

Claes Levinsson & Ingvar Svanberg (red.)

EURO
PEISKA
unionens
NYA
Liten bok om *EU:s nya medlemmar*
STATER

SNS FÖRLAG

EUROPEISKA UNIONENS NYA STATER

Europeiska unionens nya stater

Claes Levinsson och Ingvar Svanberg (red.)

SNS Förlag

SNS Förlag

114 86 STOCKHOLM

TELEFON: 08 · 507 025 00

FAX: 08 · 507 025 25

E-POST: ORDER@SNS.SE

WWW.SNS.SE

SNS – Studieförbundet Näringsliv och Samhälle – är ett fristående nätverk av ledande beslutsfattare i privat och offentlig sektor med engagemang i svensk samhällsutveckling. Syftet är att skapa underlag för rationella beslut i viktiga samhällsfrågor genom forskning och debatt.

SNS bedriver samhällsforskning med forskare från universitet och högskolor i Sverige och utlandet, ger ut böcker på eget förlag, samt arrangerar konferenser, kurser och lokala medlemsmöten. SNS är en allmännyttig ideell förening som finansieras genom medlemsavgifter, forskningsanslag, bokförsäljning och konferensavgifter samt genom årsavgifter från företag, myndigheter och organisationer.

Europeiska unionens nya stater

Claes Levinsson och Ingvar Svanberg (red.)

Första upplagan

Första tryckningen

© 2004 Författarna och SNS Förlag

Omslag: Patrik Sundström

Tryck: Kristianstads Boktryckeri AB, Kristianstad 2004

ISBN 91-7150-962-3

Innehåll

Förord · 7

Tio nya medlemsstater i Europeiska unionen · *Claes Levinsson*
och *Ingvar Svanberg* · 9

Cypern · *Ann-Sofi Jakobsson Hatay* · 21

Estland · *Li Bennich-Björkman* · 50

Lettland · *Li Bennich-Björkman* · 73

Litauen · *Claes Levinsson* och *Ingvar Svanberg* · 95

Malta · *Ingvar Svanberg* · 119

Polen · *Claes Levinsson* · 134

Slovakien · *Andrew Blasko* · 154

Slovenien · *Elisabeth Sandberg* · 175

Tjeckien · *Andrew Blasko* · 195

Ungern · *Johan Larsson* · 214

Appendix · 237

Litteratur och hemsidor · 240

Författarna · 243

Förord

Denna handbok har tillkommit inom ramarna för det så kallade Gamla Torget-samarbete som under senare tid utvecklats vid Uppsala universitet, där samhällsvetare och humanister samverkar på olika plan genom formella och informella kontakter. Författarna kommer från Institutionen för freds- och konfliktforskning, Institutionen för östeuropastudier och Statsvetenskapliga institutionen. Det innebär att de enskilda länderbeskrivningarna färgas av författarnas respektive intresseinriktningar. Samtidigt ansluter handboken till en rad tidigare liknande volymer som behandlat det förändrade Europa sedan murens fall och kalla krigets slut: *Gamla folk och nya stater* (1992), *Det nya Centralasien* (1996), *Balkan: folk och länder i krig och fred* (1996), *Turkiet* (1997) samt *Central- och Östeuropa* (1998). Inom Gamla Torget-samarbetet ges också utbildningar med relevans för det nya Europa och i samarbete med universitetets kurssekretariat anordnas årliga konferenser och kurser med anknytning till förändringarna i vår nära omvärld.

Redaktörerna vill tacka inte bara kollegerna som delat med sig av sina sakkunskaper som författare till föreliggande volym, utan också Jarmila Durmanová och andra medarbetare vid Institutionen för östeuropastudier, lektor Birgitta Johansson, Stockholm, Rikard Bengtsson, Malmö högskola, Roger Gyllin vid Institutionen för moderna språk i Uppsala samt Ingmar Söhrman, Institutionen för romanska språk i Göteborg, som gett synpunkter och värdefulla råd.

Boken vänder sig till alla som är intresserade av att veta mer om EU:s tio nya medlemsstater. Den ska ses som en handbok, där grundläggande kunskap om dessa nya länder kan inhämtas, antingen i referenshyllan eller för fördjupade studier.

Uppsala försommaren 2004
Claes Levinsson Ingvar Svanberg

Tio nya medlemsstater i Europeiska unionen

CLAES LEVINSSON OCH INGVAR SVANBERG

Denna bok handlar om ett Europa i förändring, en världsdel med reviderade gränser, nya former för samverkan och med förändringar om en tillvaro som påverkar oss alla. Vår tid kännetecknas av snabba omställningar. Det expanderande mångdimensionella EU-projektet är ett märkbart tecken på detta, även om vi inte får glömma andra händelser, medel och processer i vår samtid som också inverkar på vår vardag. Europas karta ritas än en gång om och vi berörs alla, oavsett om vi vill det eller inte, på flera olika sätt. För många upplevs EU-projektet, inte minst integrationen av ytterligare en rad medlemsländer, som något oroande som på kort eller lång sikt kanske kommer att påverka vårt sätt att leva, medan det för andra bär på löften om inte bara en friare handel och enklare kommunikationer utan också om fred och ett ökat samförstånd människor emellan. EU vände sig vid nya medlemmar under 1990-talet, däribland Sverige, och har nu återigen villigt accepterat ytterligare länder som delar av unionen. I farstun står fler aspiranter och knackar på, i hopp om att bli insläppta.

Tio nya medlemmar i EU innebär en rad omställningar. Ofta framställs flera av dessa länder som problematiska och att de medför ökad belastning för tidigare medlemsländer. Samtidigt bär vart och ett av dessa länder på en egen historia och en egen kultur, danna av de specifika villkor man levt under. Här finns en rik mångfald, spännande möjligheter och en vilja att delta i vår gemensamma framtid. Varje ny medlem har förstås något att erbjuda som andra kan dra nytta av.

Vi kan givetvis ställa en rad frågor om de tio nya länderna. Vilka säkerhetspolitiska följder får det faktum att EU:s yttre gränser

flyttas österut? Var slutar egentligen Europas gränser? Kommer turkiska att bli ett EU-språk, men inte ryska? Ökar korruption och gränsöverskridande brottslighet? Hur påverkas miljöförhållandena av EU-inträdet? Vad innebär det för Europas länder att stora populationer av starkt marginaliserade romer hamnar inom EU? Vilka undantag i EU:s gemensamma regelverk har de nya länderna förhandlat sig till? Kommer de att bidra ekonomiskt till EU:s gemensamma kassa, eller riskerar de att bara bli bidragstagare? Kommer det stora medlemsantalet i unionen att skapa konflikter och på sikt leda till en desintegration av Europa?

Några av dessa frågor hoppas vi kunna besvara i denna bok som handlar om de tio nya medlemsstater som i maj 2004 inträdde i den Europeiska unionen. Den här boken presenterar ingen ny forskning eller fundamentalt annorlunda bild av EU:s nya medlemmar än vad som skildrats i andra sammanhang. Detta är i stället ett försök att samla informationen och kunskapen om dessa länder i en och samma volym och erbjuda en sammanhållen och lättfattlig bild av EU:s nya medlemmar. De presenteras i bokstavsordning och här dryftas de enskilda ländernas historia, geografiska särdrag, sociala, kulturella och språkliga mångfald, miljöaspekter, politiska system och ekonomiska förhållanden.

Den utvidgade unionen

Utvidgningen av den europeiska unionen är inte någon unik händelse. Sedan 1950, då de ursprungliga sex medlemmarna skrev under Paris- och Romavtalen, har Europa varit föremål för en i det närmaste konstant utvidgningsprocess. De sex blev nio 1973 då Danmark, Storbritannien och Irland anslöt sig, och 1981 växte gemenskapen till tio när Grekland blev medlem. År 1986 blev de tio tolv då Spanien och Portugal beviljades medlemskap i den europeiska gemenskapen. Unionen ökades 1995 med Finland, Sverige och Österrike. Den senaste utvidgningsomgången saknar emellertid motstycke i det europeiska samarbetets historia.

Till de tidigare femton medlemmarna i Europeiska unionen fogades ytterligare tio länder. Av dessa ligger åtta i Öst- och Central-

europa och två i Medelhavsområdet: Cypern, Estland, Lettland, Litauen, Malta, Polen, Slovakien, Slovenien, Tjeckien och Ungern. Till skillnad från tidigare utvidgningsomgångar är det alltså ett mycket större antal länder som nu går in i unionen. Vad som också skiljer sig från andra gånger är de stora och genomgripande anpassningar som dessa tio länder har genomfört. Till detta ska läggas att unionens regelverk nu även omfattar gemensam utrikes- och säkerhetspolitik, rättsliga och inrikes frågor samt föreskrifter och krav om deltagande i en ekonomisk och monetär union.

För EU:s nya medlemmar, och i synnerhet de öst- och centraleuropeiska länderna, är det en dröm som gått i uppfyllelse. Efter årtionden av politiskt förtryck och ekonomisk misskötsel har dessa länder återigen blivit en del av det Europa som de varit utestängda ifrån under hela efterkrigstiden. Besluten att ansöka om medlemskap i Europeiska unionen baserades både på emotionella skäl och en politisk och ekonomisk rationell kalkyl. Det finns en genuin känsla av historisk och kulturell samhörighet med den västra delen av Europa, och ett avståndstagande från det Östeuropa som under det senaste årtiondet har kommit att förknippas med ekonomisk och politisk instabilitet.

De nya medlemmarna inledde det förra decenniet med en politisk och ekonomisk återhämtning, efter ett halvsekel med politiskt tvång, kulturell likriktning och en ekonomisk politik som byggde på kollektivism, planekonomi, storskalighet och en oförmåga att leverera välbstånd till medborgarna. Ännu har de öst- och centraleuropeiska länderna långt kvar till de övriga medlemmarnas levnadsnivå, men ett medlemskap ökar förutsättningarna för dem att bli en del av Europas tillväxtområden och att tillsammans med andra länder utveckla sina samhällen och motverka att historien upprepas.

Utvidgningen av unionen kommer att för alltid förändra Europa. Den gamla uppdelningen i två halvor försvinner och ersätts av nya politiska, ekonomiska och kulturella gränsdragningar. Utvidgningen kommer också att medföra en vitalisering av hela Europa och en större och mer spännande mångfald av nationella, kulturella särdrag, språk och egenheter som sammantaget leder till en rika-

re och mer stimulerande union än tidigare. Nya kulturella, politiska och ekonomiska centra kommer att skapas och en del gamla kommer att försvinna.

Trots att de nya medlemsstaterna i unionen har anpassat sig till EU:s regelverk, och anses uppfylla unionens politiska och ekonomiska krav, är det fortfarande mycket som återstår. Den europeiska integrationen är inte avslutad i dessa länder; det är nu som det stora arbetet börjar. Det handlar också om att de gamla medlemmarna måste vänja sig vid en utvidgad union, att nya frågor förs upp på dagordningen och att tio nya medlemmar inte längre accepterar att bli behandlade som före detta »kandidatländer« och fattiga kusiner från öst. De är nu fullvärdiga medlemmar av unionen och kräver samma rättigheter som alla andra. EU har att tackla frågor om minoritetsrättigheter, jordbruksreformer och reformering av unionens beslutsregler.

Vid sidan av minoritetsproblematiken i de baltiska staterna och mellan Ungern och Rumänien kommer EU att konfronteras med den stora befolkningsgruppen romer. Romerna är idag den mest missgynnade av alla etniska grupper i Europa. Det lever mellan sju och nio miljoner romer i Europa, och ungefär sjuttio procent finns i Öst- och Centraleuropa. Det gör romerna till Europas största folkgrupp utan eget hemland. Sedan kommunismens kollaps har romernas situation förändrats dramatiskt. Med demokrati och marknadsekonomi blev det möjligt för etniska minoriteter att öppet uttrycka sina särdrag och delta i samhällsprocessen på likvärdiga villkor. Detta innebar också att chauvinistiska och rasistiska grupper liksom politiska partier tilläts verka öppet och exploatera en i vissa fall historisk och kulturellt betingad främlingsfientlighet och diskriminering av romer. På många håll är romernas mest fundamentala rättigheter hotade eller åsidosatta, och majoriteten lever under usla förhållanden och kan utan överdrift sägas tillhöra de fattigaste bland de fattiga i dagens Europa. Misshandel, övergrepp, trakasserier, diskriminering i arbetslivet, utbildningssystemet och sjukvården hör till vardagen för de flesta romer. Med öppenheten och den fria rörligheten i Europa kommer romernas situation att bli en angelägenhet också för de övriga medlemsstaterna.

Utvidgningen innebär också att flera länder stängs ute från gemenskapen, länder som likt de nya medlemmarna har gått igenom en dramatisk politisk omvandling och är mitt uppe i ett ekonomiskt reformarbete. För det nya, utvidgade Europa kommer solidariteten med dessa länder utanför unionen att sättas på prov. På en del håll har EU:s krav på strikta gränskontroller förhindrat traditionella kontakter och rörelser över gränserna. I den ryska exklaven Kaliningrad anses Schengenbestämmelserna ytterligare försvåra invånarnas kontakter med kärnlandet. Men problem har också uppstått i andra regioner. Det gäller i synnerhet den framtida statusen för ungerska gränsöverskridande minoriteter i Rumänien och Serbien samt den nordvästra delen av Ukraina och dess relationer till Polen, Ungern och Slovakien. I dessa områden innebär den strikta gränskontrollen något nytt och oprövat eftersom gränserna skär igenom regioner där folk levt tillsammans i århundraden. Schengenbestämmelserna lägger i dessa fall effektiva restriktioner på det lokala livets gränsöverskridande gemenskaper och ekonomiska transaktioner.

Också Cypern kommer att ställa stora krav på unionen. Det är inget enat land som inträtt i unionen, utan delningen av ön, som blev resultatet av 1974 års konflikt, är fortfarande ett faktum. I trettio år har FN bevarat lugnet med sin militära närvaro. Men i samband med Cyperns ansökan om EU-medlemskap lyckades grekcyprioternas skyddsmakt Grekland övertyga EU:s övriga medlemmar om att Cypern skulle kunna enas genom medlemskapsprocessen. Detta har emellertid inte skett. Så snart ansökarförhandlingarna var klara 2003 gav grekcyprioterna upp ansträngningarna att göra eftergifter för turkcyprioterna och ett enande av ön förefaller i dagsläget vara lika avlägset som tidigare. För unionen är detta inte bara ett diplomatiskt bakslag utan en fråga som i förlängningen kan få allvarliga konsekvenser för relationerna mellan EU, det delade Cypern, Turkiet och Grekland.

Utvidgningen av EU kommer således att medföra problem, som leder till att nyttan och riktigheten av utvidgningen under lång tid ifrågasätts och debatteras. Olyckskorpar tar gärna återföreningen mellan Öst- och Västtyskland som exempel på de problem som

unionen nu står inför. Man pekar särskilt på den ekonomiska bördan som återföreningen har inneburit för den tyska ekonomin, och det faktum att de ekonomiska utgifterna i form av bidrag, kostnader för strukturanpassningar och arbetslöshetsunderstöd vida har överstigit förväntade vinster. Man hävdar också att de kulturella och sociala skillnaderna mellan öst och väst fortfarande består och förhindrar en »riktig« återförening och integration. Lika lite som Tysklands återförening innebar ett »ekonomiskt under« blir de nya medlemmarna i EU ett ekonomiskt tillskott för unionen, i stället kommer de under en lång tid att vara bidragstagare och föremål för massivt ekonomiskt stöd.

Det finns emellertid stora skillnader mellan den tyska återföreningen och den senaste utvidgningen av unionen. Länderna i Öst- och Centraleuropa har trimmats och förberetts för medlemskap under snart ett årtionde, då i stort sett hela den ekonomiska, politiska, rättsliga och sociala sektorn granskats och reformerats för att uppfylla EU-kommissionens villkor för medlemskap. Det är således inga oförberedda och okunniga länder som blivit medlemmar i unionen. Likväl är skillnaderna mellan den västra och den östra halvan av Europa fortfarande stora.

Dessa skillnader gör sig inte minst gällande inom jordbrukssektorn. I majoriteten av de nya medlemsländerna spelar jordbruket fortfarande en stor roll både ekonomiskt och kulturellt. I Central- och Östeuropa har inte några genomgripande omstruktureringar av jordbruket ägt rum utan det domineras av små enheter med låg avkastning och dåliga möjligheter att konkurrera med de industrialiserade jordbruken i västra Europa. Med tio nya medlemsstater kommer fler jordbrukare att konkurrera om bidragen från EU.

Ett alternativ för EU är att satsa huvuddelen av jordbrukssubventionerna på de stora industrialiserade jordbruken i Västeuropa och lägga ned de olönsamma familj jordbruken i Baltikum och Centraleuropa. Problemet är dock att detta riskerar att urholka Europaintegrationens legitimitet och underblåsa uppfattningar om en uppdelning av EU i ett a- och ett b-lag. Ett annat alternativ är att låta den gemensamma jordbrukspolitiken (CAP) fortsätta som tidigare. Detta innebär dock att den ekonomiska bördan för

unionen blir orimligt stor och i förlängningen leder det till att mindre resurser satsas på nödvändiga investeringar i de nya medlemsländernas infrastruktur.

Fördelningen av subventioner i det utvidgade EU kommer heller inte att underlättas av att tjugofem länder ska fatta beslut och att varje land har vetorätt. Det är därför inte särskilt konstigt att diskussionerna som föregått utvidgningen har handlat om hur man ska lösa finansieringen av EU:s gemensamma utgifter. Detta blir särskilt komplicerat eftersom det finns länder som förespråkar en generell sänkning av unionens kostnader samtidigt som andra vill ha bibehållna förmåner med ökade kostnader på sikt. Att försöka finna en bidragsform som inte drabbar något eller några länder är emellertid omöjligt. Det finns bedömare som hävdar att när utvidgningen av EU diskuteras målas fördelarna upp i termer av fred och demokratisk utveckling, medan kostnaderna beskrivs i euro och cent. I stället finns det konkreta ekonomiska vinster med en utvidgning av EU för alla inblandade parter. Enligt det brittiska *Center for Economic Policy Research* beräknas den ekonomiska vinsten av utvidgningen för de 15 tidigare medlemmarna till minst tio miljarder euro per år, och för de nya medlemmarna till 23 miljarder euro per år.

Farhågor inför framtiden

I takt med att utvidgningen ryckte närmare krockade de politiska visionerna och honnörsorden om ett enat Europa med insikten om att detta också för med sig kostnader för de enskilda medlemsstaterna. Detta blev särskilt tydligt i debatten om »social turism« som fördes i flera av de 15 gamla medlemsländerna. Konsekvensen blev att alla länder utom Sverige och Irland införde någon form av övergångsregler för att motverka en fri rörlighet för arbetskraft i de nya medlemsstaterna. Skälet till detta var en oro för att personer från det fattiga Öst- och Centraleuropa skulle söka sig till rikare länder för att dra fördelar av deras generösa bidragssystem. Den oron är emellertid dåligt faktaunderbyggd och beror snarare på en fördomsfull syn på grannarna i öst. Erfarenheterna från tidigare ut-

vidgningar visar också att dessa farhågor sannolikt är överdrivna. Vid tidigare utvidgningar har den här typen av arbetskraftsmigration inte realiserats. Irlands tidigare stora utvandring, främst till Förenta staterna, och Greklands stora arbetskraftsinvandring till Tyskland och Sverige snarare upphörde än ökade när dessa länder gick med i EU.

Det är också intressant att notera att majoriteten av medborgarna i de nya medlemsländerna upplever precis samma rädslor som medborgarna i de gamla medlemsländerna. Allra mest fruktar man att medlemskapet för med sig en ökning av narkotikahandel och organiserad brottslighet, på andra plats kommer de ekonomiska kostnaderna för medlemskapet, på tredje att bönderna drabbas särskilt hårt, på fjärde införandet av den nya valutan och på femte plats att arbetstillfällen flyttas ut och industrier slår igen. Talet om »social turism« och införandet av övergångsregler kan utan överdrift ses som ett hot mot Europaintegrationen och riskerar att återigen spä på uppfattningen om ett EU som inte i första hand är en solidarisk sammanslutning av likvärdiga medlemmar, utan en union som går i otakt och tillåter dubbel bokföring med en uppdelning i fattiga och rika.

För samtliga nya medlemsstater har vägen in i unionen inneburit stora förändringar och försakelser. Det har i en del fall handlat om att ge avkall på den politiska autonomi och suveränitet som dessa länder så länge åstundade under det kommunistiska förtrycket och att göra smärtsamma förändringar inom policyområden som ansetts vara en del av den nationella identiteten. Det har också varit en förändringsprocess som gjort att dessa stater nått en nivå i sin politiska och ekonomiska utveckling som inte varit möjlig utan den externa påverkan som anslutningen till EU inneburit.

Utvidgningsprocessen

För att kvalificera sig för medlemskap i unionen bedöms ansökarländerna utifrån de kriterier som fastställdes av Europeiska rådet i Köpenhamn i juni 1993. Enligt dessa ska kandidatländerna uppfylla politiska kriterier som innebär tillräckligt stabila institutioner för att garantera demokrati, rättsstatsprincipen, mänskliga rättigheter samt respekt för och skydd av minoriteter. Ekonomiska kriterier, dvs. marknadsekonomi och förmåga att garantera och skapa spelrum för konkurrens och marknadskrafter, ska också uppfyllas liksom administrativa kriterier, dvs. att fullgöra de skyldigheter som följer av ett medlemskap, inklusive att ansluta sig till den politiska, ekonomiska och monetära unionen.

Köpenhamnskriterierna ligger sedan till grund för en så kallad avi som utfärdas av kommissionen och är en första bedömning av ansökarlandet. Kommissionen, som i det här skedet har en relativt självständig roll visavi stats- och regeringscheferna i Europeiska rådet, upprättar en arbetsgrupp som utreder de ekonomiska, juridiska och institutionella förutsättningarna för ansökarlandets medlemskap. När en avi har färdigställts utfärdar kommissionen en rekommendation till Europeiska rådet om att inleda medlemskapsförhandlingar. Om kommissionen däremot gör en motsatt bedömning kan denna rekommendera att ansökan antingen avslås eller bordläggs tills landet ifråga uppfyller samtliga kriterier. Denna rekommendation är dock inte bindande för Europeiska rådet.

När en ansökan har godkänts av Europeiska rådet får landet status som kandidatland. Det är dock viktigt att påpeka att detta är en politisk bedömning och inte något som sker per automatik. Turkiet, som lämnade in sin ansökan om medlemskap redan 1987, anses inte helt uppfylla Köpenhamnskriterierna. Ändå beslöt Europeiska rådet i Helsingfors 1999 att ge Turkiet status som kandidatland, för att på så vis bidra till att underlätta EU-anpassningen och tillgodose EU:s krav om demokratiska och mänskliga rättigheter.

Medlemskapsförhandlingarna bedrivs formellt i mellanstatliga regeringskonferenser. Ordförandelandet leder förhandlingarna på ministerrådets vägnar och kandidatlandet representeras av sina chefsförhandlare. För att kunna bli medlem i unionen krävs att ansökarlandet harmoniserar sin lagstiftning med gällande EG-rätt. När kommissionen gjort sin bedömning och rekommenderat att medlemskapsförhandlingar inleds påbörjas en så kallad »screening«, det vill säga en slags kontroll. Denna är en del av förhandlingsprocessen och innebär att kommissionen tillsammans med kandidatlandets förhandlingsdelegation går igenom lagstiftningen inom varje en-

skilt sakområde, indelade i 31 kapitel som täcker hela unionens regelverk, till exempel miljö-, jordbruks-, konkurrens- och handelspolitik, rättsliga och inrikes frågor etc. Förhandlingarna sker genom att varje kapitel öppnas och provisoriskt stängs. Det innebär att inget kapitel är helt stängt förrän alla har färdigförhandlats. Detta ger EU möjlighet att kontrollera implementeringen av fattade beslut i kandidatländerna, göra förändringar och tillägg i regelverket. Processen åtföljs av årliga utvärderingar, så kallade framstegsrapporter, där förhandlingsläget bedöms och redovisas.

Syftet är att integrera ansökarlandet i den inre marknaden genom en anpassning till det gemensamma regelverket, *aquis communautaire*. I förhandlingsprocessen identifieras var och hur det nationella regelverket måste anpassas till EG-rätten, samt hur nationella problem, till exempel behandlingen av minoriteter, kan lösas på ett tillfredsställande sätt. Det innebär att kandidatlandet inför varje bilateral förhandling presenterar sin förhandlingsposition inom det aktuella sakområdet, samtidigt som EU enas om ett förhandlingsmandat. Detta sker till stor del i en så kallad rådsarbetsgrupp, bestående av tjänstemän från EU:s medlemsländer, som har till uppgift att finna en gemensam förhandlingsposition.

Under förhandlingarna ska EU och kandidatlandet enas om de exakta villkor som gäller för medlemskapet. Här ges kandidatlandet en möjlighet att begära undantag eller övergångsregler från EU:s regelverk, det kan gälla områden som av olika anledningar inte hinner förändras före medlemskapet eller frågor av djup nationell betydelse. Det återopade exempelvis Sverige under sina medlemskapsförhandlingar för att få tillåtelse att fortsätta sälja snus. Finland fick vissa permanenta undantag vad gällde Ålands ställning och Malta fick inför den senaste utvidgningen tillåtelse att under en begränsad period fortsätta med småfågeljakt.

När alla kapitel stängts och kandidatlandet anses uppfylla de formella kraven för EU-medlemskap gör kommissionen ett utkast till ett anslutningsavtal. Detta utkast föreläggs sedan både ministerrådet och Europaparlamentet för godkännande, men ska också godkännas av parlamenten i EU:s medlemsländer och kandidatlandet i fråga.

För att uppfylla EU:s krav på anpassning till det gemensamma regelverket krävs ofta stora uppoffringar och jämkningar från kandidatlandets sida. Detta har i synnerhet gällt de öst- och centraleuropeiska länderna, där det under det gångna decenniet genomförts omfattande reformer för att bygga upp och konsolidera demokratiska politiska system och fungerande marknadsekonomier. En viktig del i den här processen är det Partnerskap för anslutning som Europeiska rådet ingick med kandidatländerna i Öst- och Centraleuropa 1998 och med Cypern och Malta 2000. Detta partnerskap

för anslutning har varit ett brett styrinstrument för EU:s inskolning av kandidatländerna och anvisat villkoren för beviljandet av finansiellt stöd samt en prioriteringsordning för implementeringen av unionens regelverk i den nationella lagstiftningen.

Det viktigaste finansiella stödet från EU till kandidatländerna har varit Phare (*Pologne et Hongrie – Aide à la Reconstruction Économique*) som inrättades 1989. Ursprungligen riktade sig Phare-programmet endast till Ungern och Polen men utökades successivt till att gälla samtliga ansökarländer. Till en början inriktades Phare på att tillhandahålla sakkunskap, tekniskt och humanitärt bistånd. I takt med att kandidatländernas grundläggande behov tillgodosågs och deras kompetens ökade inriktades programmet på investeringsstöd inom framför allt infrastruktur- och miljöområdet. Phare har sedan kompletterats med två andra program, Sapard (*Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development*), och ISPA (*Instrument för strukturpolitiska åtgärder inför anslutningen*), vars syfte varit att förbereda kandidatländerna för deltagande i struktur- och sammanhållningsfonder.

Cypern

gr. *Kypriaki Dimokratia*, tu. *Kıbrıs Cumhuriyeti*

ANN-SOFI JAKOBSSON HATAY

Med en liten befolkning, hög levnadsstandard och stark ekonomi skulle integrationen av Cypern för EU:s del kunna ha varit i stort sett problemfri. Under anslutningsförhandlingarna utmärkte sig också Cypern genom att i egen gräddfil raskt avverka det ena kapitlet i EU:s regelverk efter det andra. Anpassningen beredde således få problem. När de tidigare EU-medlemmarna under en övergångstid ville inskränka den fria rörligheten för arbetstagare från de nya medlemsstaterna, undantogs Cypern tillsammans med Malta från diskussionen. Men ändå innebar Cyperns EU-inträde att unionen fick ett allvarligt problem på halsen: en ny medlemsstat med såväl fredsbevarande trupp från FN som 35 000 turkiska soldater, i vad EU betecknar som en ockupationsarmé, på sitt territorium.

För trots alltmer desperata förhoppningar om motsatsen var Cypernkonflikten fortfarande olöst och Cypern en delad ö när anslutningsfördraget undertecknades den 16 april 2003. Den grek-cypriotiska regeringen – EU:s partner i den anslutningsprocess som formellt avsåg hela ön – undertecknade därför fördraget på egen hand. I ett tilläggsprotokoll undantogs tills vidare den turk-cypriotiska zonen i norr från tillämpningen av EU:s regelverk. Samtidigt förband sig EU att häva turk-cyprioternas uteslutning så snart konflikten fått en lösning.

Med sikte på att inför EU-inträdet den 1 maj 2004, närmast fem-i-tolv, sluta en uppgörelse, återupptogs de FN-ledda fredsförhandlingarna i början av året. Grek- och turk-cyprioter hade då att ta ställning till ett av FN utarbetat fredsförslag, kallat Annan-planen. Kärnan i förslaget utgjordes av en konstitution för ett återförenat

Cypern, *United Cyprus Republic*, med två självstyrande delstater och ett politiskt system som bygger på maktindelning efter etniska skiljelinjer. De återupptagna förhandlingarna, som inbegrep även Grekland och Turkiet, ledde inte till någon enighet. I slutet av april fick grek- och turkcyprioterna själva en möjlighet att i folkomröstningar ta ställning till Annan-planen. Grekcyprioterna avvisade då med stor majoritet FN-förslaget medan turkcyprioterna röstade ja. Utgången innebar att frågetecken restes kring återföreningsplanerna och att omvärlden, också EU, vidtog åtgärder för att bryta turkcyprioternas internationella isolering.

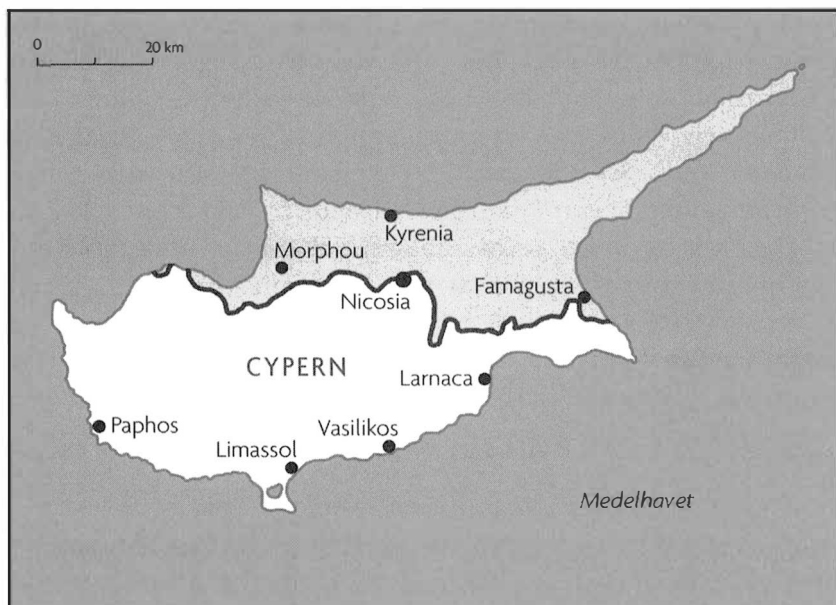
Välkänt turistland för skandinaver

Av de tio nya EU-medlemmarna är Cypern förmodligen det land som är mest välbekant för svenskar. Tillsammans med andra skandinaver har svenskarna tillhört de ivrigaste besökarna på ön ända sedan massturismens barndom på 1960-talet. Närmare hundra tusen svenska charterresenärer söker sig varje år till stränderna längs Cyperns södra kust. Betydligt färre styr kosan norrut. På grund av en internationell bojkott har turkcyprioterna inte kunnat etablera direkta flygförbindelser med omvärlden och därmed inte heller en massturism baserad på kvantitet och låga priser. På senare år har dock norra Cypern lockat en hel del svenska turister som sökt sig till de exklusiva natur- och kulturupplevelser som där erbjuds, i en för Medelhavet unikt oexploaterad miljö.

Sverige deltog också från början i den fredsbevarande FN-styrkan, UNFICYP, stationerad på ön, när Cypernkonflikten återigen blossade upp i mars 1964. Sverige avbröt sitt engagemang 1993. Då hade nära 28 000 svenskar gjort FN-tjänst på Cypern i Sveriges enskilt största FN-insats någonsin.

EU-land i östra Medelhavet

Cypern är beläget i östra Medelhavet, 65 kilometer söder om Turkiet – som man vintertid, när det fuktiga solldiset inte längre skymmer sikten, tydligt kan skåda från öns norra kust – och 95 kilometer

väster om Syrien. Därmed utmärker sig Cypern bland de nya medlemsstaterna genom att geografiskt inte tillhöra Europa. I FN-sammanhang räknas faktiskt Cypern till Asien, men inför EU-anslutningen har öns kulturella hemvist i Europa inte ifrågasatts.

Med en yta på 9 251 km² är Cypern Medelhavets tredje största ö. Ön mäter 23 mil från väst till öst och som mest 10 mil från norr till söder. Längs med ön breder två bergskedjor ut sig, Troodosbergen i söder och Kyreniabergen i norr. Mellan de två bergskedjorna ligger Messaoriaplatån, ett bördigt slättland som gränsar till den på ön centralt belägna huvudstaden Nicosia.

Både grek- och turkcyprioter räknar Nicosia (gr. *Lefkosia*, tu. *Lefkosh*) som sin huvudstad. Nicosia var, enligt gängse mönster i regionen, redan innan Cypernkonflikten uppdelat i etniskt distinkta kvarter. Utöver grekcypriotiska och turkcypriotiska kvarter fanns också sedan länge ett armeniskt kvarter. Barriärer mellan grek- och turkcypriotiska kvarter i Nicosia upprättades av britterna redan i slutet av 1950-talet, alltså långt innan hela ön delades. Buffertzonen mellan de grekcypriotiska och turkcypriotiska områ-

dena är här som smalast, på sina ställen endast ett tiotal meter. Detta ingenmansland av förfallna och igenvuxna byggnader klyver stadskärnan, som är omgiven av venetianska försvarsmurar. Till- sammans med Nicosias sammanbundna vatten- och avloppssystem har dessa murar varit föremål för ett unikt samarbetsprojekt mellan grek- och turkcyprioter. Det FN-stödda projektet har också bistått vid renoveringen av förfallna bostadskvarter och kulturmärken belägna innanför murarna, senast en armenisk teater och ett *kervansaray*, ett »motell« för leverantörer till den närliggande basaren från den osmanska tiden. Den på grund av konflikten under lång tid övergivna stadskärnan börjar så sakteliga leva upp igen.

Den politiska kartan

Politiskt gick grek- och turkcyprioter skilda vägar redan i december 1963, endast tre år efter självständigheten från Storbritannien. I juli 1974 störtades den grekcypriotiske presidenten Makarios i en kupp ägnad att ansluta Cypern till Grekland. Interna grekcypriotiska strider utbröt. Några dagar senare inledde Turkiet en storskalig militär intervention. Turkiska styrkor lade under sig 36 procent av öns territorium varifrån grekcyprioterna fördevs. Turkcyprioterna sökte sig sedan norrut. Därmed skapades två i stort sett etniskt homogena zoner och så har det förblivit.

Freden vilar på en skör grund, ett stilleståndsavtal från 1974. De FN-ledda fredsförhandlingarna har varit i stort sett resultatlösa. Någon försoning har inte ägt rum. Trots att konflikten förblivit olöst har under dessa tre decennier dock fred i någon mening rått. Med undantag för några enstaka våldsincidenter – senast 1996 – har våld inte förekommit. Detta har gjort det möjligt för denna konfliktzon att förbli ett attraktivt semesterparadis. Stabiliteten har dock haft ett högt pris. Cypern är i dag ett av världens mest militariserade områden.

I praktiken kontrollerar grek- och turkcyprioter var sin statsbildning. Sedan december 1963 styrs den vid självständigheten bildade Republiken Cypern enbart av grekcyprioterna. Efter att ha utestängts från Republiken Cyperns styrande organ upprättade

turkcyprioterna omedelbart en egen politisk administration. År 1983 utropades Nordcyperns turkiska republik.

Men situationen är betydligt mer komplicerad än så. Republiken Cypern är formellt en binationell statsbildning. Grekiska och turkiska är båda officiella språk och författningen föreskriver maktindelning mellan grek- och turkcyprioter. Trots att detta villkor inte på länge har varit uppfyllt har omvärlden ändå valt att betrakta den grekcypriotiska regeringen som Republiken Cyperns enda legitima företrädare. Den turkcypriotiska republiken, som också den har en fullt utvecklad statsapparat med regering och folkvalt parlament, erkänns endast av Turkiet.

På den internationella arenan och i EU-sammanhang är det därför den grekcypriotiska regeringen som på egen hand företräder Cypern. EU och andra internationella organisationer håller Turkiet ansvarigt för Cyperns norra del: de turkcypriotiska politiska organen tillerkänns ingen självständighet. Att de turkiska styrkorna dras tillbaka från Cypern har i EU-sammanhang framställts som ett indirekt villkor för att integrationen mellan EU och Turkiet ska kunna vidareutvecklas.

Mindre bekant än att Cyperns territorium sedan tre decennier är uppdelat mellan grek- och turkcyprioter är kanske att en del av ön om 158 km², fortfarande tillhör den forna kolonialmakten. Längs den södra kusten ligger två brittiska militärbaser, Dhekelia och Akrotiri, på territorium som undantogs när övriga Cypern blev självständigt.

Därutöver står delar av Cypern under internationell administration: den FN-kontrollerade buffertzonen som från öst till väst löper längs med stilleståndslinjen från 1974. På sina ställen är zonen upp till sex kilometer bred och innesluter flera byar. Med FN-soldaternas hjälp har viss civil verksamhet, såsom jordbruk, kunnat fortgå inne i den av minfält omgivna zonen.

I det fall en återförening kommer till stånd kan Cyperns politiska karta komma att ritas om avsevärt. Även de fredsförslag som hittills varit föremål för förhandlingar utgår dock från att grek- och turkcyprioter även i framtiden ska administrera var sin zon eller delstat. Enligt Annan-planen, som även om den avvisades av grek-

cyprioterna kommer att ligga till grund för fredsanssträngningarna en tid framöver, skulle en del av det territorium turkcyprioterna i dag kontrollerar överföras till en framtida grekcypriotisk delstat. Den brittiska labourregeringen under Tony Blair har aviserat att man kan tänka sig att avstå en del av de brittiska basernas territorium till ett återförenat Cypern.

Befolkning

Cypern ligger som en knutpunkt mellan tre världsdelar: Europa, Asien och Afrika. Detta har också satt sina spår i öns befolkning. Befolkningsmässigt påminner Cypern än i dag om det vidsträckta och mångkulturella osmanska imperiet – med tillskott av ett stort antal briter. År 1878 överlämnade den osmanska sultanen Cypern i brittiska händer. Fram till självständigheten 1960 ingick Cypern i det brittiska imperiet.

Att Cypern avskildes från det osmanska riket innan dess slutliga sammanbrott innebar att ön besparades den etniska rensning som ägde rum i regionen under krigen under 1900-talets första decennier. Cypern berördes exempelvis inte av 1920-talets omfattande folkutbyte mellan Grekland och Turkiet. Cypernkonflikten skulle dock senare vid flera tillfällen bidra till att göra livet svårt för turkar i Grekland och greker i Turkiet och försaka ytterligare emigration i båda riktningarna.

Med en befolkning på 850 000 utgör Cypern, efter Malta, det näst minsta av EU:s nya medlemsländer. Grekcyprioterna uppgår till 650 000 och turkcyprioterna till 200 000. Endast 300 grekcyprioter återfinns numera på den norra delen av ön, framför allt i byar på Karpashalvön i nordöst, den som på grund av sin utsträckta form ibland kallas för Cyperns handtag. Ungefär lika många turkcyprioter lever på den södra delen av ön, framför allt i Limassol.

Efter delningen 1974 och fram tills helt nyligen var rörligheten på ön starkt kringskuren. I april 2003 införde turkcyprioterna oväntat lättnader i restriktionerna. En friare, om än tidsbegränsad, rörlighet mellan de två zonerna infördes och ledde till en strid ström av besökare i båda riktningarna. Arbetskraftspendlingen

från norr till söder tilltog kraftigt. Många turkcyprioter utnyttjade också möjligheten att söka en individuell inträdesbiljett i EU. Eftersom också turkcyprioter – om de har rötter på ön som sträcker sig längre tillbaka än 1974 – formellt är medborgare i den nya medlemsstaten har de en lagstadgad rätt att erhålla Republiken Cyperns EU-giltiga pass.

Minoritetsgrupper

Konflikten mellan grek- och turkcyprioter överskuggar ofta det faktum att Cypern under sin historia har varit en mötesplats för många olika kulturer och är så än i dag. Till de minoritetsgrupper som länge haft sin hemvist på ön hör maroniter (4 600 personer), armenier (2 500) och latinare (900). Dessa grupper erhöi vid Cyperns självständighet status som erkända religiösa samfund, vilket bland annat ger dem rätt till en egen representant med observatörsstatus i parlamentet. Politiskt räknas de till den grekcypriotiska befolkningsgruppen och ingår i den grekcypriotiska valmanskåren.

Av de tre minoritetsgrupperna är det endast maroniterna som under konflikten lyckats upprätthålla en närvaro på båda sidor om buffertzonen. De i huvudsak handelsinriktade armenierna var till övervägande delen bosatta och verksamma i städerna och hamnarna därför precis på skiljelinjen mellan grek- och turkcyprioter när konflikten blossade upp. De flesta av de jordbrukande maroniterna lever och arbetar på öns södra del men besöker ofta sina hus i norr under helgerna då byarna lever upp. Avsaknaden av utbildningsmöjligheter på grekiska, annat än under skoltidens första år, har framtvingat en migration av maroniter och grekcyprioter till öns södra del.

Cypern har också sedan länge en romsk befolkning, såväl grekisktalande ortodoxa (*mandi*) som turkisktalande muslimska (*ghurbeti*). Ett annat inslag i Cyperns befolkning utgörs av de mörkhyade ättlingarna till de afrikanska slavar som en gång tjänstgjorde i de osmanska överklasshushållen men som sedermera har integrerats i den turkcypriotiska befolkningen.

Invandrare, gästarbetare och utländska studenter

Folkvandringen från de tre världsdelarna till eller via Cypern har fortsatt även under modern tid. Under andra världskriget tjänade Cypern, som då ännu var en brittisk kronkoloni, som hållplats på vägen mot Palestina för europeiska judar på flykt undan förintelsen. Judiska begravningsplatser på ön påminner om att alla inte nådde resans mål. Under 1970-talet utgjorde Cypern en tillflyktsort undan inbördeskriget i Libanon. Många libaneser valde att bosätta sig på den södra delen av ön, som har goda flyg- och färjeförbindelser med det närbelägna men betydligt mer oroliga Mellanöstern.

Cyperns position innebär att ön utgör en anhalt för illegal invandring och människosmuggling, något som inför anslutningen väckt oro inom EU. Cypern är också en länk i den omfattande globala handeln med kvinnor från framför allt de tidigare Sovjetstaterna. Vid sidan av den omfattande och legala bordellverksamheten i norr är förekomsten av mer eller mindre förtäckt prostitution på nattklubbar utbredd över hela ön.

Vid sidan av turkar (55 000 i norr) och greker (17 000 i söder) utgör briter (12 000 i söder och 5 000 i norr) Cyperns största invandrargrupp. Många har efter en avslutad internationell karriär som kolonialtjänstemän eller inom den brittiska armén valt att bosätta sig permanent på Cypern. Deras tillvaro underlättas av att såväl grek- som turkcyprioter i allmänhet talar engelska. Många cyprioter väljer att ge sina barn en engelskspråkig utbildning redan från tidig ålder, ofta med sikte på framtida universitetsstudier i Storbritannien eller Förenta staterna. Likt andra tidigare kolonier har Cypern behållit det brittiska bruket med vänstertrafik.

Invandrare från Ryssland, Sri Lanka och Filippinerna utgör andra relativt stora men mer nytilkomna grupper till öns södra del. Efter 1974 följde turkcyprioterna och Turkiet den osmanska traditionen att rekrytera bosättare från Anatolien till erövrade områden. Denna politik mötte såväl internationella som lokala protester och övergavs efter ett par år.

Den turkiska invandringen till norra Cypern har dock fortsatt

med följden att hela den anatoliska befolkningsmosaiken finns rikt representerad där: alltifrån lazer och hemshiner från Svartahavsområdet till kurder och araber från landets sydöstra delar. Under 1990-talets början tog turkcyprioterna också emot en grupp flyktingar från Bulgariens turkiska minoritet. Den turkiska invandringen är kontroversiell. Grekcyprioterna menar att invandringen är olaglig och har krävt att alla turkar vid en återförening ska återvända. Merparten är dock väl integrerade i turkcypriotiskt samhällsliv och många är gifta med turkcyprioter. De som är födda eller uppvuxna på ön ser sig som första generationen turkcyprioter snarare än turkar.

Utländsk arbetskraft, mer eller mindre tillfällig och mer eller mindre laglig, spelar en viktig roll för såväl den grekcypriotiska som den turkcypriotiska ekonomin. På den södra delen av ön dominerar arbetskraft från Bulgarien, Rumänien, Ukraina och Syrien.

Turkcyprioterna anlitar framför allt utländsk arbetskraft från Turkiet men också från Pakistan. Turkar återfinns bland annat på kvalificerade tjänster inom sjukvården och på akademiska positioner inom den turkcypriotiska universitetsvärlden, en på senare år växande sektor. Merparten av den utländska arbetskraften är dock turkiska arbetare sysselsatta inom näringar som turism, jordbruk och byggnation.

De många utländska studenterna utgör ett annat mångkulturellt inslag i Cyperns befolkning, särskilt i norr. Det finns inte mindre än fem turkcypriotiska universitet med omkring 20 000 utländska studenter. Majoriteten av dessa kommer från Turkiet, men här återfinns även andra européer, pakistanare, kineser, iranier, azerbajdzjaner, jordanier, palestinier och sudaneser. De högre utbildningsinstitut på den södra delen av ön som har engelska som undervisningsspråk har även de en del utländska studenter, om än betydligt färre än de turkcypriotiska. Det enda universitetet på den södra delen av ön är grekiskspråkigt.

Diasporan

Trots sin ringa storlek rymmer således Cypern befolkningsmässigt en betydande mångfald. Det är också vanligt att cyprioter själva söker sig bort från ön. Även om det numera erbjuds högre utbildning på Cypern lockar universitetsstudier utomlands många unga grek- och turkcyprioter. Grekland respektive Turkiet, Storbritannien och Förenta staterna utgör populära destinationer.

Som vanligt är för önationer och tidigare brittiska kolonier är även den cypriotiska diasporan omfattande. Cypernkonflikten har också bidragit till att många valt att lämna ön för att söka en tryggare framtid på annan plats.

Historisk översikt

Cyperns historia avspeglar den regionala maktbalansen. Alla de stormakter som under olika perioder dominerat regionen har också lagt under sig Cypern: romare, bysantinare, franker, venetianer, osmaner och, på senare tid, briter. Cyperns historia som oberoende statsbildning inleddes först 1960. Dessförinnan hade Cypern under nära fyra århundraden varit under latinskt/frankiskt (1192–1489) och venetianskt (1489–1570) styre, under tre århundraden (1571–1878) utgjort en del av det osmanska imperiet för att 1878 övergå i brittisk administration och som kronkoloni (1925–1960) ingå i det brittiska imperiet.

Cypern införlivades i romarriket år 58 före vår tideräknings början. Det var vid denna tid en relativt tätbefolkad ö med en blomstrande ekonomi som byggde på Cyperns ställning som handelsknutpunkt. På grund av sin geografiska närhet till Palestina var Cypern ett av de områden där kristendomen tidigt fick fäste. Cypern ingick vid denna tid i den hellenistiska kultursfär som utöver den kristna tron förenades av det grekiska språket. Barnabas, sedermera utnämnd till Cyperns skyddshelgon och tillsammans med Paulus en av kristendomens tidigaste missionärer, var av cypriotiskt ursprung. En av de första kristna kyrkorna etablerades i staden Salamis på öns östkust, norr om Famagusta.

När det romerska riket under 400-talets första decennier i praktiken delades i en västlig och en östlig statsbildning blev Cypern en del av det bysantinska kejsardömet med Konstantinopel som huvudstad. År 431 erhöll Cypernkyrkan, tack vare Barnabas, den självständiga ställning som den än i dag har i den ortodoxa världen och som bland annat innebär att man utser en egen ärkebiskop.

När islam påbörjade sin spridning västerut kom Cypern att utgöra en gränspost mellan den kristna och den muslimska världen. Ön blev föremål för långvariga konflikter mellan det bysantinska imperiet och kalifatet med säte i Damaskus. År 688 nåddes en uppgörelse som innebar att de båda stormakterna gemensamt kunde åtnjuta de fördelar som kontrollen över Cypern medförde, bland annat tillgång till strategiskt viktiga hamnar. Denna regim varade till 965 då Cypern återgick under bysantinskt styre.

Den bysantinske rebellen Isaac Komnenus avgick 1185 med segern i interna konflikter och lade under sig Cypern. Hans styre blev dock kortvarigt. Komnenus förlorade Cypern till den engelska kungen Rickard Lejonhjärta som tog över ön på väg till det heliga landet.

Cyperns härskare har under alla tider delat uppfattningen att kostnaderna för administrationen av ön och dess försvar ska bäras av öns invånare. Under tiden som brittisk koloni skulle pålagorna komma att ge bränsle till de nationalistiska krafter som till slut drev igenom öns avkolonisering. Redan bysantinerna införde dock en årlig avgift för att finansiera försvaret av ön från de då återkommande anfallen från arabiska grannar.

Under det katolska styret förslavades den övervägande ortodoxa befolkningen i livegenskap, först under den lusignanska/frankiska tiden 1192–1489 och senare under den venetianska, 1489–1571. Mot bakgrund av den rådande konflikten mellan katolicism och ortodoxi konfiskerades de ortodoxa undersåtarnas jordegendomar av de katolska feodaltherrarna och Cypernkyrkan undertrycktes. Fram till att de cypriotiska sockerplantagerna utkonkurrerades av Kanarieöarna, Madeira och senare fick sin dödsstöt av amerikanska producenter, som efter cypriotiskt mönster anammat slaveriet, var Cypern den främsta exportören av socker till den

europiska marknaden. Enligt osmansk praxis följde också på erövringen av Cypern en kolonisering av de territorier man lagt under sig och med denna en inflyttning av muslimer till ön.

De religiösa ledarna utgjorde en viktig länk mellan centralmakten och undersåtarna i imperiet och fungerade även som världsliga ledare för de icke-muslimska grupperna. Bland deras skyldigheter ingick också att driva in skatter. Kyrkan var även ansvarig för de ortodoxa undersåtarnas utbildning. Med kyrkans tillgångar i ryggen – inte minst i form av långivning – erövrade Cyperns ortodoxa befolkning, liksom andra av imperiets icke-muslimer, framskjutna positioner inom handels- och affärsverksamhet.

Detta försprång fick återverkningar in i modern tid. Vid tiden för Cyperns självständighet överträffades turkcyprioternas andel av import- och exportverksamheten till och med av den armeniska minoriteten, som bara utgjorde en halv procent av befolkningen mot turkcyprioternas arton procent!

Med början i Morea, södra delen av nuvarande Grekland, spred sig under 1800-talet en serie revolter mot det osmanska styret. Grekernas krav på självstyre följdes av motsvarande krav från serber, montenegriner och bulgarer. Resultatet var överallt detsamma: den osmanska mångfalden ersattes av betydligt mer etniskt homogena stater.

Grekernas krav på en grekisk stat vann tidigt gehör också bland Cyperns ortodoxa befolkning. Under ledning av kyrkans företrädare eftersträvade grekcyprioterna en union (gr. *enosis*) mellan denna stat, som de betraktade som sitt moderland, och Cypern. År 1821 avrättades den cypriotiske ärkebiskopen, flera biskopar och andra av kyrkans företrädare som straff för sitt stöd till den grekiska revolten. Därmed bröts definitivt imperiets sociala kontrakt med de ortodoxa undersåtarna. Cypern blev alltmer svårkontrollerat, samtidigt som det stagnerande och korrupta osmanska imperiet vacklade. Hotet från ärkefienden Ryssland drev till sist sultanen att sluta en försvarsuppgörelse med Storbritannien, som 1878 överlämnade Cypern i brittisk kontroll. Därmed var den osmanska tiden för Cyperns del i praktiken till ända.

När den turkiska republiken bildades 1923, och en turkisk iden-

titet växte fram – eller snarare framodlades – och fick fäste också bland turkcyprioterna, hade en grekisk stat redan existerat i hundra år. Medan grekcyprioternas och Cyperns hemvist i den hellenistiska nationsbyggnadsprocessen hade tagits för given av båda parter, fann sig turkcyprioterna stå utanför de gränser som slagits fast för den turkiska staten.

Under första världskriget annekterade Storbritannien Cypern. Efter det att det osmanska imperiet slutligen fallit samman tillerkändes Storbritannien, i Lausanne-fördraget 1923, överhöghet över ön, som två år senare blev brittisk kronkoloni. Snart därefter (1931) utmanades britererna av en grekcypriotisk nationalistiskt inspirerad revolt. I botten låg en frustration över att det, som det ansågs, grekvänliga Storbritannien inte levt upp till grekcyprioternas förhoppningar om att Cypern efter det brittiska övertagandet omedelbart skulle överlämnas till Grekland.

I mitten av 1950-talet hade kampen för *enosis* utvecklats till en grekcypriotisk massrörelse. En inofficiell folkomröstning som kyrkan genomförde bland grekcyprioterna i januari 1950 visade på ett närmast totalt grekcypriotiskt stöd för *enosis*. Den 1 april 1955 inledde gerillarörelsen Eoka väpnade attacker mot det brittiska kolonialstyret. Det var inledningen på ett våldsamt uppror som skulle vara i fyra år och som markerade början på slutet för den brittiska kolonialtiden på Cypern.

Avkolonisering och självständighet

Även om turkcyprioterna, liksom grekcyprioterna, hade skäl att vara missnöjda med det brittiska styret saknade de fram till Eokarevolten alternativ till att förbli brittiska undersåtar. För Turkiet var Cypern ett avslutat kapitel. Lämna de åt sitt öde av »moderlandet» föredrog turkcyprioterna av uppenbara skäl fortsatt brittiskt styre av ön framför grekiskt, vilket skulle bli fallet om folkmajoriteten fick sin vilja igenom. Inledningsvis deltog de därför i briterernas kamp mot de grekcypriotiska rebellerna.

Den destabilisering av det brittiska styret som följde i Eokarevoltens spår skulle dock snart leda fram till en omsvängning. Inför

utsikterna att Cypern riskerade att hamna i grekiska händer började även Turkiet göra anspråk på ön. Den linje som turkarna och turkcyprioterna därefter gemensamt drev var att om britterna drog sig tillbaka skulle Cypern delas mellan Grekland och Turkiet (*taksim*). Mot grekcyprioternas krav på *enosis* ställdes nu turkcyprioternas: *taksim* eller döden.

Britterna var ovilliga att ge upp Cypern. Efter Suezkrisen tilltog öns strategiska betydelse. Längre försökte britterna därför att stävja de nationalistiska kraven genom att utlova reformer och självstyre. Den repression som följde i kampen mot Eoka vände dock snart folkmajoriteten mot den brittiska närvaron. Cypern krävde en allt större del av tillgängliga militära resurser och började bli en belastning för britterna. Britternas utväg blev att söka en grekisk-turkisk lösning av den konflikt som utvecklats från att vara en kolonialkonflikt till att anta etnopolitiska övertoner. Mot slutet av de fyra år som Eokarevolten varade överskuggades motsättningen mellan grekcyprioter och britter av en tilltagande polarisering mellan grek- och turkcyprioter.

I grekisk-turkiska förhandlingar 1959 lades så grunden för en pakettlösning. I stället för *enosis* eller *taksim* skulle cyprioterna få råda över sitt eget öde i ett självständigt Cypern, om än under internationellt överinseende. I den paketuppgörelse som träffades tillgodosågs det brittiska kravet på fortsatt militär närvaro på ön genom att delar av territoriet undantogs från självständigheten. Samtidigt erhöll den tidigare kolonialmakten, tillsammans med Grekland och Turkiet, status som garantimakt för den nya staten. Därmed var de förbundna att upprätthålla Republiken Cyperns självständighet och territoriella integritet samt att tillse att författningen efterlevdes.

Klausuler i såväl författningen som garantiavtalet förbjöd Cypern att ingå i union med en annan stat, omfattande hela eller delar av territoriet. Turkcyprioterna skulle senare, bland annat med hänvisning till denna klausul, ifrågasätta grekcyprioternas EU-ansökan. Eftersom Grekland redan var medlem i unionen, samtidigt som Turkiet stod utanför, innebar ett medlemskap för Cypern i praktiken *enosis*, hävdade de.

Konflikt

Den nya staten vilade således på en ganska skakig grund. Den grekcypriotiska majoriteten menade att minoritetens inflytande gick långt utöver vad som var rimligt i en demokrati. Styrelseskicket bygger på en institutionaliserad maktindelning mellan grek- och turkcyprioter, även om författningen i en spegling av rådande identifikationer talar om »greker« och »turkar«. Grekiska och turkiska är båda officiella språk.

Ett grekcypriotiskt reformförslag, som innebar väsentliga inskränkningar i turkcyprioternas inflytande, utlöste en politisk kris. I december 1963 ledde sammanstötningar i Nicosia snart till att våldsamma konfrontationer mellan grek- och turkcyprioter spred sig över hela ön. Turkcyprioternas politiska företrädare förvägrades tillträde till regerings- och parlamentsbyggnader och ställdes inför ultimatumet att acceptera grekcyprioternas reformförslag.

FN beslutade att skicka fredsbevarande trupp och utsåg samtidigt en medlare. Sporadiskt våld förekom fram till 1968. I en omfattande flyktingvåg lämnade turkcyprioter etniskt blandade områden. Grekcyprioterna införde blockader gentemot de turkcypriotiska enklaverna. Vid ett flertal tillfällen hotade Turkiet att invadera Cypern om inte attackerna på turkcyprioterna upphörde. Grekland sände militära styrkor till Cypern, anförda av Eokaledaren Grivas. Grekcypriotiska ställningar utsattes för turkiska luftangrepp.

Efter den grekiska militärkuppen 1967 fick de grekcypriotiska högnationalisterna stöd från Aten. När Makarios efter kuppen sköt upp planerna på *enosis* på obestämd framtid, för att i stället inleda fredsförhandlingar med turkcyprioterna, intensifierades ansträngningarna att underminera hans ställning. Makarios utsattes för flera mordförsök, för att till slut i juli 1974 avsättas i den ödesdigra kupp som, med den åtföljande turkiska interventionen, skulle resultera i Cyperns delning.

År 1977 slöt grek- och turkcyprioter en principöverenskommelse om att upprätta en federation. Perioden därefter har dock snarast kännetecknats av ytterligare separation: av utveckling mot

två parallella politiska system, två ekonomier utan samröre och två separata cypriotiska identiteter, en grekcypriotisk och en turkcypriotisk.

En lösning av konflikten har försvårats av att grek- och turkcyprioter är oeniga om vad som är konfliktens kärna. För grekcyprioterna utgör problemet den turkiska ockupationen av en del av Cyperns territorium. Lösningen på konflikten ur deras perspektiv är därför att trupperna (och inflyttade turkar) lämnar ön så att grekcyprioterna kan återvända till norra delen. För turkcyprioterna handlar konflikten i stället om den grekcypriotiska majoritetens ovilja att erkänna turkcyprioterna på likställd fot. Lösningen ur turkcypriotiskt perspektiv är turkcypriotiskt självstyre (och turkiska säkerhetsgarantier) för att förhindra grekcypriotisk dominans.

Fram till slutet av 1990-talet anslöt sig alla parter i konflikten (inklusive Aten och Ankara) officiellt till federationstanken. Under en tid därefter drev turkcyprioterna (med stöd av Turkiet) i stället en konfederationslinje, med för turkcyprioter bevarad suveränitet. Den nuvarande turkcypriotiska regeringen under premiärminister Mehmet Ali Talat sluter emellertid upp bakom FN-förslaget från november 2002 om en *United Cyprus Republic*. Förslaget har även stöd från den turkiska regeringen under premiärminister Recep Tayyip Erdoğan, för vilken Turkiets närmande till EU är en överordnad ambition.

Att främja en omorientering bort från det ohämmade bejakandet av samhörigheten med en hellenistisk respektive turkisk kultursfär (som båda utesluter »den andra«), vilket grek- och turkcyprioter under decennier kunnat hänge sig åt, till förmån för en cypriotisk gemenskap är en utmaning som ett återförenat Cypern skulle ställas inför.

Grekcyprioterna, som representerar en internationellt erkänd stat och därmed till skillnad från turkcyprioterna har kunnat utveckla egna relationer till omvärlden, har dock en betydligt mer självständig relation till sitt »moderland«. Utöver FN är Republiken Cypern medlem av Europarådet och Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa (OSSE) samt världshandelsorganisationen, WTO. Cypern ingår också i det brittiska samväldet och är

militärt alliansfritt. Cypern var efter självständigheten mycket aktivt inom den alliansfria rörelsen men valde i samband med EU-inträdet att lämna denna. Turkeyprioterna har utöver Turkiet begränsade internationella relationer men har observatörsstatus i Islamiska konferensen OIC.

Styrelseskick och politiska förhållanden

Republiken Cypern, som är den nya medlemsstatens officiella beteckning, är förstas en konstitutionell republik. Enligt författningen från 1960 ska Republiken Cypern ledas av en folkvald president (grekcypriot) och en vicepresident (turkcypriot). Regeringen ska bestå av sju grekcypriotiska och tre turkcypriotiska ministrar. Parlamentet är av enkammartyp. Av de femtio ledamöterna ska femton vara turkcyprioter. Vid sidan av parlamentet återfinns i författningen två »etniska« kammare (*communal chambers*), en grek- och en turkcypriotisk, med viss autonomi.

Sedan december 1963 deltar turkcyprioterna vare sig i regering eller parlament. Vicepresidentposten har förblivit vakant, liksom de för turkcyprioterna reserverade platserna i parlamentet. Ytterligare ett ministerium har tillkommit i samband med att den grekcypriotiska etniska kammaren avskaffades. Platserna i parlamentet utökades 1985 till åttio, varav 24 formellt är reserverade för turkcyprioter.

Presidenten och vicepresidenten, liksom ledamöterna i parlamentet, väljs för fem år. Rösträtts- och valbarhetsåldern är 18 år. Röstning är obligatoriskt. Inför det grekcypriotiska parlamentsvalet 1996 infördes ett proportionellt valsystem vilket innebar att fler partier än tidigare erhöll representation i parlamentet. Röstlängderna är etniskt definierade: grek- och turkcyprioter kan endast rösta på kandidater som tillhör samma befolkningsgrupp. Inför valet till Europaparlamentet i juni 2004 frångicks denna princip och en gemensam röstlängd upprättades. Cypern utsåg sex ledamöter. Efter folkomröstningarna om Annan-planen krävde turkcyprioterna, som till skillnad från grekcyprioterna röstade ja till en politisk återförening, att få utse två av mandaten alternativt att de skul-

le lämnas vakanta. EU rekommenderade i stället att de sex mandaten ska tillsätts ånyo i det fall en återförening blir verklighet innan nästa val.

Den turkcypriotiska staten är också den en republik med president som statsöverhuvud. Presidenten, som också väljs på fem år, har formellt betydligt mindre maktbefogenheter än presidenten i Republiken Cypern. Den hittills enda innehavaren av denna position, Rauf R. Denktash, har dock i kraft av sin personliga ställning kunnat utöva ett inflytande långt utöver det han formellt besitter.

Det turkcypriotiska styrelseskicket har drag av en parlamentarisk demokrati. Regeringen leds av en premiärminister och måste godkännas av parlamentet. Parlamentet har femtio ledamöter som utses enligt ett proportionellt valsysteem för en period av fem år. Rösträtts- och valbarhetsåldern är 18 år. Röstning är inte obligatoriskt men valdeltagandet i allmänhet mycket högt. En femprocentig tröskel tillämpas för representation i parlamentet. Den turkcypriotiska staten är sekulär.

Cyperns partipolitiska liv var från början – det vill säga redan under tiden som brittisk koloni då ett begränsat folkvalt lokalt självstyre infördes – etniskt uppdelat. Försök från kommunistiskt håll att mobilisera stöd från både grek- och turkcyprioter under en tid då nationalismen fick ett allt starkare grepp om befolkningen var närmast dömda att misslyckas. Ett undantag var fackföreningarna som under en tid hade såväl grek- som turkcypriotiska medlemmar.

Grekcypriotisk partipolitik har kännetecknats av en stark ideologisk polarisering. Periodvis har konflikten mellan vänster- och högerkrafter till och med tagit sig våldsamma uttryck. Efter 1974 har den ideologiska konflikten överskuggats av behovet av en enad front gentemot den gemensamma fienden, Turkiet.

Cypern har under lång tid haft ett starkt kommunistparti. Redan på 1920-talet växte en grekcypriotisk kommunistisk rörelse fram, föregångare till dagens starka kommunistparti AKEL. Fackföreningar och kooperativ utgjorde viktiga delar i rörelsen och har än i dag en stark ställning i cypriotiskt samhällsliv. Kommunistpartiet AKEL har bevarat sin ställning som ett av de största grekcypriot-

iska partierna. Under det kalla krigets barndom oroades västmakterna för att ett självständigt, kommuniststyrkt Cypern skulle utvecklas till Medelhavets Kuba, en sovjetisk utpost i regionen. Ryssland har förblivit en med grekcyprioterna trogen allierad även efter Sovjetunionens fall. Grekcypriotiska planer mot slutet av 1990-talet att installera ryska luftvärnsmissiler på Cypern ledde till en av de värsta kriserna i konflikten på mycket länge. Efter turkiska hot övertogs missilerna av Grekland.

Av ideologiska skäl hyste AKEL länge stor skepsis gentemot EG/EU (som man betraktade som Natos politiska gren) men partiet ställde sig bakom beslutet att 1990 ansöka om medlemskap. Möjligheten att därigenom kunna utöva ökade påtryckningar mot Turkiet vägde tungt.

Det grekcypriotiska partilandskapet inrymmer också två konservativa partier, DISY och det betydligt mindre DIKO, liksom ett socialdemokratiskt parti EDEK. Liberala och gröna strömningar har haft svårt att få genomslag. De grekcypriotiska politiska partierna koordinerar sin politik i Cypernkonflikten, där konsensus eftersträvas, och samordnar sin politik i ett nationellt råd.

Det senaste grekcypriotiska parlamentsvalet i maj 2001 resulterade i jämnt lopp mellan AKEL och DISY. Partierna erhöll 20 respektive 19 mandat, följt av DIKO med 9. Uppbackad också av AKEL valdes DIKO-ledaren Tassos Papadopoulos i februari 2003 till president. Koalitionen mellan det konservativa DIKO och kommunistiska AKEL är något av en ohelig allians och svårsmält för många inom båda partierna. President Papadopoulos starka avvisande av Annan-planen inför folkomröstningen utsatte samarbetet med AKEL för prövningar och ledde till avhopp från regeringen. Även AKEL intog en avvisande hållning till Annan-planen, om än i mindre kategoriska ordalag än presidenten.

Ett paradoxalt drag i grekcypriotisk politik är att kommunistpartiets ställning bland grekcyprioterna är stark samtidigt som religiositeten är utbredd och kyrkans inflytande i samhället (politiskt, ekonomiskt, socialt) är stort. De i jämförelse betydligt mer sekulariserade turkcyprioterna (som i allmänhet har en lika sval relation till islam som svenskar till kristendomen) har däremot förhållit sig

skeptiska till radikala vänsterkrafter. Någon dogmatisk kommunism har aldrig fått fäste i turkcypriotisk politik.

Endast sex av de femtiosex (10,7 procent) grekcypriotiska parlamentsledamöterna i Republiken Cyperns parlament är kvinnor. I det turkcypriotiska parlamentet är endast tre av femtio (6 procent) ledamöter kvinnor.

Turkcypriotisk politik har sedan 1974 dominerats av det konservativa UBP-partiet, som i perioder haft egen majoritet i parlamentet. Partiet var drivande bakom självständighetsförklaringen 1983 och är skeptiskt till planer på politisk återförening. Det starka stödet för UBP och andra konservativa partier har inneburit att vänsterpartier, såsom det till AKEL under lång tid närstående CTP, och socialdemokratiska TKP, tillsammans inte kunnat mobilisera mer än en tredjedel av rösterna.

I fråga om Cypernkonfliktens lösning är de turkcypriotiska partierna betydligt mindre enade än de grekcypriotiska. Uppslutningen kring självständighet har varit starkast från konservativt håll medan vänsterpartierna slutit upp kring federationstanken. De konservativa partierna har följt i Turkiets ledband i inställningen till EU, vilket inneburit en vacklande hållning, medan vänsterpartierna är entusiastiska EU-anhängare. Det råder dock politisk enighet kring kravet på att turkcyprioternas ställning ska vara politiskt jämbördig med grekcyprioternas.

Det senaste turkcypriotiska parlamentsvalet hölls i december 2003. Valet sågs allmänt som ett ödesval. Debatten dominerades helt av Cyperns förestående EU-medlemskap och FN-förslaget om återförening. Resultatet blev dött lopp mellan ja-sägare till vänster och nej-sägare till höger. Blocken erhöll 25 mandat vardera. Med knapp marginal petades UBP från sin ställning som största parti av det EU-positiva och förhandlingsvilliga republikanska turkiska partiet CTP, som gjorde ett rekordval. Det jämna valresultatet gjorde ett blocköverskridande samarbete nödvändigt. Med CTP-ledaren Mehmet Ali Talat som regeringschef bildades en vänster-högerkoalition mellan CTP och demokratiska partiet DP.

Utgången av folkomröstningarna om FN-förslaget om en återförening i april 2004, där en majoritet av turkcyprioterna röstade ja

(64,9 procent) till återförening, fick också inrikespolitiska konsekvenser. Omvärlden inledde därefter direktkontakter med turkycypriotiska regeringsföreträdare, om än långt ifrån politiskt erkännande, som därmed stärkte sin ställning i förhållande till presidenten. Den turkiska regeringens stöd för Annan-planen innebar att såväl den turkycypriotiska presidenten som UBP-partiet, som båda starkt motsätter sig återföreningsplanerna, förlorade en viktig allierad i de inrikespolitiska kraftmätningarna.

Ekonomi och näringsliv

Cyperns näringsliv domineras av jordbruk, turism och andra servicenäringar. Industriverksamheten är begränsad och småskalig. Den för Cypern speciella salta, gummiaktiga halloumiosten är en viktig exportvara som når också den svenska marknaden. Vatten är en bristvara. På flera håll har saltvatten trängt in i grundvattnet och gjort detta otjänligt som dricksvatten. Som komplement till befintliga vattenresurser har grekycyprioter konstruerat avsaltningsanläggningar medan turkycyprioter importerar vatten från Turkiet. Fisket är, som i övriga Medelhavet, alltmer begränsat, men visst kust- och trålfiske förekommer. Grekycyprioter har även fiskodlingar.

De naturgivna ekonomiska förutsättningarna är relativt likartade över hela ön. På grund av konflikten har emellertid de ekonomiska förutsättningarna för grek- och turkycyprioter sedan självständigheten varit dramatiskt annorlunda. De politiskt isolerade turkycyprioter omfattades inte av den dramatiska välbefinningsutvecklingen under 1960-talet och de ekonomiska klyftorna mellan grek- och turkycyprioter tilltog. Öns delning 1974 innebar ett allvarligt avbräck för den grekycypriotiska ekonomin, då turistnäringen varit koncentrerad till den norra delen av ön, som hamnade under turkisk kontroll. Grekycyprioters ekonomiska återhämtning har därefter varit snabb och ofta beskrivits i termer av ett ekonomiskt mirakel.

Den turkycypriotiska staten har på grund av sin icke-erkända status varit utestängd från den internationella lånemarknaden. Detta

har bidragit till att turkcyprioterna haft svårt att utveckla en bärkraftig ekonomi. Den turkcypriotiska staten bärs till stor del upp av subventioner från Turkiet. På senare tid har detta bistånd i huvudsak använts för att förstärka infrastrukturen.

Gapet mellan den grekcypriotiska och den turkcypriotiska ekonomin är därför betydande. Den största skillnaden rör statsfinanserna. Privatekonomiskt besitter många turkcyprioter betydande tillgångar. Många turkcyprioter drabbades dock mycket hårt ekonomiskt av den turkiska liras drastiska fall 2001. På kort tid förlorade liran hälften av sitt värde. Krisen åtföljdes av en rad konkurser i den privata turkcypriotiska banksektorn.

Utbytet mellan de två ekonomierna är ytterst begränsat. Två olika valutor används, cypriotiska pund och den turkiska liran. Av politiska skäl medger inte grekcyprioterna import av turkcypriotiska varor och motsätter sig att dessa exporteras annat än via grekcypriotiska kanaler. En viss arbetskraftspendling från norr till söder förekommer dock.

Grekcyprioternas BNP per capita (2003) på 18 500 euro är den högsta bland de nya medlemsstaterna och motsvarar 80 procent av EU-snittet. Arbetslösheten i den grekcypriotiska ekonomin är låg, 3,5 procent (2003). Detsamma gäller inflationen 4,5 procent (2003). EU-anslutningen har på senare år inneburit en något högre inflation än tidigare, framför allt genom införandet av högre procentsatser för moms och andra indirekta skatter.

I den grekcypriotiska ekonomin står (2002) tjänstesektorn – turism, transport, handel, bankväsen, försäkring, fastighetsförmedling med mera – för 75,6 procent av BNP och sysselsätter två tredjedelar av arbetskraften. Genom att erbjuda förmånliga skatteregler har den södra delen av ön etablerat en stark ställning som bas för utländska företag med verksamhet i regionen. EU-anslutningen innebär att bolagsskatten för dessa offshoreföretag under en övergångstid kommer att höjas avsevärt, från drygt fyra procent till tolv procent.

Den turkcypriotiska ekonomin

Turkcyprioternas BNP per capita uppskattas till 4 000 euro (2002). Valutaunionen med Turkiet och den svaga turkiska liran bidrar till en mycket hög inflationstakt: 24,5 procent (2002). Den öppna arbetslösheten är mycket låg (cirka två procent) men den dolda arbetslösheten är troligen omfattande. Av politiska skäl, och framför allt för att erbjuda sysselsättning åt yngre turkcyprioter med universitetsutbildning, har statsbyråkratin tillåtit växa långt utöver det faktiska behovet.

Avsaknaden av direkta flygförbindelser har inneburit att de extremt goda förutsättningarna för turism på norra Cypern haft svårt att utvecklas. Även om det antal turister som årligen besöker öns norra del räknas i hundratusental snarare än i miljoner är mängden dock inte obetydlig: 426 000 (2002). Bland besökarna dominerar turkar (75 procent), följda av briter och tyskar. Den turism som äger rum har emellertid endast begränsad positiv inverkan på den lokala ekonomin. Sysselsättning inom turismnäringen lockar inte turkcyprioterna utan sektorn bärs upp av turkiska gästarbetare, vars inkomster återförs till hemlandet.

Mellan 2001 och 2004 registrerades en nedgång i turistvolymen till den södra delen av ön på 15 procent. Grekcyprioterna strävar efter att minska den sårbarhet som följer av turismnäringens stora ekonomiska betydelse genom att utveckla nya sektorer såsom telekommunikationer, IT och högre utbildning.

Turkcyprioternas exportmöjligheter är starkt kringskurna. I jämförelse med importen är exporten obetydlig. Fram till 1994 erkände EG/EU turkcyprioterna som handelspartner och en viss export av jordbruksprodukter till europeiska länder ägde rum, framför allt Storbritannien. Efter att en tvist i Europadomstolen i frågan hade avgjorts till förmån för grekcypriotiska jordbruksexportörer upphörde denna export. Detta hade förödande konsekvenser för de turkcypriotiska odlarna som därefter främst varit hänvisade till den turkiska marknaden. Avsättningsmöjligheterna i Turkiet, där produktionskostnaderna för jordbruksprodukter är betydligt lägre, är emellertid begränsade.

En tredjedel av den turkcypriotiska exporten (2003) utgörs av jordbruksprodukter, framför allt citrusfrukter. Industriproduktionen står för 28 procent av exporten. En viss export av kläder förekommer också.

Turkiet är den dominerande handelspartnern. 40 procent av den turkcypriotiska exporten går till Turkiet som också står för dryga 60 procent av den turkcypriotiska importen (2003). Efter domslutet 1994 upphörde i princip den turkcypriotiska exporten till EU-länderna, med ett undantag: Storbritannien. 25 procent av turkcyprioternas export går till den brittiska marknaden. Den turkcypriotiska importen från EU är fortsatt relativt omfattande, 25 procent av turkcyprioternas import kommer från EU-länder. Högre utbildning och de många utländska studenterna har under senare år spelat en allt viktigare roll i den turkcypriotiska ekonomin.

De stora skillnaderna mellan de två ekonomierna är en fråga som kommit allt mer i fokus inför EU-anslutningen. Eftersom turkcyprioterna inte deltagit i anslutningsprocessen har de heller inte genomfört någon anpassning till EU:s regelverk. Bedömningen av huruvida Cypern uppfyller de konvergenskrav som EU ställer på de nya medlemsstaterna – ifråga om såväl politiska som ekonomiska kriterier – har endast grundats på den grekcypriotiska förvaltningen och ekonomin.

De ekonomiska skillnaderna mellan de två ekonomierna bidrar till att försvåra den politiska försoningsprocessen. Oron för negativa ekonomiska konsekvenser av en politisk återförening spelade en viss roll för det grekcypriotiska avvisandet av Annan-planen. Samtidigt fruktar turkcyprioterna att hamna i ekonomiskt underläge gentemot den grekcypriotiska majoriteten.

Inför folkomröstningarna åtog sig bland andra Förenta staterna och EU att skjuta till medel i ett ekonomiskt stödpaket för att underlätta en återförening. Paketet innehöll särskilda insatser riktade mot den eftersatta turkcypriotiska ekonomin. Efter turkcyprioternas ja till Annan-planen kvarstod omvärldens ambition att söka bryta deras internationella isolering. Grekcyprioterna motsatte sig dock alla åtgärder som skulle kunna tolkas som ett politiskt erkännande av den turkcypriotiska staten, om än indirekt.

Språk och medier

Grekiska och turkiska är Republiken Cyperns officiella språk; i den turkcypriotiska staten dock endast turkiska. Trots att den nya medlemsstaten officiellt är tvåspråkig kommer emellertid inte turkiska att bli officiellt EU-språk i och med Cyperns anslutning.

Engelskan är utbredd och tjänar som *lingua franca* på ön och det finns engelskspråkiga utbildningsinstitutioner på alla nivåer. Grekcyprioterna ger ut en engelskspråkig dagstidning och en medveckodistribution. Även turkcyprioterna ger ut en engelskspråkig veckotidning. Armeniska och arabiska är andra språk som talas av Cyperns befolkning. De armeniska och maronitiska minoriteterna är emellertid numera övervägande grekisktalande.

Medielandskapet är omfattande. Utöver tidskrifter och veckomagasin finns åtta grekcypriotiska och nio turkcypriotiska dagstidningar, merparten utgivna av politiska partier. Dagstidningar från Grekland och Turkiet har stor spridning på öns södra respektive norra del. Grekcyprioterna har elva tv-kanaler, varav fyra lokala, medan turkcyprioterna har sex, varav fem privata. Grekiska och turkiska sändningar når även Cypern. Det finns också över fyrtio radiokanaler för grekcyprioterna och sex för turkcyprioterna.

Närmandet till EU

Cyperns närmande till EG följde inledningsvis Storbritanniens. Efter självständigheten bevarade Cypern omfattande handelsrelationer och förmånliga handelsvillkor med den forna kolonialmakten, som därtill var den ojämförligt viktigaste marknaden. Efter självständigheten ingick Cypern fortsatt i det brittiska samväldet. När Storbritannien 1962 ansökte om medlemskap i EG valde Cypern därför att följa efter. Sedan den brittiska ansökan avvisats av EG – ett beslut där Frankrikes tvivel på det transatlantiskt orienterade Storbritanniens lojalitet mot Kontinentaleuropa spelade en utslagsgivande roll – förblev också Cyperns ansökan vilande. Först 1971 gjorde Storbritannien ett nytt försök, denna gång framgångsrikt och Cyperns ansökan aktiverades åter.

Grek- och turkeypriorer hade då sedan länge gått skilda vägar, även om fredsförhandlingar med sikte på återförening pågick. Det var därför en uteslutande grekexpriotisk regering som 1972 ingick ett associeringsavtal med EG. Men medan Storbritannien året där- efter upptogs som medlem ledde den dramatiska politiska utveck- lingen på Cypern till att integrationsprocessen avstannade. Turkey- prioterna hade erhållit försäkringar från EG om att de inte skulle förfördelas i fråga om handel, inklusive exportmöjligheter, och an- nat utbyte mellan Cypern och EG. Efter öns delning 1974, då EG:s motpart i integrationsprocessen inte längre utövade full kontroll över öns territorium, ansåg EG att förutsättningar att integratio- nen skulle komma hela öns befolkning till godo inte längre förelåg. EG beslutade att tills vidare skjuta upp den planerade tullunionen.

Principen om att integrationens fördelar ska komma både grek- och turkeypriorer till del har sedan dess fortsatt att gälla – på pap- peret. I praktiken har den blivit allt svårare att tillämpa. Den er- kännandeproblematik som följde på den turkeyprioriska självstän- dighetsförklaringen 1983 försvårade för EG att upprätthålla rela- tioner med turkeypriorerna. Grekland hade nu gjort sitt inträde (1981) i gemenskapen och verkade för en bojkott av den turkeypri- otiska staten. Grekerna drev också på för att tullunionen med Cy- pern skulle komma till stånd, vilket den gjorde 1987. Tre år senare ansökte den grekexpriotiska regeringen om medlemskap i EG.

EG gav inledningsvis uttryck för en viss tveksamhet mot att in- leda Cyperns anslutningsförfarande så länge som Cypernkonflik- ten förblev olöst. Under det att fredsanssträngningarna förblev re- sultatlösa tonades emellertid de tidigare reservationerna ner. Vid toppmötet på Korfu i juni 1994 frikopplades integrationsprocessen från fredsprocessen. Det slogs då fast att den olösta konflikten ej skulle utesluta medlemskap för Cyperns del. EU uttryckte samti- digt en förhoppning om att integrationsprocessen också skulle bi- dra positivt till de FN-ledda fredsanssträngningarna.

Samtidigt har EU inte kunnat behandla Cyperns närmande till unionen utan att också ta hänsyn till relationerna med Turkiet. När nästa steg i Cyperns integrationsprocess togs var det som resultat av en informell paketuppgörelse. Grekland gav upp sitt tidigare

motstånd mot en tullunion mellan EU och Turkiet, medan den turkiska regeringen under Tansu Çiller gav nästa etapp i Cyperns närmande till EU sin välsignelse. Ett datum för inledningen av Cyperns anslutningsförhandlingar fastställdes till mars 1998.

Även om EU vidhöll principen om icke-diskriminering var det oundvikligt att turkcyprioterna därefter skulle hamna vid sidan av. Anslutningsprocessen är en bilateral process mellan ansökarlandets regering och EU och lämnar inget utrymme för separata kontakter på annan nivå – annat än med förhandlingsmotpartens godkännande. I vad som får betraktas som närmast en symbolisk gest uppmanade dock unionen den grekcypriotiska regeringen att inkludera turkcyprioter i sin förhandlingsdelegation. I en lika symbolisk gest överlämnades också en sådan inbjudan. Att den skulle avvisas var förutsägbart eftersom alternativet ur turkcypriotiskt perspektiv framstod som kapitulation inför grekcypriotisk överhöghet. Turkcyprioterna vidhöll att ett EU-medlemskap först kunde bli aktuellt när konflikten var löst och klarhet om den framtida statsbildningen rådde.

Efter det att Turkiet, som ansökt om medlemskap redan 1987, nekats status som kandidatland under Europeiska rådets Luxemburgmöte i december 1997 förvärrades relationen mellan turkcyprioterna och EU ytterligare. Såväl turkcyprioterna som Turkiet drog sig undan kontakter med Bryssel. Turkcyprioterna lämnade fredsförhandlingarna och samtidigt påbörjades en parallell integrationsprocess mellan Turkiet och den turkcypriotiska staten, enligt samma principer som för Republiken Cyperns integration med EU. Även denna process, förutskickade den turkiska regeringen, skulle så småningom resultera i en politisk union. Eftersom detta är utsikter som få, om ens några, turkcyprioter skulle välkomna framstod slutmålet för denna process snarare som annektering.

En vändpunkt inträffade vid EU:s toppmöte i Helsingfors 1999 då Turkiet erhöll sin länge emotsedda status som kandidatland. Samtidigt betonade EU att en lösning av Cypernkonflikten skulle underlätta Turkiets närmande till unionen. Det stod nu allt klarare för den turkiska allmänheten att den olösta Cypernkonflikten riskerade att äventyra dess egna förhoppningar om medlemskap. Re-

geringens kompromissovilliga Cypernpolitik möttes av växande protester.

Efter ett fyra år långt avbrott återupptogs, på turkcypriskt initiativ, fredsförhandlingarna i januari 2002. Målet var att nå en uppgörelse till sommaren, då Cyperns anslutningsförhandlingar väntades gå in i ett slutskede. Ett fredsavtal innan dess skulle innebära att turkcyprioterna kunde delta i utarbetandet av anslutningsfördraget. Trots personligt ingripande från FN:s generalsekreterare Kofi Annan och intensifierat internationellt engagemang utblev framstegen. Efter sommaren var vare sig den turkcypriotiska eller den turkiska sidan längre förhandlingsfäig: Rauf R. Denktash var tvungen att genomgå en omfattande hjärtoperation och i Ankara väntade nyval.

Inför Köpenhamnsmötet i december 2002 tog FN över initiativet. I november lades ett detaljerat förslag till uppgörelse fram, den så kallade Annan-planen. Förslaget avvisades av turkcyprioternas företrädare, som på hemmaplan möttes av de största demonstrationerna någonsin. I Köpenhamn beslutade det Europeiska rådet att EU:s regelverk inte skulle tillämpas för den norra delen av ön om Cypern vid tiden för anslutningen ännu var delat. Samtidigt underströk unionen att man önskade se ett enat Cypern som medlem.

Beslutet innebar i praktiken att turkcyprioternas, men inte grekcyprioternas, anslutning till EU villkorades med en fredsuppgörelse. FN gjorde därefter ytterligare ett försök att få parterna att sluta upp kring Annan-planen före Aten-mötet den 16 april, då anslutningsfördraget mellan de nya medlemsstaterna och EU skulle undertecknas. När även det misslyckades – återigen fick turkcyprioterna bära hundhuvudet – förklarade Kofi Annan FN:s fredsanssträngningar för avslutade.

I april 2003 undertecknade den grekcypriotiske presidenten Tassos Papadopoulos anslutningsfördraget i Aten. I ett tilläggsprotokoll undantogs den norra delen av ön tills vidare från medlemskapet. I juli ratificerades fördraget av ett enigt grekcypriotiskt parlament. Till skillnad från de andra blivande medlemmarna hölls ingen folkomröstning på Cypern.

Att medlemskapet i praktiken inte omfattar hela territoriet skiljer Cypern från de andra nya medlemsstaterna. Övergångsreglerna för Cyperns del är i övrigt begränsade: fetthalt i mjölk, svavelhalt i diesel och bensin samt skattesatser är några frågor som blivit föremål för övergångsregler. Rätten för EU-medborgare att köpa fritidshus på Cypern, dock med undantag för medborgare i EES-länder som bott på Cypern i minst fyra år, kommer att begränsas fram till 2009. Från EU:s sida har Cypern undantagits från övergångsregler som kommer att gälla för andra nya medlemsstater i fråga om den fria rörligheten för arbetskraft.

Efter ett turkycypriotiskt regeringsskifte återupptogs fredsförhandlingarna i februari 2004. Kofi Annan hade då fått försäkringar från alla parter om att de önskade se en uppgörelse utifrån Annan-planens premisser. I avslutande förhandlingar i schweiziska Bürgenstock, där även företrädare för Grekland och Turkiet deltog, misslyckades man att nå enighet. Generalsekreteraren utnyttjade då det mandat han utverkat inför förhandlingarna, att komplettera utkastet på egen hand och låta det gå till folkomröstningar utan parternas signatur.

Efter det starka avvisande av återföreningsplanerna från grek-cyprioterna (75,8 procent röstade nej) och turkycyprioternas stöd härför (64,9 procent röstade ja) kom EU:s beslut från april 2003, om att undanta den norra delen av Cypern från medlemskap, att framstå i något märklig dager.

Utgången innebar också att Turkiets förväntningar på att EU ska förklara sig berett att inleda förhandlingar om medlemskap ökade. På samma sätt som turkycyprioterna har Turkiet ställt sig bakom FN-förslaget och kan därmed inte hållas ansvarigt för att försöken att lösa konflikten än en gång misslyckats. Troligen kan turkarna påräkna Greklands stöd i dessa ansträngningar. Grekland har under senare år utvecklat allt bättre relationer med turkarna och föreföll efter grekycyprioternas avvisande av Annan-planen ovilligt att låta den olösta Cypernkonflikten störa relationen till grannlandet Turkiet.

Estland

Eesti Vabariik

LI BENNICH-BJÖRKMÄN

Estland är en ung stat. Den 24 februari 1918 utropades Estland för första gången som självständig stat och antog då namnet *Eesti Vabariik*, republiken Estland. Utvecklingen möjliggjordes av ryska revolutionen och sammanbrotten av de tyska och ryska imperierna. 24 februari firas fortfarande som landets officiella nationaldag. Självständigheten blev emellertid kort. Sommaren 1940 och ungefär ett år framåt ockuperades Estland av Sovjetmakten som en direkt följd av den så kallade Molotov-Ribbentrop-pakten, det vill säga den hemliga överenskommelsen mellan Tysklands och Sovjetunionens utrikesministrar. Tyskland höll emellertid inte den ödesdigra »överenskommelsen« utan drev 1941 ut sovjetiska armén från Estland. Efter tre år av tysk ockupation 1941–1944 intog Röda armén åter landet under hösten 1944.

En nästan halvsekel lång ockupation tog därmed sin början. Mellan 60 000 och 70 000 ester flydde hösten 1944 sitt hemland för att nå friheten i väst. I Sverige, Kanada, USA och Australien fanns och finns fortfarande stora exilestniska grupper som under hela den sovjetiska ockupationen aktivt arbetade för estnisk självständighet och för att upprätthålla estniskt språk, kultur och historia. Då många ester hade släktingar och vänner i väst blev kontakterna efter Stalins död 1953, som markerade slutet på det värsta skräckväldet, så småningom allt tätare. För Estlands del har detta bidragit till att inflödet av både västerländska idéer och konsumtionsvaror varit större än på andra håll i Sovjetunionen. I de norra delarna av Estland, där huvudstaden Tallinn ligger, kunde man dessutom ta del av finländska tevesändningar. Estland betraktades följaktligen som den mest västorienterade av de sovjetiska republikerna.

År 1991 utropades Estland återigen som en självständig stat, samtidigt som sovjetimperiet störtade samman. I likhet med utvecklingen vid imperiernas fall efter första världskriget gav Sovjetunionens försvagning ett historiskt tillfälle för förändring. Namnet *Eesti Vabariik*, Estniska republiken, återtogs. Estland har i dag (2004) ett demokratiskt styrelseskick och räknas som en av de mest liberala ekonomierna i Europa, till och med i världen. Samtidigt som Estland prisats av internationella organ för en radikal ekonomisk politik som lett till en snabb och framgångsrik övergång till marknadsekonomi, kämpar landet med problem som följer i den ekonomiska omvandlingens spår. De ekonomiska klyftorna mellan befolkningsgrupperna, men också mellan regioner och mellan stad och land, bidrar till akuta problem för landet.

Geografi och befolkning

Estland är det nordligaste av de tre baltiska länderna och befinner sig därmed närmast den nordiska sfären. I söder gränsar Estland till Lettland, i nordost till Sankt Petersburg-distriktet i Ryssland. Under Estlands tid som rysk provins mellan 1721–1918 var både personkontakter och handel med Sankt Petersburg intensiva. Peipussjön bildar en naturlig gräns mellan Ryssland och Estland i öster. Estland är till ytan och folkmängden ett litet land; endast 45 000 km² stort är det något större än Danmark. Befolkningen uppgick enligt 2002 års folkräkning till 1,3 miljoner, vilket innebär en viss minskning sedan 1991. Av dessa tillhörde 65 procent den estniska folkgruppen, medan 28 procent uppgav sig vara ryssar. Den ryska minoriteten är alltså stor, och utgör närmare en tredjedel av landets befolkning. Därutöver finns bland andra ukrainare, vitryssar och finnar. Längs Peipussjöns estniska stränder bor så kallade gammaltroende ryssar, *raskolniki*, som av religiösa skäl flyttade in från Ryssland för flera hundra år sedan.

Tallinn, som är Estlands huvudstad, har 400 000 invånare och är därmed landets största stad. Andra större städer är Tartu, den välkända universitetsstaden i östra Estland med ungefär 101 000 invånare. Under den sovjetiska tiden utgjorde Tartu något av ett oppositionellt centrum. Industristaden Narva, vid den ryska gränsen, är en i det närmaste helt ryskspråkig stad och har 68 000 invånare. Dessutom kan nämnas Kohtla-Järve också i nordost med 47 000 invånare samt Pärnu i södra Estland med en befolkning på 45 000.

Det officiella språket i Estland är sedan 1989 estniska, något som då och då ifrågasatts eftersom landet har en stor andel rysktalande, varav många inte talar eller kan läsa estniska. Estniskan kom att ersätta ryskan som officiellt språk i samband med att processen mot självständighet påbörjades. Estniskan är ett finsk-ugriskt språk, nära släkt med finskan och avlägset med ungerskan, men däremot inte alls med de baltiska grannländernas språk, lettiska och litauiska. Den språkliga närheten till finska har möjliggjort intensiva kontakter mellan dessa grannländer. Känslan av samhörighet uttrycks ibland i termer av att Estland är Finlands »lillasys-

ter«. Samtidigt antyder metaforen att förhållandet inte alltid är spänningsfritt. Ibland uttrycks det från estnisk sida att Finland intar en allt för överlägsen »lärarattityd« gentemot den yngre staten.

I religiöst hänseende dominerar lutherdomen, medan landets ryskspråkiga befolkning tillhör den ryskortodoxa kyrkan. Det finns en liten judisk grupp i Tallinn. Religionen spelar inte någon framträdande roll i många esters tillvaro, även om sekulariseringen inte gått lika långt som i Sverige. Estland har en liten muslimsk befolkning på cirka 10 000 personer, huvudsakligen tatarer som invandrade under tsartiden och den sovjetiska epoken. De finns särskilt koncentrerade till Tallinn, där en diskussion om ett moskébygge väckt protester, inte olika de som vi känner från övriga länder i norra Europa.

Många menar att i Estland möts västliga och östliga influenser, kulturellt och socialt. I den politiska retoriken som utvecklats efter självständigheten och införandet av demokratin har tillhörigheten till Europa, framför allt förstått som Västeuropa, betonats starkt. Från ledande håll betraktar man EU-medlemskapet som ett »återvändande till Europa« för Estlands del, det vill säga ett Europa som man varit ofrivilligt utestängt ifrån sedan andra världskrigets utbrott. I »återvändandet« ligger inte bara förhoppningen om ekonomiska och kanske också politiska fördelar, utan också en föreställning om att Estland tillhör den västliga civilisationen med dess utvecklade individualism, rättstänkande och rättighetstraditioner. Frågan om EU-medlemskap liksom medlemskap i Nato har, vid sidan av de säkerhetspolitiska, därför haft symboliska övertoner.

Kort historisk bakgrund

Estlands historia präglas av att främmande herrar i århundraden styrt över området. På 1200-talet härskade Svärdsriidarorden och danskarna över det som senare blev Estland. År 1346 sålde danskarna sitt landinnehav i Estland till tyskarna. Det var inledningen till den tyska dominans som trots både svensk och rysk överhöghet i perioder skulle förbli det dominerande inslaget fram till Estlands självständighet 1918. Balttyskarnas styre var hårt och brutalt, och

innebar att den estniska bondebefolkningens villkor försämrades radikalt. Bönderna blev alltmer förslavade under den balttyska adeln. Även inom den tyska gruppen fanns stora motsättningar, då adelskap var det enda som berättigade till jordinnehav. Tyska köpmän och hantverkare i städerna levde därför påfallande avskilt från den adel som dominerade godsen på landsbygden. Skilda sociala strukturer och koder gällde för det tyska borgerskapet och den balttyska adeln.

Hela Estland kom 1629 under svenskt styre efter utdragna stridigheter mellan olika stormakter i regionen; då hade Tallinn och de norra landskapen varit svenska sedan 1561. I den estniska historieskrivningen har perioden ibland tilldelats epitetet »den gamla goda svensktiden«. Främst bottnar det positiva eftermälet i att den estniska bondebefolkningens ställning stärktes rättsligt och socialt under denna epok. Ett universitet grundades 1632 i Tartu (*Dorpat*) av Gustav II Adolf, där undervisningen skulle vara öppen inte bara för den balttyska adeln utan också för esterna själva. Domstols- och skolväsendet reformerades. Karl XI hade vidare ambitionen att stärka den svenska centralmaktens roll i Estland. Ditintills hade det lokala styret varit starkt. Centraliseringssträvandena innebar att de lokala makthavarna, det vill säga den balttyska adeln och den svenska statsledningen kom på kollisionskurs. Det låg inte alls i balttyskarnas intresse att släppa ifrån sig makten över det estniska territoriet. Därför gav dessa sitt stöd till Ryssland i konflikten om Östersjöprovinserna, i utbyte mot att Ryssland garanterade balttyskarna fortsatt autonomi i området och långtgående maktbefogenheter.

Svensktiden varade fram till 1710, då freden i Nystad undertecknades efter att Karl XI besegrats vid Poltava av den ryske tsaren Peter den Store. Balttyskarna belönades för sin lojalitet av den ryske tsaren och tilldelades långtgående privilegier samt erhöll en särskild ställning, den så kallade *Baltische Sonderstellung*. I princip härskade därefter den balttyska adeln som en oinskränkt och ytterst brutal överhet fram till 1800-talets slut då både panslavismen och den estniska nationella väckelsen började utmana maktstrukturen i området.

Livegenskapen hade återinförts 1739 i Estland och de estniska bönderna levde som ofria under adelns styre. Först 1816 avskaffades livegenskapen. Den balttyska adeln, som bestod av omkring 325 familjer, utgjorde en märklig folkgrupp i denna östra periferi av Europa. Dess isolering och avsaknad av kontakter med den kontinentala tyska adeln medförde att särpräglade sociala koder och mönster utvecklades inom gruppen. Man höll hårt på etiketten, könen var strikt separerade och de sociala hierarkierna starka. På Domberget (*Toompea*) i hjärtat av Tallinn, då som nu maktens hjärta, hölls baler och knöts band mellan familjerna som styrde över Estland.

De första tecknen på att balttyskarnas ställning började ifrågasättas kom i mitten av 1800-talet då centralmakten Ryssland försökte stärka sitt styre över Östersjöprovinserna. Mellan åren 1849 och 1856 infördes nya lagar för bondebefolkningen som möjliggjorde för de tidigare livegna esterna att friköpa jord, vilket också blev en central faktor i stärkandet av den inhemska nationens intressen.

Under 1800-talets senare hälft drog starkt nationalistiska strömningar genom Europa. Så var fallet också i Estland, där den nationella väckelsen innebar att ett estniskt föreningsväsende började byggas upp och att estnisk kultur i olika former blev betydelsefulla. De för Estland så välkända sångfestivalerna startade 1869 i Tartu, och sång – inte minst körsång – förknippas också så nära med den estniska nationaliteten att sången fick ge namn åt frihetsrörelsen under 1980-talet: »den sjungande revolutionen«. En viktig del av den nationella rörelsen var strävan att utveckla det estniska språket, som fram till dess spelat en underordnad roll. Den nationella väckelsen ledde till ökad medvetenhet bland en estnisk bildad medelklass och kraven på inflytande gentemot de många gånger avskydda balttyskarna växte i takt med självkänslan. Tyskarna i Estland pressades dessutom av de ökade ryska kraven på delad makt över territoriet och av de förryskningssträvanden som öppet uttrycktes.

I samband med kommunvalet 1904 blev ester tillsammans med ryssar vinnare i Tallinn och därmed blev Tallinn den första estniska

staden som styrdes av den inhemska befolkningen. Den nya staten Estland antog efter 1918 ett demokratiskt styrelseskick. Inspirerade av den våg av demokratiseringar som drog över Europa efter första världskrigets slut hade man ambitionen att skapa en så renodlad demokrati som möjligt, där folkviljan skulle få maximalt genomslag. Följaktligen lade man i konstitutionen stor makt hos riksdagen, medan regeringsmakten blev svagare. Några trösklar för att komma in i riksdagen förekom inte, vilket snabbt ledde till att antalet partier i den 101 man starka parlamentet (*Riigikogu*) växte. Problemen med en parlamentarisk beslutsförlamning växte likaså, eftersom regeringarna inte förmådde skapa vinnande majoriteter. Demokratin, som vid denna tid fortfarande var något av ett experiment i världen och inte den överideologi som den senare utvecklats till, förlorade i legitimitet i Estland liksom på många andra håll i Europa.

Det banade väg för en antiparlamentarisk höger rörelse uppbyggd kring veteraner från frihetskriget 1918–1919 som krävde en »stark ledare«. I praktiken var det ett presidentämbete med stora maktbefogenheter. Dessa så kallade *vapser* hade klara framgångar i de lokala valen. Inför det nationella valet 1934 utlyste presidenten Konstantin Päts undantagstillstånd i landet, som en följd av vapsernas agerande, och valet ställdes in och politiska partier förbjöds. Vad som har betecknats som en »mild diktatur« infördes, och trots långtgående planer på att återigen tillåta politiska partier hann det aldrig ske innan den sovjetiska ockupationen var ett faktum i juni 1940.

Fram till att den självständiga staten Estland utropades 1918 hade territoriet varit en rysk provins. Därigenom var Estland en liten del i detta stora månetniska imperium och det kulturella, ekonomiska och politiska utbytet med den närliggande nordvästra Sankt Petersburg-regionen var livligt. Ryssar betraktades inte som främmande eller med fiendlighet, utan fienden var i stället den balttyska adeln. Samtidigt var Estland inte något etniskt heterogent land, såsom är fallet i dagens Estland. Vid 1897 års folkräkning uppgavs 89,4 procent av befolkningen vara ester, 4,6 procent ryssar, 3,5 procent tyskar, 0,9 procent letter, 0,6 procent svenskar, 0,5

procent judar samt 0,2 procent polacker. Den estniska majoriteten – liksom den lilla andelen ryssar, tyskar och svenskar – härskade över Estland. De svensktalande bodde längs nordvästra kustlinjen och på öarna Ösel (*Saaremaa*) och Dagö (*Hiiumaa*), ryssarna återfanns i Tallinn, Narva, Tartu samt på västra stranden av den stora sjön *Peipus* som skiljer Estland och Ryssland åt, medan tyskarna levde i Tartu samt i Tallinn.

Även om det inte var mer än drygt tio procent som hade annan etnisk bakgrund än estnisk, utvecklades det självständiga Estland mellan de båda världskrigen till en stat där den kulturella autonomin för de olika folkgrupperna var långtgående. De fick ha egna skolor, praktisera den egna religionen och använda det egna språket i det offentliga livet.

Jordreformer och industrialisering

Historiskt har Estland varit ett jordbruksland. Efter självständigheten 1918 genomförde den estniska staten mellan 1919 och 1920 snabbt en påfallande radikal jordreform, där den tidigare balttyska adelns mark exproprierades och fördelades till den estniska befolkningen. Resultatet blev att 48 000 nya gårdar etablerades och att 22 000 arrendehemman övergick i arrendatorns händer. I ett slag skapades därmed ett land dominerat av självägande bönder, vilket också ledde till en förhållandevis homogen socioekonomisk struktur. Estland mellan världskrigen var därför inte ett samhälle som präglades av en påtaglig hierarki mellan klasserna och mötet med det utpräglade svenska klassamhället blev för många estniska flyktingar efter andra världskriget en chock. Betoningen av individualitet och övertygelsen om det privata ägandets värde, som präglade det estniska jordbrukssamhället under mellankrigstiden, har fortsatt att sätta sina spår i den estniska politiska kulturen. Esterna beskrivs ofta som starka individualister med en tro på dygder som hårt arbete och att vara »sin egen lyckas smed«.

Jordbruksproduktionen ökade påtagligt under mellankrigstiden, till stora delar organiserad kring produktionskooperativ på samma sätt som i Skandinavien vid samma tid. Samtidigt påbörja-

des en industrialiseringsprocess främst koncentrerad till livsmedels- och trävaruindustri. Estlands industriella ställning var emellertid mer blygsam än dess position som jordbruksnation och hann aldrig riktigt utvecklas innan den sovjetiska ockupationen var ett faktum.

I samband med den sovjetiska ockupationen ingick Estland i den sovjetiska planekonomin och efter 1944 industrialiserades landet kraftigt. Ungefär två tredjedelar av ekonomin dominerades av industrin. Framför allt var det lätt och teknologiintensiv industri med inriktning på konsumtionsvaror som koncentrerades till den estniska delrepubliken, som hade en högt utbildad arbetskraft. Den internationella konkurrenskraften för estniska varor var låg, men inom Sovjetunionen fanns en stor efterfrågan på de estniska varorna. Estlands industri blev därigenom framgångsrik och ledde för esternas del till den högsta levnadsstandarden inom hela Sovjetunionen.

Industrialiseringen och lockelsen i materiellt sett bättre villkor är också de viktigaste orsakerna till den omfattande inflyttningen av ryssar till Estland som skedde under slutet av 1940- och 1950-talen. De inflyttade bosatte sig framför allt i huvudstaden Tallinn och i det nordöstra landskapet Ida-Virumaa som gränsar till Ryssland. De mindre städerna samt landsbygden dominerades fortfarande av den estniska befolkningen.

Jordbruket hade under Sovjettiden en fortsatt stark ställning, särskilt när det gällde boskap och grisuppfödning. Strukturen förändrades emellertid helt under det sovjetiska styret och de självägande bönder som dominerat under mellankrigstiden ersattes av de statligt ägda kollektivjordbruken, kolchoserna. För ett land som Estland där individualismen var så kulturellt uttalad, rimmade den kommunistiska ideologin som påtvingades landet sällsynt illa. Det i kombination med en aldrig svikande längtan efter förnyad självständighet gav bränsle åt det motstånd som frodades under ytan i Estland.

Utvecklingen mot marknadsekonomi

Sovjetunionens sammanbrott och Estlands självständighet har återigen inneburit en total omstöpning av ekonomin: från planushållning till marknadsekonomi. Den delvis demokratiskt valda regeringen som tillträdde 1990, under ledning av den tidigare kommunisten Edgar Savisaar, påbörjade reformer som sedan med stor kraft och påfallande snabbhet kom att genomföras av den regering som satt 1992–94, under ledning av den rekordunge premiärministern och historikern Mart Laar, född 1960. Estland är ett av de få länder som genomfört den av Jeffrey Sachs och Världsbanken omhuldade så kallade chockterapi – och lyckats. Tidskriften *Newsweek* har karakteriserat Estland som »det lilla landet som kunde«.

Under loppet av ett par år privatiserades både stora och medelstora industrier. Privatiseringsprocessen har förflutit jämförelsevis smärtfritt och 1996 hade över 90 procent av de statliga industrierna övergått i privat ägo. Även inom handel och servicenäringar, såsom restauranger, hotell och frisörsalonger, hade privatiseringen kommit långt. Under 1997 påbörjade Estland också privatiseringen av infrastruktur som telekommunikation, bostäder, energi och järnvägar. De omfattande anklagelser om korruption, som privatiseringsprocesserna i flertalet av de före detta kommunistiska staterna givit upphov till, har i Estlands fall varit begränsade. Internationella mätningar utförda av den oberoende organisationen *Transparency International* och av Världsbanken visar till exempel att Estland är ett av de länder inom den före detta kommunistiska sfären som uppvisar lägst grad av korruption, både inom förvaltningen och politiken.

I ett fåtal fall, såsom den estniska järnvägen (*Eesti Raudtee*) och Narva Energi (*Elektrijaamad*) har privatiseringsprocessen emellertid dragit ut på tiden. Först i april 2001 slöts ett avtal om att privatisera 66 procent av den estniska järnvägen. När det gäller Narva Energi förhandlade estniska staten under många år med ett amerikanskt bolag, NRG, men förhandlingarna bröt samman i slutet av 2001 och orsakade indirekt den andra Laar-regeringens för tidiga avgång i december 2001.

Hur kunde den estniska ekonomiska övergången bli så framgångsrik? Den politiska handlingskraft och vilja som tidigt visades av Savisaars, Tiit Vähis och Laars regeringar ska inte underskattas, inte heller den samstämmighet kring den ekonomiska politikens inriktning som funnits inom den politiska eliten. Få politiska företrädare har försökt stoppa reformprocessen. Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att grunden var lagd redan innan självständighetssträvandena kom igång på allvar. År 1987 lanserades ett förslag om att Estland – som ett »experimentland« och därtill påfallande utvecklat – skulle få möjligheter att inom Sovjetunionens ram utveckla ekonomisk självständighet. Under de därpå följande åren utarbetades ett program för ekonomiska reformer som pekade i riktning mot marknadsekonomi, ett nytt skattesystem och en oberoende finanspolitik.

Vid självständigheten hade därför liberaliseringen kommit långt och skattesystemet förändrats, bland annat hade mervärdesskatt införts och företagsbeskattningen hade ändrats. Den estniska budgeten var helt självständig i förhållande till den i Moskva.

Redan i slutet av 1980-talet blev det möjligt att starta samägda bolag, där finländska delägare kom att spela en framträdande roll. Enligt uppgift fanns redan 1991 inte mindre än 161 samägda bolag i landet, vilka bidrog till att Estland förhållandevis tidigt kunde börja dirigera om sin handel mot väst. År 1992 genomförde Estland en valutareform som ersatte rubeln med estniska kroon.

En lång och för befolkningen plågsam nedgång i ekonomin inträffade mellan 1991 och 1996, då BNP per capita sjönk realt med 4,3 procent årligen. Det som bidrog till detta var prisliberaliseringarna, den starkt minskande handeln med Ryssland i samband med Sovjetunionens sammanbrott samt omorienteringen av handelsförbindelserna mot väst. Inflationen var under dessa år högt uppdreven. Efter 1996 började Estlands ekonomi emellertid att vända uppåt. Inflationen stabiliserades på en förhållandevis låg nivå och levnadsstandarden förbättrades betydligt, även om den skiljde sig, både då och nu, påfallande mellan stad och land. Tillväxten 1997 låg på 10,6 procent men har därefter sjunkit och stabiliserat sig kring 4–5 procent.

Till skillnad från sina baltiska grannar är Estlands jordbrukssektor liten. Endast fem procent av befolkningen är verksam inom jordbruksnäringen. Inom jordbruket var privatiseringen av de statliga kollektivjordbruket avslutad 1996 och i deras ställe hade 45 000 småjordbruk och 500 kooperativ etablerats. Även inom detta område hade reformerna påbörjats redan i slutet av 1980-talet som en följd av Estlands särbehandling som ekonomiskt autonomt område. Därför fanns det redan vid självständigheten 1991 över två tusen privata jordbruk i landet.

Sedan självständigheten har industrins andel av BNP sjunkit till förmån för servicenäringarna som 2001 svarade för 65,5 procent. Industriproduktionen vilar i hög grad på utländska investeringar och domineras liksom tidigare av livsmedelsindustri, trä, energi, kemikalieproduktion och metallförädling.

Estlands stora utmaning efter självständigheten 1991 har varit tre sammanfallande transitioner – »övergångar«. Dels en ekonomisk övergång från planhushållning till kapitalism, dels en politisk övergång från totalitärt till demokratiskt styre, dels från att vara en del av Sovjetunionen till att bli en självständig stat. Till skillnad från länderna i Centraleuropa har Estland varit tvunget att bygga upp en ny statsapparat. I praktiken har det inneburit att Estland i många fall byggt vidare på den gamla Sovjetstatens byråkrati. Inte minst gäller det den lokala förvaltningen, där man många gånger varit hänvisad till den struktur som redan funnits på plats. Den offentliga förvaltningen är också något av en »krisbransch«, där lönerna är låga och utflödet till den privata sektorn, med dess högre löner och status, fortfarande är stort. Tillsammans med Polen, Ungern och Slovenien bar Estland redan under den kommunistiska tiden embryot till ett medborgarsamhälle, en orientering mot västerländska värderingar, något som gjorde att övergången blev mer lyckosam, gick snabbare och varit mer distinkt och målmedveten än i många andra tidigare öststater.

Medborgarskapsfrågan

Alltsedan 1991, när Estlands dåvarande beslutande församling antog de förhållandevis strikta medborgarskapslagar som fortfarande gäller, har dessa varit omdebatterade. Dock inte i någon särskilt stor utsträckning inom landet, där den politiska majoriteten efter att beslutet väl var fattat har accepterat det, men från omvärldens sida. Lagarna, som förbereddes av en konstitutionell församling där många av Estlands mest framträdande politiker deltog, valde ut »blods rätt« snarare än »territorial rätt« som grunden för medborgarskap i den återupprättade staten Estland.

Den som var medborgare när Estland annekterades av Sovjetunionen 1940, eller vars föräldrar eller andra nära släktingar varit medborgare i landet, har rätt att erhålla medborgarskap. Därigenom markerade man från estnisk sida kontinuiteten med den tidigare självständiga estniska staten från mellankrigstiden. Estland är ingen ny stat, utan en återupprättad. Övriga invånare, alltså alla de som flyttat till Estland under Sovjettiden och själva fått barn i landet, måste för att naturaliseras däremot genomgå ett språktest samt ett prov i estnisk historia och kultur. Sådana krav för att få bli medborgare är förvisso inte ovanliga och förekommer såväl i andra europeiska länder som i Förenta staterna. Det uppseendeväckande ligger i att konstruktionen utesluter många personer som sedan länge är bosatta i landet och även personer som är födda där. Sedermera har lagstiftningen luckrats upp så att barn födda i Estland efter 1992 garanteras medborgarskap.

Bland de nya, ofta mångetniska, staterna i före detta Sovjetunionen var det bara Estland och Lettland som valde denna lösning och därmed skapade en stor grupp statslösa personer inom sitt territorium. Den rådande lagstiftningen om medborgarskap har resulterat i att Estland har ett stort antal ryssar, omkring 120 000, som valt att bli medborgare i Ryssland. Dessutom tillkommer de som står utan medborgarskap trots att de är födda i Estland. För dessa utfärdar estniska staten främlingspass som är giltiga som internationella resedokument.

Som rysk medborgare eller icke-medborgare har man inte rätt

att rösta i de nationella valen men däremot i lokala val, förutsatt att man bott i landet längre än fem år. I Narva, som är helt dominerat av rysktalande, röstade majoriteten av befolkningen 1993 för att området skulle bli en självstyrande enhet inom Estland. Så har det emellertid inte blivit.

Bakgrunden till den estniska medborgarskapspolitiken är flerfaldig. Den demografiska förändring som Sovjettiden innebar för Estlands del är en orsak. Före andra världskriget var Estland till övervägande del ett etniskt homogent samhälle. Vid självständigheten 1991 var andelen invånare av estniskt ursprung 61 procent medan andelen rysktalande var 34 procent. Esterna är en liten folkgrupp och den situation som rådde uppfattades av många som hotfull. Att så många företrädare för den »herremaktskultur« som Ryssland kommit att representera, inte minst under Sovjettiden, fanns i landet var ett dilemma som man inte riktigt visste hur man skulle lösa.

För de utpräglat nationalistiska strömningarna, såsom partiet *Pro Patria* (senare *Isamaa*), framstod ett aktivt »nationsbyggande« som centralt, för att man inte skulle riskera att det estniska språket uttraderades totalt. Att förstärka den estniska gruppens position kolliderade med ambitionen att skapa demokrati. När det gällde att dra gränserna för vilka som utgjorde »folket«, fick hänsynen till nationsbyggandet ta överhanden. Politiker, som när den konstitutionella församlingen inledde sin överläggning inte var inställda på en exkluderande medborgarskapslagstiftning, drevs in i en process där anklagelser om prokommunism blev ett medel i kampen för att få till stånd just en sådan medborgarskapslagstiftning.

Bakgrunden finns emellertid inte enbart att söka i rädslan för att estnisk kultur och det estniska språket skulle utplånas. Det förelåg dessutom strategiska skäl. Genom sin storlek skulle den ryska befolkningsgruppen kunna spela en avgörande roll i valmanskåren. Från de estniska politikernas sida var man rädd för vad det skulle kunna innebära i termer av ekonomisk och social politik, men också för närmandet till väst. Bilden som dominerade var att de ryska väljarna skulle vara mer inställda på ett fortsatt samarbete med Ryssland och Sovjetunionens tidigare republiker, samt att

en radikal ekonomisk liberalism inte skulle få stöd från ryskt håll. Därför såg man också till att de ryskspråkiga ställdes vid sidan av den nationella rösträtten, där den ekonomiska politiken fastställdes. Resultatet har blivit att de rysktalandes politiska mobilisering är svag och att den ryska delen av befolkningen generellt är ganska passiv också i föreningslivet. I det senaste nationella valet 2002 förlorade de ryska partierna det fåtal platser de dittills hade innehaft i parlamentet. I stället valde de ryskspråkiga medborgarna att lägga sina röster på de »traditionella« partierna.

Ibland uppkommer frågan om Estland verkligen är att betrakta som en demokrati. Visserligen förekommer politisk konkurrens, och fri- och rättigheter respekteras, men samtidigt står en stor del av den befolkning som berörs av de politiska besluten utan möjlighet till direkt påverkan. Estland kallas därför ibland för »etnisk demokrati«, eftersom medborgarskapet är så nära kopplat till folkgrupp.

Minoritetens villkor

Är medborgarskap avgörande för livsvillkoren i Estland? Det är exempelvis en nackdel att vara icke-medborgare på arbetsmarknaden. Icke-medborgare är också fattigare än medborgare i Estland. Skillnaderna är inte stora, men de finns. Samtidigt är det svårt att separera betydelsen av medborgarskap från det faktum att många icke-medborgare bor i den fattigare och mer arbetslöshetspräglade delen av landet längs gränsen till Ryssland. Många av de statliga industrierna där har lagts ned eller bantats kraftigt. Slutsatsen blir att man *inte* kan tala om en permanent underklass av icke-medborgare i Estland. De sociala skillnaderna är betydligt större mellan individer med olika utbildningsnivå, och mellan stad och landsbygd, än de är mellan medborgare och icke-medborgare. Dessa skillnader, mer än de etniska, sätter sina spår i partipolitiken.

Hur ser integrationen mellan de olika befolkningsgrupperna ut på gräsrotsnivå? Det finns liten grund att tala om faktiska spänningar. Graden av etnisk integration är heller inte stark. Geografiskt finns en åtskillnad, vilket gör att det egentligen endast är i

Tallinn som grupperna skulle kunna mötas. Så är emellertid inte fallet. Äktenskap över de etniska gränserna är i praktiken få, något som brukar vara en bra mätare på integration. Skolsystemet är fortfarande uppdelat i ryska och estniska skolor. Befolkningsgrupperna lever sida vid sida. Det finns en fredlig samexistens och eftersom andra socioekonomiska faktorer inte samvarierar helt med etnisk grupptillhörighet finns det liten anledning att tro att en ökad konfliktnivå skulle bli följden.

Samtidigt har den estniska integrationspolitiken starkt kritiserats av Ryssland under hela 1990-talet. Kritiken har ofta framförts i ett hårt tonläge, vilket skapat spänningar i relationerna mellan länderna. Estland har varje gång tillbakavisat kritiken och ansett att Ryssland lägger sig i Estlands inre angelägenheter. Frågan om minoritetens rättsliga status har också använts i andra sammanhang. Det gäller framför allt frågan om gränsdragning som hamnade högt upp på den politiska dagordningen 1991 när Estland i samband med sin självständighet krävde en återgång till 1920 års internationellt erkända gränser med Ryssland. Bakgrunden till dispyten var de gränsändringar som gjordes under den sovjetiska perioden, vilka innebar att Petseri-området i sydöstra Estland kom att hamna på den ryska sidan. Ryssland vägrade emellertid att justera gränserna och efter en lång serie förhandlingar gav Estland upp sina anspråk 1997 för att dispyten inte skulle äventyra landets EU-medlemskap. Sedan 1997 har Ryssland vägrat att ratificera fördraget med motiveringen att den ryska minoriteten i Estland diskrimineras.

Politik och styrelseskick

I augusti 1991 förklarade Estland sig självständigt från Sovjetunionen. Året därpå hölls de första fria parlamentsvalen efter självständighetsförklaringen, och sedan dess har tre ytterligare följt: 1995, 1999 och 2003. Valen har betraktats som fria och rättvisa, och diskussioner om valfusk eller liknande har inte förekommit när det gäller Estland. Detta, i kombination med att demokratiska fri- och rättigheter respekteras i Estland, har gjort att den organisation i

New York som övervakar länders efterlevnad av politiska rättigheter, *Freedom House*, under en följd av år har gett Estland det högsta »betyget«. Det kan jämföras med många andra stater i det före detta Sovjetunionen, som Ukraina, Georgien eller Ryssland, där bedömningen har varierat från »delvis fria« till »ofria«.

Införandet av demokrati i Estland var kulmen på en process som startade redan i mitten av 1980-talet i form av en tilltagande aktivitet inom olika sammanslutningar och folkrörelser. Estland var det land inom Sovjetblocket där det »civila samhället« tidigast formerades i protest mot Sovjetmakten, även om man ofta i dag pekar ut hela Baltikum som spjutspetsen för folkliga protester mot det kommunistiska styret. För Estlands del ska man komma ihåg att protesterna i mångt och mycket gällde bristen på självständighet och inte primärt avsaknaden av demokrati. Visserligen fanns, i synnerhet bland intellektuella, ett starkt avståndstagande också från kommunismen som politiskt system, men mot bakgrund av den utveckling vi ser i dag – där många människor faktiskt värderar kommunisttiden som bättre – är förhållningssättet till kommunismen komplicerat.

I spetsen för den oppositionella rörelsen stod Estlands näst största stad, universitetsstaden Tartu. Det intellektuella kraftcentrum som Tartu utgjorde har haft betydelse för Estlands politiska vägval efter självständigheten. Under 1980-talet tog sig protesterna kulturella uttryck. Föreningar och sammanslutningar för att »återuppväcka« den estniska nationalismen bildades och inspiration hämtades från det sena 1800-talets nationella väckelse. Under sovjetiskt styre, där nationaliteter och öppet uttryckt nationalism undertrycktes eftersom det hotade tanken på en all-unionell identitet, kunde detta uppfattas som provocerande.

I samband med den nya öppenhet som introducerades av president Michail Gorbatsjov blev det i mitten av 1980-talet möjligt att öppet organisera sig, även om uttalat politisk aktivitet inte var tillåten. En del av den estniska protesten var kopplad till miljöintressen. Protester mot de anläggningar längs Östersjökusten i nordöstra Estland som släppte ut radioaktivitet och förstörde vatten och annan miljö i området tog fart. Nationalistiskt präglade ström-

ningar och miljöaktivister var de första tecknen i Estland på organiserade aktiviteter bland befolkningen. 1988 bildades Folkfronten i Estland: en paraplyorganisation för olika politiska strömningar som efterhand kom att formulera allt tydligare krav på ett självständigt Estland. Vid sidan av Folkfronten, där också kommunister och reformkommunister samlades, bildades samma år ett renodlat nationalistiskt parti, Estniska självständighetspartiet, som organiserade många av de äldre dissidenterna. Därigenom kom övergången till demokrati i Estland att präglas av två parallella strömningar: Folkfronten och de nationalistiska krafterna.

Styrelseskick

Det styrelseskick som man i Estland enade sig om under en nio månader lång förhandling var:

- Proportionellt valsystem med 5-procentig spärr till parlamentet.
- Parlamentarism.
- Visst inslag av personval.
- 101 platser i parlamentet, *Riigikogu*. En kammare.
- President med symboliska funktioner. Presidenten väljs indirekt via parlamentet.
- Lokalt självstyre med primärkommuner med beskattningsrätt.
- Regional (länsnivå) administration utsedd av regeringen.

Sedan de första fria valen 1992 har ett antal partier utkristalliserat sig som mer »beständiga« politiska krafter i det estniska politiska livet, även om det estniska partilivet kännetecknats av nybildningar och sammanslagningar. Dit skulle man kunna räkna det nationalistiska *Pro Patria/Isamaaliit*, det mer socialdemokratiskt orienterade *Mõdukaad*, liberala Reformpartiet (*Reformierakond*) och »småfolkspartiet« Centerpartiet (*Keskerakond*). Fram till 2003 fanns också mindre ryska partier företrädda i parlamentet. Personfrågor, personliga band och nätverk spelar en stor roll i politiken, och även för väljarna är personer många gånger viktigare än partierna, vars ideologiska hemvist kan vara svår att urskilja. Många av

de estniska partierna ligger nära varandra, inte minst när det gäller den liberala ekonomiska politiken. Därför blir det extra viktigt för partierna att kunna locka till sig kända personer, »affischnamn« av olika slag som ett konkurrensmedel.

Något reformerat kommunistparti av betydelse har inte dykt upp på den politiska scenen i Estland, och något starkt socialdemokratiskt parti har heller inte bildats. I stället skulle man kunna hävda att estniska partier alla är mer eller mindre liberala. Det är kring den politiska frisinnade och reformvänliga polen som flertalet partier grupperar sig. Därutöver skiljer man sig åt i graden av »nationalism« och graden av internationell utåtriktning. Centerpartiet, som i flera val erhållit omkring 25 procent av rösterna och därmed är det största partiet, är mer »välfärdsinriktat« och mindre EU-vänligt än övriga partier. Partiet har drivit frågan om progressiv beskattning och i ett uppmärksammat kongressbeslut 2003 valde partiet att ta ställning mot ett estniskt EU-medlemskap.

I samband med första valen framstod ett »nationalistiskt« orienterat block med partiet *Pro Patria* i spetsen som den tongivande politiska kraften. *Pro Patria* leddes av Mart Laar, en person som spelat stor roll i det estniska politiska livet. Laar blev Estlands första premiärminister efter demokratins införande och ledde en koalitionsregering som också inkluderade det estniska självständighetspartiet. *Pro Patria* drev i regeringsställning igenom en nyliberal ekonomisk politik för Estland, vilket i hög grad straffade sig i valet 1995, då partiet förlorade många väljare.

Olika regeringar har växlat vid makten. Medan det politiska livet kan förefalla instabilt och litet kaotiskt är det samtidigt ett »ordnat« kaos. Maktskiftena har ägt rum utan problem, vilket är en god indikation på att demokratin som styrelseskick och procedur inte ifrågasätts. Det finns heller inga politiska krafter som är uttalat antidemokratiska.

Efter det senaste valet 2003 har en koalitionsregering bildats med höger-centerprofil, något som för övrigt präglat flera estniska regeringar. Regeringen består av ett nybildat högerparti *Res Publica* som av vissa getts beteckningen populistiskt. Partiet vill minska språkraven för medborgarskap, sänka skatterna till 20 procent

för alla samt minska korruption och laglöshet. Det andra partiet i den sittande koalitionen är Reformpartiet, ett »ultraliberalt« parti som funnits med länge och framför allt drar röster från Estlands företagare. Det tredje partiet är ett jordbruksparti, Estlands folkförbund, vars profilfrågor rör sociala klyftor i befolkningen.

Staten och dess institutioner

Både på nationell och kommunal nivå finns förvaltningsorganisationer som numera utbildas på olika sätt för att kunna implementera EU-lagstiftningen. Förvaltningen och byråkratin är delvis ett problem i Estland precis som i många andra av de tidigare kommunistländerna. Problemet gäller kompetens och rekrytering.

Hur går beslutsfattande till i Estland? Studier visar att behöver man expertkunskap tar man ofta hjälp av akademiker; överhuvudtaget har akademisk utbildning en mycket hög status i Estland. Även om den typ av utvecklade kontakter med det omgivande samhället som är vanligt i en mogen demokrati inte riktigt finns ännu, håller beslutsstrukturer på att byggas upp, som ska se till att det blir ett flöde av erfarenhet och expertis in i beslutsprocessen.

I västerländska sammanhang använder man ofta beteckningar som korporatism och pluralism för att beteckna det sätt på vilket staten (eller i vid mening det offentliga) interagerar med särintressen, som organisationer och andra aktörer. Medan det korporativistiska får beteckna att särintressen bjuds in att delta i institutionaliserade former med statliga företrädare, är det pluralistiska en mer renodlad lobbykultur, där inga organisationer eller intressen har en formell position, men där samtidigt ekonomiska resurser kan spela en mycket stor roll när det gäller vilka som får inflytande. I Estland tas påfallande många kontakter med berörda intressenter på olika politikområden, både informellt och i institutionaliserade former. Ett problem i sammanhanget är att organisationsväsendet är svagt utvecklat i Estland efter den långa kommunistperioden. Under mellankrigstiden var Estland däremot ett eldorado av organisationer och föreningar. Många av de organisationer som finns idag är formella konstruktioner utan särskilt många medlemmar.

Däriigenom kan man säga att det politiska beslutsfattandet fortfarande är elitistiskt, eftersom få kanaler finns mellan medborgarna och institutionerna.

Ett av de största problemen inom det forna östblocket är den höga graden av korruption, både bland offentliga tjänstemän och på politisk nivå. Den samtidiga omvandlingen av både ekonomi och politik har öppnat för personliga nätverk att spela en framträdande roll, de omfattande privatiseringsprocesserna av statligt ägda företag likaså. Från EU-kommissionens sida har man pekat ut korruption som ett av de största problemen i flera av de nya medlemsländerna.

Estland räknas emellertid till ett av de minst korrupta bland kandidatländerna, och överhuvudtaget inom det postkommunistiska blocket. Det innebär inte att korruption helt lyser med sin frånvaro. Inom politiken har det förekommit ett antal skandaler och avslöjanden, och även inom byråkratin riktas regelbundet anklagelser om korruption, i synnerhet på lokal nivå.

Varför har Estland klarat av att undvika en omfattande korruption? Redan 1993 reformerade Estlands dåvarande regering vissa delar av statsförvaltningen. Man »krympte« förvaltningarna, avskedade alla för att sedan nyanställa. På så sätt fick man viss kontroll över den centrala byråkratin och kunde anställa personer med meriter i stället för enbart behålla den gamla sovjetbyråkratin. Därigenom bröts också en del av de personliga band som i många andra länder fortsatte att vara betydelsefulla inom byråkratin.

Något som också spelat roll i Estlands fall var att i det skede när de politiska partierna formades byggdes dessa inte upp kring allianser eller nätverk med affärsmän och nya ekonomiska entreprenörer. Framför allt var det viktigt när det gällde det första regeringsbärande partiet *Pro Patria*, som skapades av nätverk med anknytning till universitetsstaden Tartu. Genom att det kommunistiska mönstret med en nära koppling mellan ekonomi och politik bröts på ett tidigt stadium i Estland hade de ekonomiska entreprenörerna inte lika lätt att använda politiken för att driva sina egna intressen.

Så tycker befolkningen

För att avslutningsvis få en bild av hur landet utvecklats ekonomiskt och politiskt de senaste tretton åren, är det intressant att se den värderad med medborgarnas ögon. Den estniska befolkningens uppfattningar om sin egen situation och sitt land analyseras bäst i jämförelse med andra östländer. I den »Eurobarometer« som regelbundet presenteras av EU-kommissionen och i *New Baltic Barometer*, som utförs av ett fristående institut, finns möjlighet att hitta uppgifter om detta. Känslan av tillfredsställelse med livet sammanhänger ofta med ekonomisk utvecklingsnivå. I jämförelse med de rikaste östländerna, Slovenien och Tjeckien, uttrycker den estniska befolkningen en ganska låg grad av tillfredsställelse. Ändå bedömer flertalet i Estland att deras tillfredsställelse med den egna situationen har ökat jämfört med hur det var för fem år sedan. I grannlandet Litauen är förhållandet det omvända. Där ökar i stället pessimismen. I samma riktning går bedömningarna av den egna framtida ekonomin. Esterna tror att denna kommer att utveckla sig mer positivt än övriga balter. Den ryska befolkningen är emellertid mindre positiva än de infödda esterna.

Historiskt har relationen mellan den estniska befolkningen och staten präglats av främlingskap eftersom den politiska makten under så lång tid låg i händerna på andra än esterna. Tilltron till politiken är därför låg. Liknande tendenser visar sig också när den estniska befolkningen ska bedöma hur pass mycket förtroende de hyser för offentliga och samhällseliga institutioner. För de politiska partierna är förtroendet mycket lågt, för parlament och regering moderat, medan däremot tilltron till den offentliga byråkratin är jämförelsevis hög. Armén, kyrkan och välgörenhetsorganisationer är de organisationer man litar mest på.

Tvärtemot vad man skulle kunna tro mot bakgrund av att den estniska politiken ofta har framställts som nationalistisk, är den nationella stoltheten, enligt Eurobarometern, låg i Estland. Bara Litauen har en svagare nationell självkänsla. Det hänger förmodligen samman med bakgrunden som tidigare sovjetrepubliker. Förtroendet för andra människor tenderar generellt sett att vara lågt i

många före detta kommunistiska länder. Det gäller också Estland. Sovjettiden innebar att angiveri och opålitlighet sattes i system. Den närmaste grannen eller arbetskamraten kunde vara angivare. Fortfarande tenderar därför många att förlita sig på framför allt familjen och den närmaste vänskretsen.

Undersökningar visar också att när esterna blickar tillbaka på kommunisttiden är fler egentligen positiva än negativa. Samtidigt är det få som säger sig vilja återvända till kommunisttiden. Den ryska minoriteten är mer positiv till den kommunistiska tiden, då man hade en bättre ställning ekonomiskt och kulturellt. Från en västerländsk horisont kan det lätt förefalla som om kommunisttiden enbart är förknippad med sådant som folk vill lägga bakom sig. Så är alltså långtifrån fallet, inte ens i den starkt antikommunistiska politiska kultur som Estland utgör. För många framtonar kommunisttidens relativa sociala trygghet i ett rosenrött skimmer. En av de riktigt stora utmaningarna för Estland är därför socialpolitikens framtida utformning. Samtidigt är skatteintäkterna begränsade. Estland är ett lågskatteländ med en enhetstaxa på 26 procent.

Den estniska skattepolitiken är också något som oroar en del länder i unionen, som har ett avsevärt högre skatteuttag. Rädslan är framför allt att Estlands förmånliga villkor får företag och kapital att flytta ut från länder med högt skattetryck, vilket leder till så kallad social dumpning.

Lettland

Latvijas Republika

LI BENNICH-BJÖRKMAN

I likhet med övriga baltiska stater är Lettlands historia som självständig nation kort. Områdets historia som ockuperat – av balttyskar, ryssar och svenskar – är däremot flera århundraden lång. Lettland har inte varit en självständig statsbildning i mer än drygt 30 år, nämligen dels mellan de båda världskrigen, dels sedan augusti 1991 då landet deklarerade sin självständighet i samband med den statskupp som ägde rum i Moskva. Landets officiella namn är Republiken Lettland.

Tretton år efter självständighetsförklaringen var Lettland, i maj 2004, ett av de åtta före detta kommunistländer som gick in i Europeiska unionen. Den 20 september 2003 hölls en folkomröstning i landet, då 70 procent av de röstande tog ställning för ett medlemskap. Valdeltagandet var med lettiska mått ovanligt högt. Inte mindre än 72 procent deltog. I likhet med många andra länder, inklusive Sverige, röstade medborgarna efter såväl klass som etniska skillnader. Den lettiska befolkningen röstade till övervägande del ja, men det fanns delar där de flesta röstade nej, såsom den mycket fattiga regionen Lettgallen (*Latgale*) i södra Lettland med en majoritet av befolkningen av rysk härkomst.

Den historiska bakgrunden

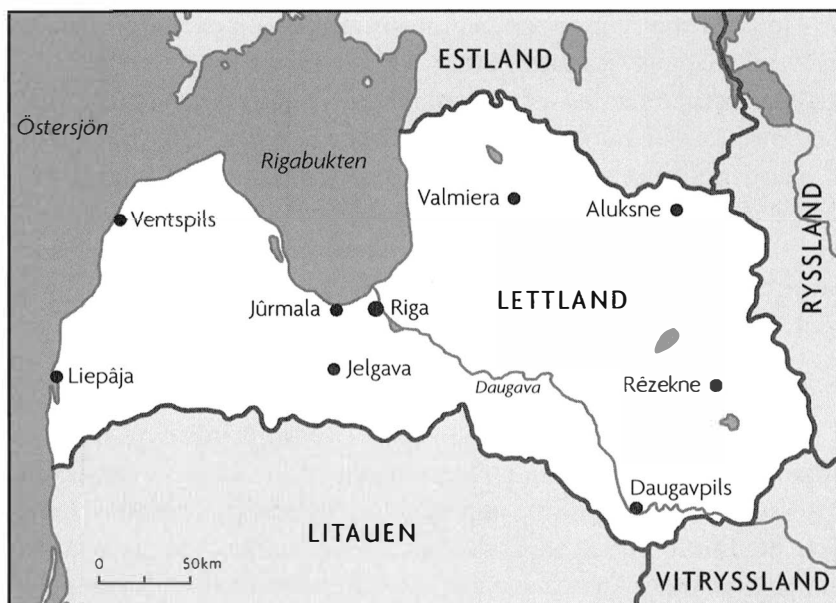
Lettlands historia präglas av avsaknaden av självständighet under många århundraden. Det var först under 1800-talets andra hälft som det nuvarande lettiska nationsbygget började ta form. Vid 1200-talets början visade den tyska Svärdsriddarorden intresse för Östersjöområdet. Tidigare betraktades dessa områden som margi-

nella, avlägsna delar av Europa. År 1201 grundades hamnstaden Riga vid Östersjökusten som ett regionalt handels- och maktcentrum. De tyska ordensriddarna styrde över den livländska konfederationen, som också innefattade Kurland och Semgallen, från 1290 till 1561. Svärdsriddarorden omorganiserades så småningom till att bli en livländsk del av Tyska orden. Svärdsriddarna blev godsherrar och kom att bli förfäder till den balttyska adel som under lång tid innehade den politiska makten i Baltikum.

Under 1600-talet kom delar av det lettiska området under polsk-litauiskt styre, medan Kurland (*Kurzeme*) och Semgallen (*Zemgale*) blev delar av det autonoma hertigdömet Kurland. År 1629 erövrade Sverige de delar av det tidigare livländska området som kontrollerades av Polen, men Lettgallen i södra Lettland förblev under litauiskt styre. Det förklarar delvis den starka ställning som katolicismen alltjämt har i denna del av Lettland. Freden i Nystad 1721, som markerade slutet på krigen mellan Sverige och Ryssland, innebar att stora delar av det lettiska territoriet i stället hamnade under rysk överhöghet.

Det nuvarande Lettland förblev en rysk provins i nära 200 år. Den lettiska befolkningen var i huvudsak livegna bönder, och den balttyska adeln som styrde över området hade stor autonomi. Livegenskapen avskaffades dock i den ryska lettiska provinsen förhållandevis tidigt, redan mellan 1817 och 1819, men den balttyska adeln fortsatte att dominera. I mitten av 1800-talet blev det dock möjligt för de tidigare livegna bönderna att äga mark. Seklet utmärktes emellertid av en tilltagande opposition också från böndernas sida gentemot den främmande överhögheten.

Hamn- och industristaden Riga blev ett centrum för såväl politiska som intellektuella rörelser. Under inflytande av de nationalistiska stämningar som växte fram i Europa uppstod också en lettisk nationell väckelse, där lettiska språket, kulturen, musiken och litteraturen blev viktiga instrument för att skapa ett nationellt medvetande. En lettisk intellektuell medelklass började formas. Parallellt med den ökade lettiska självkänslan växte också ambitionerna från ryskt håll på att skaffa en mer reell kontroll över de baltiska provinserna genom att utmana den balttyska eliten.

Det lettiska socialdemokratiska partiet, som arbetade för större territoriell autonomi för Lettland, grundades 1901. Socialdemokratin har varit en betydligt viktigare politisk kraft i Lettland än i grannlandet Estland. I oktober 1905 valdes två lettiska representer till det ryska parlamentet i Sankt Petersburg, vilket markerade ett politiskt genombrott för den lettiska befolkningen.

Från självständighet till sovjetiskt förtryck

Lettlands moderna historia inleddes 18 november 1918, då en självständig lettisk stat utropades. I kölvattnet av ryska revolutionen och det ryska imperiets sammanbrott utropade letterna en självständig stat. Röda armén försökte emellertid återta kontrollen över området och i januari 1919 tågade bolsjevikerna in i huvudstaden Riga men drevs med tysk hjälp ut ur landet i maj samma år. Den 11 augusti 1920 undertecknades slutligen ett fredsavtal mellan Lettland och Ryssland, där Ryssland förband sig att för evig tid respektera den lettiska självständigheten.

Den lettiska regeringen genomförde 1923 en omfattande jordreform. De baltyska baronernas mark exproprierades och delades i stället ut till de lettiska bönderna. I ett slag förändras maktförhållanden i landet radikalt. De forna herrarna stod utan materiella tillgångar och politiskt inflytande. Demokrati infördes, med fria val och flerpartisystem. Till skillnad från grannlandet Estland spelade politiska vänsterkrafter som socialdemokratin en viktig roll. Industriarbetarklassen var också större i Lettland. Den lettiska riksdagen, *saieman*, fick hundra ledamöter.

I maj 1934 genomförde Karlis Ulmanis, ledare för bondepartiet, en statskupp i Lettland. Han avskaffade valen och förbjöd politiska partier. Det blev inledningen till en diktatur. År 1936 blev Ulmanis president i Lettland. Demokratin hann aldrig återupprättas eftersom Lettland den 17 juni 1940 ockuperades av Röda armén, som en direkt följd av den ödesdigra och hemliga överenskommelsen mellan de tyska och sovjetiska utrikesministrarna, Ribbentrop och Molotov. Denna pakt innebar att de två stormakterna skulle dela östra Europa mellan sig. Lettland räknades till den sovjetiska maktsfären. En månad efter ockupationen, den 21 juli 1940, proklamerades Lettland som en sovjetisk socialistisk delrepublik, Lettiska S.S.R. Den officiella sovjetiska beskrivningen av händelseförloppet var att den lettiska regeringen ansökt om att landet skulle annekteras.

Mot bakgrund av detta är det förståeligt att den hemliga Molotov-Ribbentrop-pakten blivit omstridd och att den under kampen för självständighet i slutet av 1980-talet fick en mycket stark symbolisk betydelse. Brödraskapet mellan Tyskland och Sovjetunionen blev emellertid inte långvarigt. Nazityska trupper ockuperades Lettland mellan 1941 och 1944, men i september 1944 närmade sig åter Röda armén. Under september och oktober 1944 flydde också många tusen letter sitt hemland undan de fruktade sovjetiska trupperna. Tyskland, Förenta staterna och Kanada blev värdländer för stora exillettiska bosättningar. En mindre kontingent lettiska flyktingar hamnade i Sverige. Den exillettiska kampen för ett självständigt Lettland var praktiskt och moraliskt mycket betydelsefull under de decennier av sovjetisk ockupation som följde.

Motståndet mot sovjetmakten från inhemska patrioter i Lettland var dessutom inledningsvis intensivt och upphörde inte förrän en bit in på 1950-talet.

Den sovjetiska ockupationen kom att vara i nära femtio år, mellan 1944 och 1991. Perioden fram till 1953, det år då Sovjetledaren Josef Stalin avled, var i många avseenden ett skräckvälde, som utmärktes av omfattande deportationer, förföljelser och en växande misär. Lettland var i praktiken helt avstängt från omvärlden och kom i princip att så förbli till 1960-talets början. Efter Stalins död mjukades det sovjetiska styret successivt upp, men perioder av relativöppenhet avlöstes av tider när greppet återigen hårdnade. När kontakter med väst, visserligen i begränsad skala, återigen blev möjliga befann sig dock Lettland i en mer gynnsam position än många andra sovjetrepubliker, genom sin stora exilbefolkning som kunde komma på besök, förmedla idéer och bidra till att höja levnadsstandarden för släkt och vänner i Lettland.

I jämförelse med sina baltiska grannar var Lettland en hårt styrd sovjetrepublik. År 1959 skedde en omfattande utrensning inom det lettiska kommunistpartiet som svar på de krav på en mer nationalistisk politik som ställts. Många av de inhemska kommunisterna försvann därmed ur partiet och ersattes med Moskvatrogna representanter. Det innebar att det styrande kommunistpartiet fick en föga nationell prägel och inte tillvaratog nationella intressen samt att russifieringssträvandena i republiken blev starka.

Vid mitten av 1980-talet kom den sovjetiske presidenten Michail Gorbatsjovs politiska kursändringar i riktning mot ökad öppenhet att ge möjligheter för en nationell mobilisering i de olika sovjetrepublikerna. I Lettland blev framför allt miljöfrågor symbolen för ett nationellt motstånd. Den lettiska folkfronten, *Tautas Fronte*, bildade i oktober 1988 en samlingsorganisation för skilda politiska krafter, inklusive reformsinnade kommunister. Folkfrontens främsta mål kom snabbt att bli lettisk självständighet. Vid sidan av Folkfronten bildades ett mer nationalistiskt orienterat parti, Lettiska självständighetspartiet. Under övergångsperioden mot självständighet kom dessa båda krafter att alltmer samarbeta. När Folkfronten så småningom upplöstes hade den lagt grunden

till flera av de partier som ställde upp i de första fria parlamentsva-
len i juni 1993.

Geografi och befolkning

Till ytan är Lettland med sina 64 589 km² ett litet land. Befolkning-
en uppgick till 2,4 miljoner år 2002, vilket innebär en minskning se-
dan 1989 då 2,6 miljoner personer bodde i landet. Lettland är nu-
mera en mångetnisk stat, där de etniska letterna utgör en knapp
majoritet. Enligt 2000 års folkräkning var 57,7 procent av befolk-
ningen letter, 29,6 procent ryssar, 4,1 procent vitryssar, 2,7 procent
ukrainare, 2,5 procent polacker, 1,4 procent litauer och 0,4 procent
judar. Det finns också en liten grupp liver längs norra kusten. De-
ras språk håller helt på att försvinna och det finns bara en handfull
som fortfarande behärskar liviska kvar. Sedan 1989 har proportio-
nerna mellan letter och ryssar förändrats till de förras fördel: vid
den sista sovjetiska folkräkningen 1989 utgjorde letterna endast 52
procent av republikens befolkning.

Riga är huvudstad, belägen vid floden Daugavas utlopp i Öster-
sjön. Genom historien har Riga varit en betydande hamnstad och
är så alltså. Att Riga varit en rik stad avspeglar sig i en storslagen
arkitektur. Invånarantalet uppgår till omkring 764 000 och en ma-
joritet av dessa har ryskt ursprung. På samma sätt dominerar Lett-
lands andra större städer, Daugavpils i södra Lettland med 115 000
invånare, Liepāja på västkusten med 89 000 invånare samt Jelgava
i inlandet med 63 000 invånare, av en befolkning med ryskt ur-
sprung. Övriga städer är Jurmala, hamnsten Ventspils och Re-
zekne. Inflyttning av rysktalande ägde framför allt rum under den
sovjetiska tiden, som en direkt följd av Lettlands industrialisering
och höga urbanisering.

Lettiska är det enda officiella språket i landet sedan 1989 då det
ersatte ryskan som officiellt språk. Trots att Lettland har en stor
rysk minoritet är landet inte tvåspråkigt. Det lettiska språket till-
hör de baltoslaviska språken inom den indoeuropeiska språkfamil-
jen och är närmast besläktat med litauiska, men däremot inte alls
med estniska.

Flertalet etniska letter är lutheraner, men det katolska inslaget i landet är inte betydelselöst, i synnerhet i den fattiga och ryskdominerande södra delen, Lettgallen (*Latgale*). Därutöver finns den ryskortodoxa kyrkan representerad inom delar av den ryskspråkiga befolkningen.

Den lettiska industrinationens uppgång och fall

Under den sovjetiska tiden kom Lettland att kraftigt industrialiseras. Landet blev därmed det mest industrialiserade av de tre baltiska staterna. Industrialiseringen var också en viktig orsak till att inflyttning av ryssar till Lettland blev så omfattande. Dessa bosatte sig till största delen i de större städerna, där industrierna låg. Lettland var helt integrerat i den sovjetiska ekonomin fram till 1990, vilket innebar att frigörelsen och Sovjetunionens upplösning ledde till mycket stora konvulsioner och svårigheter för den lettiska ekonomin.

Brist på bränsle och råvaror, vars tillgång kontrollerades från Moskva, höga räntor, fri prissättning och förlusten av marknader inom det sovjetiska samväldet, samtidigt som banden till väst inte var särskilt utvecklade, ledde till en kraftig nedgång för industrin mellan åren 1990 och 1994. Det var svåra år för Lettland och dess befolkning, vars levnadsstandard sjönk avsevärt. Tendensen har varit att andelen fattiga ökat. Mellan 1996 och 2001 ökade andelen som lever under fattigdomsstrecket från 15 till 20 procent. En stor del av dessa bor i Lettgallen och på landsbygden.

Den industriella sektorn förlorade snabbt i betydelse när den stora sovjetiska marknaden försvann, medan transithandeln av olja och gas ökade. Hamnstaden Ventspils är den främsta transit hamnen och dess politiska och ekonomiska betydelse har under borgmästaren Aivars Lembergs varit mycket stor. Självständigheten har vidare medfört en omorientering från industriell produktion till serviceproduktion. Det har i sin tur bidragit till en ökad arbetslöshet. Särskilt Lettgallen i södra Lettland har drabbats hårt, där arbetslöshetstalen vid vissa tidpunkter uppgått till 40 procent. Arbetslöshetssiffrorna för hela Lettland har under senare år stabi-

liserats mellan sex och åtta procent, i takt med att ekonomin stärkts och Lettland integrerats alltmer i den västliga ekonomiska sfären. År 2001 svarade servicesektorn för 70,6 procent av BNP, jämfört med ungefär 25 procent 1992.

Privatiseringen

De regeringar som styrde från 1990, då de första demokratiska valen till Lettlands Högsta Sovjet hölls, och fram till 1996, drevs av en strävan att liberalisera ekonomin genom att stabilisera och privatisera den. Snabbheten och målmedvetenheten var dock inte lika stor som i grannlandet Estland. I Lettland har processen dragit ut på tiden och först 1999 kan man tala om en verklig stabilisering av ekonomin. En valutareform, där rubeln ersattes med lettiska lat, genomfördes 1993. Lettland hade emellertid inte lika lätt som Estland att dra till sig utländskt kapital och inte heller samma naturliga förbindelse med ett västligt grannland. Året efter självständighetsförklaringen, 1992, föll BNP med 34,9 procent och 1993 med 14,9 procent. Först 1997 började ekonomin återhämta sig och BNP ökade med 8,6 procent. Efter den tillfälliga svackan i samband med den ryska ekonomiska recessionen 1998 har den lettiska ekonomin på nytt börjat visa positiva tillväxtsiffror.

Sedan självständigheten har två stora kriser skakat den lettiska ekonomin, dels en inhemsk bankkris 1995, dels den ryska ekonomiska krisen 1998. Efter det första fria riksvaldet 1993 inrättades den lettiska privatiseringsmyndigheten, 1994, och privatiseringsprocessen satte igång på allvar. Flertalet små och medelstora företag har privatiserats liksom de flesta större koncerner och infrastrukturföretag. För ett fåtal bolag har problemen med privatiseringen varit stora. Det gäller exempelvis telekommunikationsbolaget Lattelekom och energibolaget Latvijas Gaze. Privatiseringsprocessen i Lettland har varit omtvistad och anklagelser om korruption, inte minst riktade mot privatiseringsmyndigheten och dess politiska kontakter, har varit legio. Det kan dock konstateras att processen nu till största delen är avslarad och att de oegentligheter som eventuellt förekommit betraktas som historia.

Övergången till marknadsekonomi innebar en stor omställning även för det lettiska jordbruket. De stora statliga kollektivjordbruket privatiserades och ersattes med 58 000 mindre jordbruk, många av dem för små för att bära sig ekonomiskt. De flesta bönder är etniska letter. Ungefär 15 procent av befolkningen är sysselsatt inom jordbruket, vars produktivitet har minskat.

Medborgarskapsfrågan

Lettland har en stor rysk minoritet som enligt den senaste folkräkningen uppgår till omkring 30 procent av landets invånare. Den demografiska omvandlingen har gått förhållandevis snabbt och har främst ägt rum under de femtio åren med sovjetisk ockupation. Samtidigt ska man inte glömma bort att Lettland redan före andra världskriget, under den första frihetstiden, hade en mångetnisk befolkning.

Vid självständigheten 1991 var endast 52 procent etniska letter. Därefter har en del återvandring av ryssar skett till Ryssland. Det stora inflödet av ryska immigranter skedde alltså under kommunisttiden, då Lettland industrialiserades kraftigt. Många såg det inte som invandring till ett annat land, utan att man flyttade inom Sovjetunionen. Därför bemödade man sig inte heller om att lära sig språket eller att anpassa sig till den lokala kulturen. Ryska blev det gemensamma språket inom unionen, så också i Lettland.

Under den sovjetiska tiden präglades Lettland av att Lettiska kommunistpartiet (LCP) efterhand fick en allt mindre lettisk förankring och att personer på ledande poster hämtades från Ryssland eller var ryskletter. Därigenom blev avståndet mellan partiet och befolkningen, åtminstone den lettiska delen, stor och förankringen bland befolkningen dålig. Det kan ytterligare ha förstärkt de delvis spända relationerna. Bilden som odlades i mer nationalistiskt orienterade kretsar i Lettland var att landet var koloniserat av ryssar. Konflikten har ofta gällt den språkliga och kulturella ryska överhögheten snarare än den kommunistiska ideologin som sådan.

Efter självständigheten valde det lettiska parlamentet en konstitutionell lösning som byggde vidare på den gamla konstitutio-

nen från mellankrigstiden, som trädde i kraft 1922. Avsikten var dels att symboliskt markera kontinuiteten mellan den tidigare statsbildningen och den nya, dels att juridiskt legitimera en lösning där de ryska immigranterna ställdes utan medborgarskap. Man slog nämligen fast principen om så kallad blods rätt i stället för territorialrätt. Lettland valde från början bort det som ibland kallats nolllösningen, det vill säga att alla som var bosatta i landet vid tidpunkten för självständigheten skulle ha rätt att erhålla medborgarskap. I Lettland blev i stället alla som varit medborgare i den lettiska staten vid tidpunkten för den första annekteringen 1940 och deras ättlingar automatiskt berättigade till medborgarskap.

Personer som deltagit i Folkfrontens arbete och stött de lettiska kraven på självständighet åren före 1991 belönades dock med medborgarskap. Alla övriga fick ansöka om medborgarskap. För att få detta krävdes ett godkänt språktest i lettiska samt en lojalitetsförklaring till den lettiska staten. Därmed ställdes en grupp på 800 000 ryskspråkiga personer utan medborgarskap eftersom de saknade kunskaper i det lettiska språket. I och med det hade de heller inga politiska rättigheter, det vill säga ingen rösträtt, vare sig nationellt eller lokalt. Lettland införde vidare ett slags insläppssystem för att inte alltför många alltför snabbt skulle kunna bli medborgare. Medborgarskap möjliggjordes för vissa åldersgrupper under vissa år. Systemet utsattes för hård internationell kritik och avskaffades efter internationella påtryckningar 1999.

I dagens Lettland är det bara tre procent av befolkningen som är ryska medborgare, medan närmare 50 procent är så kallade icke-medborgare. Omkring 43 procent av de ryska eller rysktalande invånarna har lettiskt medborgarskap. Den lettiska staten fattade dock 1998 beslut om att barn födda i Lettland ska erhålla medborgarskap.

Det lettiska beslutet om ett exklusivt medborgarskap, som rimmar illa med demokratins krav på att så många som möjligt ska kunna vara med och påverka, har uppfattats utmanande av EU-kommissionen. Provokationen ligger i att medborgarskap förvägrats individer som bott länge i landet och kanske till och med är födda där och de försätts i en situation där de utestängs från poli-

tiskt inflytande. Från lettisk sida har man hävdade att beslutet var ett sätt att bevara och försvara det lettiska språket och dess överlevnad och därmed den lettiska kulturen. Vidare har man framhållit att medborgarskap förutsätter vissa grundläggande kunskaper om ett samhälle.

Valet att återupprätta den lettiska staten var emellertid inte enbart symboliskt utan även strategiskt. Maktaspekterna är mycket centrala, men föga uppmärksammade. Det har definitivt funnits en rädsla hos center- och högerpolitikerna liksom hos de liberalt orienterade politikerna, av lettiskt ursprung, för att en utsträckt rösträtt skulle innebära en förändring av de politiska maktpositionerna och därmed också av politiken på både kort och lång sikt. Här spelar föreställningar som de båda grupperna har om varandra en viktig roll. Rysk mentalitet likställs av många letter med kollektivism, centralism och vänsterorientering, medan motsatsen gällt för de individualistiskt orienterade letterna. Den förhållandevis liberala ekonomiska politik som Lettland bedrivit, liksom den starka orientering mot väst som utvecklats, hade måhända sett anorlunda ut om de ryska väljarna haft ett större inflytande.

Relationerna mellan Lettland och Ryssland har åtminstone på ytan varit spända, avseende den ryska minoritetens situation. Det är emellertid svårt att avgöra hur djupgående motsättningarna egentligen är, det vill säga hur mycket Ryssland verkligen bryr sig om den ryska diasporans öde. Ryssland har dock tryckt på både lettiska politiska företrädare och internationella organisationer för att få bättre villkor för den ryska diasporan. Detta har därför blivit en viktig symbolisk fråga. Tonläget har vid några enstaka tillfällen varit högt och hotfullt. Ryssland hotade till exempel med att stänga av den olja som transporteras genom Lettland i samband med att man från lettisk sida ville skärpa språklagarna 1998/99. Hittills har inga av dessa hot omsatts i praktiken.

Relationerna med Ryssland har under hela 1990-talet präglats av spänningar. Förutom minoritetsproblematiken, som tidigt blev en stötesten mellan länderna, var det mellan 1991 och 1993 frågan om det ryska trupptillbakadragandet från Lettland som försämrade samtalsklimatet. Det gällde också gränsdragning. År 1991 ut-

bröt en gränstvist mellan länderna rörande ett litet landområde i Abrene i nordöstra Lettland. Under den sovjetiska perioden hade Stalin ändrat Lettlands internationellt erkända gränser från 1920 och det lilla landområdet Abrene flyttades över till den ryska socialistiska republiken. Lettland åberopade 1920 års gränser och krävde en återföring av Abrene-området. Ryssland vägrade emellertid och en lång och utdragen förhandling startade som inte fick sin lösning förrän 1997, då Lettland gav upp alla anspråk på området för att inte äventyra ett framtida medlemskap i EU.

Tidigare var ett flertal internationella organisationer verksamma i Lettland som övervakare av processen, bland annat Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa (OSSE) och FN:s utvecklingsprogram (UNDP), men flertalet har nu lämnat landet, vilket betraktas som en prestigevinst för Lettland. En genomgående strävan från lettiskt politiskt håll har hela tiden varit att slå fast lettiskans ställning som officiellt språk i Lettland. År 1995 började Lettland förbereda en ny språklag med ganska hårda krav och en diskussion pågick ända till 1999, beroende på det kontroversiella innehållet.

Även efter att lagen antagits 1999, i en mildare form än ursprungsförslaget, fortsatte diskussionerna. Lagens tillämpning har anförtratts regeringskansliet där de flesta är av lettisk härkomst. Lettland har drivit språkfrågan hårdare och mer högljutt än Estland och protesterat starkare mot de internationella reaktionerna. Detta innebär inte att Lettland skulle vara mer konfliktbenäget eller ett mer segregerat samhälle. Minoriteterna har varit kritiska till de lettiska myndigheternas agerande. Inte enbart innehållet i politiken utan också den lettiska, politiska attityd som snarare stödjer assimilation än integration har kritiserats.

Utbildningsreformen

En omstridd reform på utbildningsområdet innebär att undervisningen i statligt finansierade ryska skolor – eller statliga skolor för minoriteter – till stor del ska ske på det officiella språket, alltså lettiska. Proportionerna 60 procent lettiska och 40 procent ryska har

föreslagits. Det har väckt våldsamt kritik bland den rysktalande befolkningen som i denna fråga fått stöd från Ryssland. Motståndet har officiellt inte gällt att det är fel att lära sig lettiska, utan att undervisningens kvalitet blir undermålig om undervisningen ska ske på ett språk som vare sig lärare eller elever behärskar särskilt bra. Samtidigt har det funnits en strävan från den lettiska statens sida att träna ryskspråkiga lärare i lettiska. Ett särskilt program inrättades för detta. En undersökning visade emellertid att ungefär 80 procent av de ryskspråkiga lärarna inte är förberedda alls – eller bara delvis – på att undervisa i lettiska.

Samtidigt har reformen försvarats från politiskt håll med argumenten att den upphäver onödig segregation i det lettiska skolsystemet och bidrar till att öka de ryskspråkiga elevernas konkurrenskraft på arbetsmarknaden. I dagsläget stöder staten undervisning på minoritetsspråken ryska, vitryska, ukrainska och polska. Siffror från slutet av 1990-talet visar att av de omkring 900 000 ryssarna i Lettland förstår 21 procent lettiska. Av letterna förstår däremot 65 procent ryska. Det visar att behovet av att öka kunskapen i lettiska är stort.

Medborgarskap och livsvillkor

Har medborgarskap avgörande effekter på människors livsvillkor i Lettland? I de undersökningar som genomförts kring livsvillkor och tillgång till centrala resurser visar det sig finnas vissa skillnader mellan rysktalande, särskilt då icke-medborgare, och letter. Icke-medborgarna är mer pessimistiska inför framtiden och är mindre involverade i samhället. Avsaknad av medborgarskap inverkar negativt på välbefinnandet, samtidigt som många, både medborgare och icke-medborgare, medger att skillnaderna mellan grupperna i vardagslivet inte är stora.

En norsk forskargrupp har nyligen undersökt hur segregerat Lettland är i fråga om medborgarskap. Man fann att medborgarskap inte är direkt relaterat till arbetslöshet eller fattigdom. Inte heller förefaller icke-medborgarna ha sämre tillgång till sociala nätverk för hjälp och stöd. Resultaten tyder alltså på att det inte är

medborgarskap som strukturerar samhället i Lettland, utan att exempelvis utbildning spelar en betydligt större roll. På gräsrotsnivå är Lettland ett ganska integrerat samhälle. Det förekommer en stor andel giftermål mellan folkgrupperna. Belägg för att det i vardagssammanhang skulle råda en spänningsfylld relation mellan letter och ryssar är inte lätta att finna.

Styrelseskick

När man som besökare vistas i Lettland slås man omgående av hur detta land surrar av rykten om det politiska systemet, om de ekonomiska aktörerna och inte minst om samarbetet och beroendet dem emellan. Detta är inte bara rykten, utan i högsta grad en realitet. Ett av det offentliga och politiska livets främsta kännetecken i Lettland är att landet till stor del präglas av särintressen och uppgörelser utanför det demokratiska systemets kontroll. Bristen på politiskt deltagande och aktivitet på gräsrotsnivå innebär vidare att det politiska livet är påfallande elitdominerat. Affärsmän, bankirer samt det som ibland kallas »grå eminenser« – personer som bakom kulisserna har ett mycket stort inflytande – är de som uppges forma politiken i Lettland tillsammans med regeringsledamöter. Det är en bild som kan föra tankarna till Rysslands oligarkiska politik. Det politiska livet i Lettland är dominerat av konspirationsteorier, skandaler och ryktesspridning om motståndare. Även beställda mord på journalister har ägt rum. Den politiska kulturen präglas av distans mellan makthavare och allmänhet.

Lettland är en parlamentarisk demokrati med en president som väljs av parlamentet och som har främst symboliska uppgifter. Presidenten utser premiärministern. Vaira Veike-Freiberga heter den sittande presidenten. Hon är av kanadensisk-lettiskt ursprung, mycket populär i Lettland men också i internationella kretsar där hon sägs ha fått uppgiften att företräda de tidigare förtryckta folkens intressen. Den tidigare presidenten, Guntars Ulmanis, var ättling till presidenten under mellankrigstiden, Karlis Ulmanis.

I Lettland finns, i likhet med i många andra postkommunistiska stater, en författningsdomstol. Dess roll och betydelse är omtvistad

och används ofta som en bricka i det politiska spelet.

Lettland har ett proportionellt valsysteem med en femprocents-spärr till parlamentet, *saieman*. Efter demokratins införande har ett flerpartisystem införts, med många små partier och nybildningar i samband med valen. Partierna är vad man kan kalla kaderpartier, det vill säga de bygger inte på medlemsaktivitet eller medlemsvärkning utan är organisationer som främst fungerar vid valen och finansieras av individer eller företag, inte av medlemsavgifter. Statliga bidrag till politiska partier utgår ej.

Kampanjbidrag och partifinansiering har länge varit känsliga frågor i lettisk politik, där anklagelser om illegala kampanjbidrag duggat tätt. Det finns en övre gräns för kampanjbidrag från enskilda eller företag och företagsgrupper: Kraven på öppenhet har skärpts såtillvida att kampanjbidrag vid valet 2002 skulle redovisas före valet (inte som tidigare efter). Partifinansieringen innebär en stark koppling mellan ekonomi och politik. Kampanjkostnaderna i Lettland ökar för varje val. De är extremt dyra, bland annat beroende på den tv-sända politiska reklamen.

Parlamentet har, liksom under mellankrigstiden, hundra ledamöter. De fyra parlamentsval som hittills hållits har bedömts som fria och rättvisa och har resulterat i ett ganska stort antal koalitionsregeringar sedan det första helt fria och demokratiska valet 1993. Ibland har Lettland av det skälet beskrivits som politiskt instabilt. Det senaste nationella valet ägde rum hösten 2002. Då tillträdde en regering som dominerades av ett nybildat parti, *Jaunais Laiks* (Nya Tider), under ledning av den tidigare centralbankschefen Einars Repse. Regeringen avgick i mars 2004 efter stora interna stridigheter. Bland annat riktades stark kritik mot Repses auktoritära ledarstil.

Den liberalt sinnade Repse, som i Lettland åtnjöt ett stort förtroende efter sin framgångsrika tid som centralbankschef, bildade 2001 ett politiskt parti med avsikt att åstadkomma radikala förändringar i det lettiska politiska livet. Partiet gick till val på ett program där bekämpning av den politiska korrruptionen var en huvudfråga. För att själv stå fri från anklagelser om att sitta i knäet på mäktiga affärsgrupper öppnade Repse, i samband med att han de-

klarerade sin avsikt att ge sig in i politiken, ett konto där personer och andra kunde sätta in pengar till hans egen lön och för att finansiera bildandet av ett parti. För detta fick han mycket kritik av övriga partier.

Politiska partier

I likhet med flertalet länder med proportionellt valsystem har Lettland snabbt utvecklats till ett mångpartisystem, där partier kommer och går samtidigt som väljarna växlar mellan partierna i hög grad. Att förstå partibildningen utifrån ideologiska dimensioner är inte helt lätt och ideologi är heller inte det som är avgörande i lettisk politik.

Flera partier har sin bakgrund i den stora folkfrontsrörelsen som bildades 1988 och som drev fram Lettlands självständighet. Politiska partier som funnits med sedan det första valet 1993 är det nationalistiska För Fosterlandet och friheten TuB/LNNK, Lettlands väg/LC – som dock hamnade under fem procent i valet 2002 – och Bondeförbundet, som nu slagits samman med De Gröna.

TuB/LNNK är ett nationalistiskt orienterat parti och en sammanlagning av Fosterland och Frihet samt Lettiska nationalrörelsen för oberoende, vars ursprung kan sökas i slutet av 1980-talet. Bakgrunden var den »ryska frågan« och minoriteternas ställning. LNNK representerade lettisk nationalism. Retoriken bland de äldre dissidenter som var med och skapade partiet var stundtals hätsk och manade fram ett stämningsläge i lettisk politik som om möjligt varit ännu mer uppskruvat än det i Estland. TuB/LNNK har överlevt som politiskt parti alltsedan valen 1990 och ingått i flertalet koalitionsregeringar som stödparti åt skilda politiska krafter. Ekonomiskt och politiskt stöder partiet utvecklingen mot en liberal ekonomi.

Det viktigaste politiska partiet i Lettland fram till valet 2002 var Lettlands väg (LC), ett parti som bildades officiellt i samband med de första valen efter självständigheten 1993. Därefter har partiet regerat i koalition med Bondeförbundet, LNNK, samt Folkets parti (Tautas partei). LC är ett mycket intressant parti, med en bak-

grund i en politisk klubb kallad Club 21, också den ett utflöde av Folkfronten. Partiet samlade liberala politiska reformatorer, exilletter som återvänt för att hjälpa till att bygga upp det gamla hemlandet samt forna kommunister med reformistiska böjelser. Att man vid själva bildandet av partiet skapade nära band mellan ekonomiska och politiska krafter är en viktig förklaring till att Lettlands politiska system allt mer kommit att präglas av olika särintressen.

Det finns två personer vars namn ofta nämns i samband med det politiska livet i Lettland. Den ene är Aivars Lembergs, borgmästare i hamnstaden Ventspils. Den andre är Andris Skele, en affärsman som i tre omgångar varit premiärminister i Lettland och som också bildade sitt eget politiska parti, det tidigare nämnda Folkets parti. Partiet har framför allt betraktats som en plattform för Skele personligen.

Därutöver finns två ryska partier – med i huvudsak en rysk väljarkår bakom sig – som har en mer socialdemokratisk agenda samt ett socialdemokratiskt parti (reformerade kommunister), som varit betydelsefulla i Rigas lokalpolitik.

De politiska och sociala skiljelinjerna i lettisk politik är inte särskilt tydliga, men finns. Etnicitet är en sådan skiljelinje, ekonomi en annan. Jaunais Laiks och LC har varit påfallande »moderna«, Europatillvända partier, medan TuB/LNNK är mer inåtvänt och »lettiskt«.

Med undantag för valdeltagande är de lettiska medborgarna politiskt passiva. Organisationssamhället är svagt utvecklat, liksom i andra delar av den postkommunistiska världen. Bakgrunden finns att söka i den kultur av angiveri, misstänksamhet och medlöperi som utvecklades under Sovjettiden. Ryssland har beskrivits som ett timglassamhälle med en elit, en »massa« och en mycket smal passage dem emellan. Detsamma skulle kunna sägas om Lettland.

Korruption

Det är omöjligt att skriva om det moderna Lettland utan att komma in på problemen med politisk korruption. Inom både förvalt-

ning och politik har korruption pekats ut som ett av Lettlands mest seglivade problem. Den internationella organisationen *Transparency International* har en filial i Lettland som heter *Delna*, som sägs systematiskt övervaka utvecklingen av korruption. Som tidigare nämnades var korruptionen inom toppolitiken en av de främsta orsakerna till att partiet Jaunais Laiks bildades 2001. Korruption av det slaget tenderar att urholka systemet inifrån genom att förväntningarna på andra politiker är låga. Man tror att andra beter sig oärligt och oetiskt och att det berättigar till samma beteende hos en själv.

Världsbanken belyste i en rapport 2000 den postkommunistiska världen. Lettland rankades högt när det gällde graden av *state capture*, det vill säga att de statliga och offentliga institutionerna är »infångade« och styrda av särintressen utifrån. För Lettlands del visade det sig främst inom de renodlat politiska områdena. Parlamentet, presidentämbetet, och finansieringen av partierna utpekades som områden där illegala pengar spelade stor roll. Problemen var något mindre inom rättsväsendet. Slutsatserna får stöd av andra undersökningar.

När lettiska ministrar och före detta ministrar blev tillfrågade om de ansåg att politiska och byråkratiska toppositioner missbrukades framkom en överväldigande misstro mot andra ministrar. Hela 74 procent höll med om påståendet att höga positioner inom lettisk politik missbrukas för att tjäna egna eller specifika intressen. Bland finans- och ekonomiministrarna var andelen ännu högre, över 80 procent. Många av dessa ministrar låter förstå att de blivit hotade av intressen utanför regeringen och att problemen har ökat över tid. Ministrarna berättar även att de fått kännedom om illegala aktiviteter bland andra ministrar, och att också den tendensen blivit starkare med tiden. Problemen är inte begränsade till mutor, som pågått under längre tid, utan handlar om utbyte av tjänster av annat slag. Återigen är det ekonomi- och finanspolitikens område som är särskilt utsatt.

Har då hot, mutor, eller andra former av påtryckningar någon effekt på de lettiska beslutsfattarna? Undersökningar tyder på det. Inte mindre än 47 procent av före detta och nuvarande ministrar

anger att sådana påtryckningar påverkat såväl deras beslutsfattande som genomförandet av besluten. Någon framför emellertid att det inte primärt är hot eller mutor som har den största påverkan, utan tidigare vänskapsrelationer med ickestatliga aktörer. Här ger alltså ministrarna själva bilden av en stat som lever i symbios med utanförstående intressen, framför allt på det ekonomiska området. Detta gör det svårt att tala om den lettiska staten som autonom – den faller undan för särintressen. Det leder till att den demokratiska legitimiteten kan komma att ifrågasättas alltmer eftersom den demokratiska statens yttersta uppgift åsidosätts.

Detta, i kombination med det civila samhällets svaga medborgaraktiviteter, gör att valen blir enda sättet att övervaka och utkräva politiskt ansvar. Valdeltagandet har emellertid sjunkit under 1990-talet. Det är mot den bakgrunden man ska se Repses parti, som nämndes tidigare, och det framtidshopp som det kom att representera men som grusades i och med regeringens avgång. EU-medlemskapet förväntas bidra till en positiv utveckling. Framför allt som en allierad till de krafter som vill sträva åt ett mer renodlat demokratiskt håll kan EU:s institutioner spela en viktig roll. Den ökade närheten till andra normsystem är heller inte oviktig för lettisk politisk del.

Statens politisering

Hur staten fungerar, det vill säga den politiska ledningen, myndigheterna och ämbetsverken, är centralt i en modern demokrati. Många har tillmätt inte minst den centrala byråkratin en avgörande betydelse för utvecklingen, såväl ekonomisk som politisk. Här är det viktigt att skilja mellan idéerna om vad som bör gälla och den praktik som faktiskt existerar eftersom det, inte minst i Lettland, är en påfallande skillnad mellan teori och praktik. Visserligen kan man med fog hävda att praktiken i någon mening alltid är intressantare, men hur den »borde« se ut är också en indikation på i vilken riktning utvecklingen går.

Hur politiserade är de lettiska ministerierna? I hur hög grad är utnämningar av i synnerhet topp tjänstemän styrda av politiska

överbäganen? Använder de sittande regeringspartierna sina positioner inom byråkratin till att belöna lojalitet? Svaren på dessa frågor säger något om i hur hög grad staten ses som ett instrument för såväl specifika intressen som för något övergripande gemensamt. Med reservation för att underlaget är förhållandevis begränsat och att man bör iaktta viss försiktighet i tolkningen, förefaller det som att den lettiska staten till viss del är politiserad, såtillvida att merparten av topp tjänstemännen inom finans- och ekonomiministeriet har samma partitillhörighet som regeringspartierna. Visserligen har det inte skett några omfattande byten på topposterna inom ministerierna under senare år men det beror främst på att regeringspartierna i stort varit desamma.

Mot bakgrund av det politiska livet och dess spelregler är det inte förvånande att det är just inom den ekonomiska politikens område som mönster av en politiserad statsapparat uppträder. Samtidigt skiljer sig föreställningen om hur det borde vara kraftigt från hur det är. Efter 1995 anser nämligen en klar majoritet av de lettiska ministrarna att politiserade utnämningar inte är önskvärda. En förskjutning i riktning bort från den kommunistiska modellen har skett på idéplanet. Det kan vara en följd av influenser från andra system och generationsskiftet. Samtidigt lever praktiken kvar och förstärks.

Hur organiseras beslutsfattandet?

Lettland är sedan 13 år en självständig stat. Under den tiden har former utvecklats för det politiska beslutsfattandet som säger något om hur denna stat ser sig själv och vilka modeller för styrelse-skick man anammat. Hur organiseras beslutsfattandet, hur förbereds beslut? Vilka relationer har staten med det omgivande samhället, intresseorganisationer, mäktiga individer och lobbyister? Söker topp tjänstemän och ministrar främst råd hos de politiska partierna, politiska rådgivare eller akademiskt förankrade specialister? En av skillnaderna mellan de postkommunistiska demokratierna och västdemokratierna är den underordnade roll som ideologi fortfarande spelar i de förra.

Efter demokratins införande visar undersökningar vidare att vad väljarna framför allt uppskattar är erfarenhet, kompetens och regeringsförmåga hos ett politiskt parti, medan däremot ideologi prioriteras påfallande lågt. Inte heller för politikerna själva är den ideologiska faktorn särskilt väsentlig. Politik uppfattas till stor del som ett sätt att lösa problem, snarare än som en kamp mellan visioner om samhällets utveckling. I Lettland har så kallade experter och rådgivare en stark ställning bland beslutsfattare. Det understryker bilden av ett politiskt system där politik mer betraktas som professionell eller teknisk problemlösning än som ett utflöde av ett ideologiskt förhållningssätt, där partierna kommer in som en naturlig del i processen.

Politiskt beslutsfattande i Lettland har successivt centraliserats till premiärministern och regeringen, medan riksdagen och dess utskott betraktas som ganska maktlösa i sammanhanget. En grupp som tillskrivs mycket makt är topp tjänstemännen, medan riksdagens inflytande minskar. I Lettland sker en utveckling mot ökad förståelse för att berörda intressen kan vara bra att konsultera. Attityderna till lobbying har utvecklats över tid, från att inledningsvis ha varit mycket negativa. Om man jämför majoriteten av ministrar efter 1995 med majoriteten före denna tidpunkt är merparten positiv till samhällets försök att påverka politiken. Inom områden som finans och ekonomi samt utrikespolitik sker mycket stor samverkan med utanförstående krafter.

Det pågår också en ökande politisk aktivitet i det lettiska samhället, vilket gör att både ministrar och topp tjänstemän uppfattar att påtryckningarna utifrån har ökat undan för undan. Det kan ses som ett sundhetstecken i den meningen att ett demokratiskt system förutsätter ett visst mått av kontinuerligt inflöde i det politiska systemet. Sådan aktivitet kräver emellertid en stat som är tillräckligt stark och autonom för att också, när så behövs, kunna stå emot påtryckningar.

Välfärdsutvecklingen

Välfärdssystemen i Lettland är under uppbyggnad men går inte att jämföra med en gammal välfärdsstat som Sverige. Sjukvården är bristfällig, vilket innebär att mutor ibland är enda sättet att få vård. Pensionssystemet har successivt reformerats och vilar nu på tre ben: en liten statlig pension, en del som bygger på individuellt inbetald men obligatorisk tjänstepension samt en frivillig del i form av privata pensionsförsäkringar. Inte minst har välfärdsfrågor och socialpolitik, arbetslagstiftning och jämställdhet kommit att prioriteras genom att dessa frågor är viktiga på EU-nivå. Det förs så kallade sociala dialoger mellan olika parter i det lettiska samhället, framför allt mellan arbetsgivarna, fackföreningsrörelsen och staten.

Litauen

Lietuvos Respublika

CLAES LEVINSSON OCH INGVAR SVANBERG

Det var förmodligen först i samband med öppna demonstrationer mot Moskva-regimen i slutet av 1980-talet, framväxten av Folkfronten samt den dramatiska självständighetsprocessen som slutade med stormningen av tevetornet i Vilnius i januari 1991 som den svenska allmänheten erinrades om landet Litauen på andra sidan Östersjön. För trots att Litauen är ett av våra grannländer har det förblivit lite utanför svensk horisont och under flera decennier var det få som ägnade landet en tanke. Sedan självständigheten har intresset för Litauen dock ökat och utbytet av kontakter har vuxit under de senaste tio åren. I likhet med sina baltiska grannar och ytterligare sju länder inträdde Litauen som ny medlemsstat i Europeiska unionen i maj 2004.

Landet, som har runt 3,8 miljoner invånare (2004), gränsar i norr till Lettland, i öster och sydöst till Vitryssland, i söder till Polen samt i sydväst till den ryska exklaven Kaliningrad. Huvudstad är Vilnius (580 000 invånare). Övriga viktiga städer är Kaunas (420 000), hamnstaden Klaipėda (200 000), Palanga (20 000), Šiauliai (52 000), Trakai/Troki (6 000) och Ignalina (7 500).

De historiska rötterna

Enligt den litauiska historiemytologin enades olika litauiska stammar vid 1200-talets första hälft under storfursten Mindaugas (1236–1263). Det var hotet från de tyska korsriddarna som tvingade litauerna att organisera sig. Ett romersk-katolskt biskopssäte upprättades i Litauen i samband med att Mindaugas lät döpa sig och krönas till kung år 1256. Mindaugas avsvor sig emellertid kris-

tendomen så småningom och Litauen drabbades av svåra inre oroligheter där befolkningen var uppdelad i två läger, ett hedniskt nationellt och ett kristet bestående av katoliker och grekisk-ortodoxa. Religionsmotsättningar som hade fortsatt under Vitenas styre (1263–1315) kom emellertid att upphöra med storfursten Gediminas (1315–1345) trontillträde då religionsfrihet infördes. Gediminas expanderade Litauen genom att erövra de ryska storfurstendömena Volynien, Kiev och Smolensk och grundlade också Vilnius (på ryska Vilna, på polska Wilno).

Efter Gediminas död delades det litauiska väldet mellan hans söner Keistutis som bosatte sig i Kaunas och Algirdas som höll hov i Vilnius. Algirdas son Jogaila/Jagiełło (1377–1434) ingick genom giftermål en personalunion med den polska drottningen Jadwiga. Samtidigt som Jogaila genom diplomati försökte sammansmälta de båda länderna kristnades Litauen, som sista land i Europa, officiellt år 1387.

Efter personalunionen och kristnandet tog Jogaila namnet Vladislav den andre. Keistutis son, storfurste Vytautas (1392–1430), fortsatte emellertid att också styra Litauen från Kaunas och genom militärmakt utvidga dess territorium. Genom Vytautas hårtåg kom Litauen att sträcka sig ända från Östersjön till Svarta havet. Vytautas största militära bedrift var dock att hejda den Gyllene hordens framfart 1399, som om det misslyckats hade gjort Europa till en del av Asien, och att han tillfogade Tyska orden ett förkrossande nederlag vid Tannenberg 1410. Till Vytautas övriga prestationer hör att han inkallade *karaimer*, en judisk grupp grundad omkring 750 av Anan ben David, till Litauen. Karaimerna (namnet betyder ungefär »läsarna») avvisade Talmud, den rabbiniska auktoriteten samt den muntliga traditionen och stödde sig i stället enbart på tolkningar av Gamla testamentet. Karaimerna inbjöds av Vytautas i Krim 1398 att tjäna som hans livgarde i Trakaiborgen, belägen på en ö i sjön Gavlė 25 km väster om Vilnius.

Efter Vytautas död började en gradvis tillbakagång av såväl Litauens territorium som den interna politiska stabiliteten. Polen, vars makt hade stärkts i samband med fredsfördraget med Tyska orden i Thorn 1466, slöt ett unionsavtal som i praktiken förvandra-

de Litauen till en polsk provins. Polen förlorade emellertid makten över Litauen i samband med Karl X Gustavs polska krig och vid Polens båda delningar 1793 och 1795, då större delen av Litauen kom att tillfalla Ryssland.

Under rysk överhöghet utsattes Litauen för en hård förtryckningspolitik som varade till Litauens frigörelse 1918. Den innebar bland annat att tsardömet under perioder förbjöd all utgivning av litauiskt tryckt material, all högre utbildning för litauer samt att katolska kyrkor och läroverk stängdes, medan ryskan gjordes till undervisningsspråk. Man försökte till och med ersätta namnet Litauen med den ryska administrativa termen »Nordvästra området«.

Litauerna gjorde flera misslyckade försök att resa sig mot förtrycket, vilket endast ledde till att russifieringen intensifierades. I synnerhet mellan åren 1861–1864 gjordes revoltförsök, då den be-

römda korskullen utanför Šiauliai uppstod. Den enda region som i stort sett undkom denna förryskningspolitik var det så kallade »Lilla Litauen«, ett område beläget kring dagens Kaliningrad, som i stället hamnade under tysk dominans.

Mellankrigstiden

Efter första världskriget utropade Litauen, under statsrådet Antanas Smetona, den 16 februari 1918 sin självständighet. Landets nationaldag firas fortfarande den 16 februari till minne av den första republikens självständighet. Även om kampen för nationell frihet hade förts mot såväl bolsjeviker som tysk-baltiska frikårer och polska trupper var det i fredsfördraget med det kommunistiska Ryssland, den 12 juli 1920, som Litauen stadfäste sin oavhängighet. I fredsfördragets första artikel erkändes självständigheten och det stadgades, med utgångspunkt från deklarationen, »att alla folk har rätt att fritt bestämma över sig själva, [...] erkänner Ryssland utan baktankar Litauens självständighet och suveränitet med alla de juridiska konsekvenser som följer av detta erkännande och avser sig frivilligt och för all framtid alla sina rättigheter över den litauiska nationen och dess territorium«.

Några månader senare, den 7 oktober 1920, ratificerades också det så kallade Suwalkifördraget som reglerade Vilnius status som Litauens huvudstad, vilken under krigets olika växlingar hade varit under alternerande tysk, sovjetrysk och polsk kontroll. Emellertid startade, med marskalk Piłsudskis goda minne, den polske översten Lucjan Żeligowski den 9 oktober en »revolt« för att återföra Vilnius under polsk överhöghet. Efter att Żeligowski hade intagit staden stod myndigheterna i Warszawa inför fullbordat faktum och tvangs officiellt införliva staden med Polen. Som ett provisorium utsågs Kaunas, som var en stad huvudsakligen delad mellan litauer och judar, till Litauens huvudstad. För att få tillgång till Östersjön erövrade litauiska friskaror Memel 1923.

Trots radikala jordreformer och införandet av parlamentarism via en ny författning kom mellankrigstiden att bli en politiskt orolig period för Litauen. Efter det turbulenta valet 1926 gjorde his-

torieprofessorn Augustinas Voldemaras med militärens stöd en statskupp, och utropade sig till stats- och utrikesminister och Antanas Smetona till president. Efter starkt missnöje med Voldemaras politik avsattes han år 1929 och Smetona övertog själv makten. Politiskt innebar detta en svängning åt fascistiskt håll, där bland annat en ny korporativistisk författning infördes. Utrikespolitiskt var Litauen trängt mellan Polen, Tyskland och Sovjetunionen. År 1938 tvangs man under krigshot att erkänna annekteringen av Vilniusområdet och 1939 pressades Litauen att ingå ett »ömsesidigt biståndsfördrag« med Sovjetunionen, vilket gav Moskva rätt att stationera trupper i Litauen.

Sovjetisk ockupation

Det »ömsesidiga biståndsfördraget« blev preludiet till upphävandet av Litauens fredsfördrag med Sovjetryssland. Anledningen var den icke-angreppspakt som undertecknades den 23 augusti 1939 mellan Tyskland och Sovjetunionen. I icke-angreppspakten, eller Molotov–Ribbentrop-pakten som den senare kom att kallas, tillfogades ett hemligt protokoll som delade upp baltstaterna mellan Tysklands och Sovjetunionens intressesfärer, där Litauen fördes till den sovjetiska sfären i utbyte mot att Tyskland fick det polska Lublinområdet och regionen kring Warszawa. Samma år som de hemliga tilläggsprotokollen skrevs började Sovjetunionen vidta åtgärder för att få ökad kontroll och större inflytande i de baltiska staterna. Det första steget var att i kraft av det »ömsesidiga biståndsfördraget« etablera militära land-, flyg- och örlogsbaser på sina territorier. Nästa steg var att arrangera olika incidenter som sedan kunde tas som förevändning för att lägga fram ultimativa krav vilka i praktiken innebar att nya regeringar som hade »Sovjetunionens förtroende« bildades i de baltiska staterna, samtidigt som man krävde att ett obegränsat antal sovjetiska soldater skulle släppas in i Litauen. När väl dessa två etapper var avklarade började sovjetiska emissarier och NKVD-agenter, som följde i Röda arméns spår, tillsammans med lokala kommunister sätta upp sovjetvänliga regeringar och skenparlament.

Redan efter några dagar av ockupation inleddes en sovjetisering av baltstaterna: kollektivisering av jordbruken, nationalisering av företagen och synkronisering av de baltiska ekonomierna med den sovjetiska. Dessutom skedde en förryskning och en likriktning av samhällena med omfattande utrensningar, deportationer och arkebuseringar som följde. Den sovjetiska ockupationen avbröts 1940 i samband med Nazitysklands invasion och ockupation av det baltiska området, men återupptogs med oförminskad styrka omedelbart efter att Sovjetunionen hade återtagit området 1944. I samband med detta gjordes Litauen till en socialistisk sovjetrepublik och en del av Sovjetunionen.

Självständigheten

I slutet av 1980-talet, efter årtionden av sovjetisk ockupation och förtryck, började den nationella frihetskampen ta form på allvar. Den drivande kraften var Folkfronten *Sąjūdis*, som organiserade demonstrationer och krävde reformer. Kravet på självständighet växte, i takt med att den sovjetiska statsbildningen började knaka i fogarna. 1989 kom att bli ett avgörande år för den litauiska frihetskampen. Det litauiska kommunistpartiet visade öppet sin vilja till självständighet gentemot Moskva och den 7 november det året avskaffades kommunistpartiets ledande roll. Den 20 och 21 december, vid den tjugonde partikongressen, deklarerade det litauiska kommunistpartiet sig vara självständigt gentemot det sovjetiska kommunistpartiet. Den 11 mars 1990 utropade ordföranden i Litauens Högsta Sovjet, Vytautas Landsbergis, landets oberoende och utsåg Kazimiera Prunskienė till dess förste premiärminister. Landsbergis kom i praktiken att betraktas som landets förste president.

Under de sista månaderna av 1990 och i början av 1991 accelererade händelseutvecklingen och Moskva började dra åt tumskruvarna. Natten mellan den 7 och 8 januari 1991 gjorde Moskva en styrkedemonstration då åttahundra militärfordon passerade Vilnius och det sovjetiska inrikesministeriets specialstyrkor belägrade flera officiella byggnader. Natten mellan den 12 och 13 januari gick

sovjetiska trupper till attack mot Vilnius tevetorn som beskyddades av obeväpnade anhängare till nationell självständighet. Stadens befolkning gick ut för att försvara sin deklarerade självständighet och 14 civila döddes och över 700 sårades i striderna om tevetornet. För den sovjetiska regimen var dessa händelser början till slutet och trots krampaktiga försök att hindra sönderfallet var den litauiska självständigheten snart ett faktum.

Vid en folkomröstning i februari 1991 uttalade sig inte mindre än 91 procent av dem som röstat, vilka utgjorde 76 procent av alla Litauens röstberättigade, för ett självständigt Litauen. Trots det fortsatte sovjetiska trupper att attackera tullposter och att döda tulltjänstemän och poliser. Till slut erkändes självständigheten, men ryska trupper blev kvar i landet ända till augusti 1993.

Statsskick

Litauen är sedan självständigheten 1991 en republik. Parlamentet heter *seimas* och har 141 ledamöter. Sedan självständigheten har det skett växling vid makten efter varje val. Genom självständighetsförklaringen i maj 1990 förklarades den sovjetiska författningen för ogiltig och ersattes tillfälligt med grundlagen från 1938. Litauens nuvarande konstitution antogs genom en folkomröstning i samband med parlamentsvalen i oktober 1992.

Landet är numera en demokrati med en president och ett parlament som väljs i allmänna val för fyra år enligt fransk modell. Administrativt är Litauen indelat i 56 kommuner, vilka i sin tur ingår i tio regionala områden som styrs av guvernörer. Deras ansvarsområden rör främst frågor som utbildning, primärvård, kultur, sport, turism, brandväsen, miljö och sanitet samt kommunala företag. Guvernörerna i de administrativa enheterna är utsedda av och i huvudsak underställda centralmakten, medan styresmännen på den kommunala nivån väljs för en mandattid på tre år i allmänna val. På den nationella politiska nivån har *seimas* alltså 141 ledamöter som sitter på en fyraårig mandatperiod där hälften väljs genom proportionella val efter listor uppgjorda av partierna och hälften genom majoritetsval i enmansvalkretsar.

Folkfronten *Sajudis* var den ledande politiska kraften fram till valet 1992, då tilltagande ekonomiska svårigheter i samband med uppbyggnaden av marknadsekonomi bidrog till att man förlorade regeringsmakten. Vid valet fick i stället Litauiska demokratiska arbetarpartiet (LDLP), lett av den tidigare kommunistledaren Algirdas Brazauskas, en majoritet av rösterna. Denne, som hade varit en av centralfigurerna bakom landets självständighetsprocess, valdes 1993 också till landets president sedan den nya författningen antogs. I valet till parlamentet klarade ytterligare tre partier fyraprocentsspärren: Kristdemokraterna, Socialdemokraterna och Polska unionen.

I det andra parlamentsvalet, den 20 oktober 1996, fick Hemlandsunionen/Konservativa partiet, som hade sitt ursprung i ett reorganiserat *Sajudis*, en majoritet av rösterna och dess ledare Vytautas Landsbergis valdes till parlamentets talman. Övriga partier som valdes in i parlamentet var de två största oppositionspartierna LDLP och Socialdemokraterna tillsammans med Kristdemokraterna och Centerunionen.

Vid presidentvalet den 21 december 1997 fick ingen av presidentkandidaterna någon egen majoritet. I den andra och utslagsgivande omgången den 4 januari 1998 vann emellertid Valdas Adamkus, som hade återinvandrat till Litauen från USA, med en knapp majoritet över Artūras Paulauskas och utsågs till president. Under presidentvalrörelsen stöddes Adamkus av Centerunionen men förklarade sig oberoende i samband med utnämningen till president.

Litauens integration i Europas säkerhets- och samarbetsstrukturer, EU och Nato, fördjupades under Adamkus regeringsperiod, vilket också bekräftades när Förenta staternas president George W. Bush under sitt Europabesök den 6 januari 2003 besökte Litauen och talade på torget i Vilnius. Den litauiske presidentens relationer till regeringen försämrades emellertid 1999, då Adamkus anklagade premiärminister Gediminas Vagnorius för att ha misslyckats med att komma till rätta med korruptionen inom den offentliga sektorn. Vagnorius, som hade stöd från parlamentet, bestred anklagelserna men efter en bitter offentlig ordväxling med

presidenten tvingades han den 3 maj att avgå från posten som premiärminister. Två veckor senare utsåg parlamentet Vilnius borgmästare Rolandas Paksas till premiärminister.

Den nya regeringen var emellertid oförmögen att komma till rätta med landets allvarliga ekonomiska kris och visade obeslutsamhet i andra för landet viktiga frågor. Paksas avgick den 27 oktober i protest mot att en majoritet av parlamentet godkände försäljningen av oljeraffinaderiet Mažeikiai NAFTA till det amerikanska bolaget Williams International. Den 3 november utsågs parlamentets andre vice talman, Andrius Kubilius, till ny premiärminister. Givet den förra regeringens misslyckande med att genomdriva nödvändiga ekonomiska reformer ställdes krav på den nye premiärministern att få ned budgetunderskottet och strama åt regeringens finanspolitik.

Regeringens besparingar ogillades dock av väljarna och i parlamentsvalet den 8 oktober 2000 förlorade Kubilius högerkoalition stort. I valet gick däremot två andra politiska grupperingar fram: på vänsterflygeln den socialdemokratiska koalitionen, under ledning av Algirdas Brazauskas, bestående av LDLP och det socialdemokratiska partiet; och på högerkanten det nybildade partiet Litauiska liberala unionen (LLU), under ledning av Paksas, och partiet den Nya unionen (NU), under ledning av Paulauskas. Dessa två partier lyckades med hjälp av småpartier samla en knapp men tillräcklig majoritet i parlamentet för att kunna bilda en koalitionsregering. Det var emellertid en svag koalition som redan från början ansattes av interna gräl och en stadigt vikande popularitet bland allmänheten. Samtidigt hade Brazauskas koalition gått samman till ett parti, Litauens Socialdemokratiska Parti (LSP) och i opinionsundersökningar etablerat sig som landets populäraste politiska kraft.

I juni 2001 lämnade Paulauskas Nya unionen sina ministerposter i regeringen och krävde premiärminister Paksas avgång. I kraft av sin popularitet bildade LSP tillsammans med Nya unionen en ny regering och Brazauskas utsågs till premiärminister.

Rolandas Paksas kom emellertid att utmana Adamkus i valrörelsen för presidentposten 2002. Paksas fick närmare 55 procent av

rösterna i valets andra omgång, vilket betraktades som mycket överraskande. I synnerhet som Adamkus i den första valomgången strax före jul 2002 erövrat nära nog dubbelt så många röster som Paksas. Under hösten 2003 drabbades dock Litauen av sin värsta politiska skandal någonsin när dokument visade att president Paksas lovat att utnämna den ryske affärsmannen Jurij Borisov till presidentrådgivare i utbyte mot dennes bidrag till Paksas valrörelse och att ändra handelslagarna till förmån för Borisovs helikopterföretag Avia Baltika. Ytterligare graverande var anklagelserna om att Paksas hade tagit emot över 8 miljoner kronor, och att om inte hans löften infriades skulle han stå i skuld till Borisov med ännu högre belopp. Dokumentets äkthet gick emellertid inte att bevisa och Paksas tillbakavisade alla anklagelser om samröre med Borisov.

Krisen fördjupades när Paksas vägrade avgå och parlamentet inledde ett riksrettsförfarande mot presidenten i slutet av december 2003. De officiella anklagelserna var att Paksas olagligt hade gett Borisov litauiskt medborgarskap, brott mot sekretessen och ett otillåtligt utnyttjande av sin tjänsteställning för privata syften. Strax innan Litauen blev medlem i EU och efter fem månader av politisk dramatik fällde Paksas av riksretten på alla tre anklagelsepunkter och avsattes av parlamentet. Det är första gången i Europas historia som en regeringschef avsätts genom ett riksrettsförfarande. I avvaktan på nyval utsågs talmannen Paulauskas till interimsresident. I maj 2004 antog parlamentet en lag som säger att ämbetsmän som fällts i riksrett inte får kandidera igen. Även om Paksas politiska isolering fick utrikespolitiska konsekvenser, bland annat i form av inställda statsbesök, påverkade krisen inte Litauens inträde i EU i maj 2004.

Riksrettsprocessen mot president Paksas och tidigare parlamentariska kriser kan få det litauiska politiska livet att framstå som instabilt och konfliktbenäget. Generellt, och sett över hela perioden efter den återupprättade självständigheten, har dessa kriser och konflikter mycket sällan varit stridigheter om politiska saksfrågor utan har i stället handlat om personliga motsättningar och interna tvister inom partierna. Under hela perioden har det funnits

en politisk konsensus över hela det politiska spektrumet om behovet av att införa och stabilisera marknadsekonomiska strukturer, att fördjupa Europaintegrationen och bli fullvärdig medlem i Nato och EU.

Vägen till EU-medlemskap

Händelserna i samband med frigörelsen och återupprättandet av självständigheten sporrade litauerna att söka bryta det politiska och ekonomiska beroendeförhållande som hade byggts upp under den sovjetiska perioden. För Litauen spelade därför den avslutade sovjetiska ockupationen en avgörande roll i valet av handels- och samarbetspartners. I stort sett omedelbart efter att Litauen hade återupprättat sin självständighet inleddes därför arbetet med att orientera sig bort från den ryska intressesfären och handelsberoendet, för att på sikt fullt ut integreras i Europas politiska och ekonomiska samarbetsstrukturer. Den 11 maj 1992 antog Litauen och Europeiska gemenskapen (EG) en deklaration om politisk dialog och undertecknade ett avtal om handelssamarbete som trädde i kraft den 1 februari 1993. Den 18 juli 1994 undertecknade Litauen och Europeiska unionen ett frihandelsavtal och i december samma år började Litauen förhandla med EU om ett Europaavtal. Detta avtal undertecknades den 12 juni 1995 och trädde i kraft den 1 februari 1998.

Genom Europaavtalet fördjupades Litauens samarbete och handelsutbyte med EU och gavs en rättslig grund, samtidigt som det var ett erkännande av Litauens ambitioner och strävanden att bli en fullvärdig medlem i unionen. Det gav också landet möjligheter att genomföra ytterligare marknadsekonomiska reformer eftersom avtalet fastställde att landet skulle följa EU:s regelverk och att en liberalisering gjordes gällande rörligheten för varor, tjänster, kapital och människor samt att landets lagar och regler inom finans-, miljö- och kultursektorn harmoniserades med övriga Europa.

Den 8 december 1995 lämnade Litauen in sin officiella ansökan om medlemskap i EU och inleddes i EU:s anslutningsprocess.

Kommissionens avi för Litauen kom i juli 1997, liksom för övriga öst- och centraleuropeiska länder. Anslutningsprocessen inleddes formellt den 30 mars 1998, efter att Europeiska rådet i december 1997 i Luxemburg beslutat om detta. Litauen inledde emellertid inte formella förhandlingar förrän i februari 2000. I kommissionens bedömning var särskilt administrativa och ekonomiska reformer viktiga, men också på miljöområdet ansåg kommissionen att Litauen inte klarade EU:s krav och uppmanades att öka reformtakten.

Litauens väg in i unionen understöddes också av substantiella bidrag från EU främst genom Phare-programmet. Mellan åren 1992 och 1999 tilldelade EU, genom Phare, Litauen 328 miljoner euro, 2000–2002 fick landet 160 miljoner euro och 2003 ytterligare 200 miljoner euro. Vid sidan av Phare-programmet fick Litauen 2000–2002 genom Sapard-programmet närmare 90 miljoner euro och 155 miljoner euro genom ISPA-programmet. Till dessa summor ska också läggas en rad andra bidrag till stöd för olika administrativa reformer och speciellt riktade insatser.

Anslutningsförhandlingarna gav ett positivt resultat för Litauen. Inte minst för att landet är en av de största bidragstagarna inom EU per capita. Litauen beräknas endast betala in 147 miljoner euro till EU:s gemensamma kassa och få tillbaka 535 miljoner euro. Av dessa är 47 miljoner euro öronmärkta för fortsatta ekonomiska reformer 2004–2006 för att underlätta landets ansträngda budgetsituation. I förhandlingarna lyckades Litauen också få fördelaktiga kompromisser till stånd vad gäller jordbrukskvoter och nedmonteringen av kärnkraftverket Ignalina. Eftersom Ignalina anses utgöra en stor miljörisk krävde kommissionen att kärnkraftverket skulle stängas. Men Ignalina är en viktig energi- och inkomstkälla för Litauen så EU gick med på att låta nedmonteringen ske i en långsammare takt än vad man tidigare hade krävt. I kompromissen tilläts kärnkraftverkets reaktor 1 att vara i drift fram till 2005 och reaktor 2 att stängas 2009. EU förbinder sig också att mellan 2004 och 2006 bidra med 285 miljoner euro till nedmonteringen och skapa förutsättningar för landet att finna alternativa energikällor.

Sociala och ekonomiska förhållanden

För Litauen inleddes den ekonomiska omstruktureringen från sovjetisk planekonomi till en modern marknadsekonomi med en kraftig nedgång i ekonomin och hyperinflation. Den omedelbara följden blev att Litauens BNP föll dramatiskt, samtidigt som befolkningens realekonomi försämrades drastiskt. Konsekvenserna blev att många familjer i början av 1990-talet inte kunde betala för allmänna nyttigheter som gas, olja, el och vatten. Hyperinflationen innebar att priserna steg i höjden samtidigt som rubelns köpkraft minskade katastrofalt och att majoritet av litauernas sparkapital förlorade sitt värde. Löner och pensioner sjönk också under 1992 med så mycket som 50 procent, vilket innebar att många litauers första erfarenhet av självständigheten var att de blev utfattiga. Parallellt med detta ökade också klyftorna i samhället, med stora inkomstskillnader och en allt större social stratifiering som följde.

Omvandlingen av det ekonomiska systemet innebar också att statliga subventioner i stort sett avskaffades, vilket ledde till stigande arbetslöshet, låglönearbeten och kraftiga reallöneminskningar. Med den samhällsekonomiska nedgången följde också minskad social välfärd genom att många välfärdstjänster som varit grundstenar i det tidigare socialistiska systemet försvann och inte kompenserades, eftersom de ökade kostnaderna för sociala transferreringar åts upp av inflationen, samtidigt som den enskildes möjligheter att betala för dessa tjänster i motsvarande grad minskade.

En av anledningarna till den kraftiga ekonomiska tillbakagången var ett kraftigt produktionsfall inom jordbruks- och industrisektorn. Tidigare hade de centrala branschministerierna i Moskva försett de baltiska staterna med industriråvaror som låg långt under världsmarknadspriserna, samtidigt som Sovjetunionen var ett avsettningsområde för baltiska industri- och jordbruksprodukter. När Sovjetunionen upplöstes försvann dessa subventioner och handelsvillkoren förändrades. Detta gällde emellertid inte för de stater som valde att ingå i den ekonomiska samarbetsstruktur som i någon mån ersatte Sovjetunionen, Oberoende staters samvälde (OSS). Eftersom de baltiska staterna valde att stå utanför OSS vid-

togs en rad olika protektionistiska åtgärder som drabbade de baltiska ekonomierna, bland annat infördes en mängd olika skyddstullar, tulltariffer och transportavgifter.

Eftersom de baltiska ekonomierna i huvudsak var inriktade på handel med Ryssland och det forna Sovjetunionen innebar dessa åtgärder en dramatisk minskning av den bilaterala handeln och en kraftig nedgång av de baltiska staternas BNP. Huvuddelen av de baltiska ekonomiernas handelsströmmar, valutapolitik och industriella produktion var inriktad mot de ryska och östliga marknaderna. Mer än 90 procent av all handel var med Ryssland och de övriga sovjetrepublikerna.

När industrisektorn i de baltiska staterna bröt samman vid Sovjetunionens upplösning 1991 blev behovet av investeringar akut. Under den ekonomiska omstruktureringen i början av 1990-talet gick ingen eller endast en liten del av statsbudgeten till investeringar i de statliga företagen. De främsta orsakerna till detta var dels den ekonomiska nedgång som Litauen gick igenom 1991–1994, dels de förväntningar som fanns inför kommande privatiseringar, vilket innebar att statens incitament för investeringar i hög grad föll bort. Givet de ekonomiska svårigheterna var även investeringar i den privata sektorn begränsade under första hälften av 1990-talet. Genom att Litauen öppnade sin handel mot västliga marknader påskyndades också en rad fundamentala reformer av ekonomin.

Utgångsläget strax efter självständigheten var att det praktiskt taget inte existerade något näringsliv utanför statens kontroll eller något privat ägande. Dessa förhållanden förändrades emellertid genom en rad olika privatiseringsprogram för statliga och kommunala företag som till exempel telebolaget *Lietuvos Telekomas*, raffinaderiet *Maziekiu Nafta*, gasbolaget *Lietuvos Dujos* och energibolaget *Lietuvos Energija*, vilket gav den privata sektorn en kraftig stimulans. De ekonomiska reformerna, tillsammans med införandet av en nationell valuta, bröt den ekonomiska nedgången och hyperinflationen som utmärkte de första åren av självständighet. Litauens ekonomiska reformprogram genomfördes dock i långsam takt och förenat med en rad problem.

Traditionellt sett har jordbruket spelat en stor roll i Litauens industriella historia. Efter den sovjetiska tidens kollektivjordbruk har en återprivatisering av egendomar skett och jordbruket spelar i dag återigen en viktig roll i Litauens ekonomi. Det gäller särskilt livsmedelsindustrin som utgör 20 procent av all produktion i Litauen, varav en stor del går till export. Livsmedelsindustrin har också dragit till sig utländska investeringar främst inom bryggerinäringen och konfektionsindustrin där företag som Coca Cola, Danisco Sugar och Masterfood har etablerat sig i landet.

Jämfört med övriga baltiska stater har Litauen släpat efter när det gäller utländska investeringar. En bidragande faktor har varit de litauiska regeringarnas relativa ointresse för frågor rörande investeringsklimat och hinder för utländska direktinvesteringar. Kritiken från såväl inhemska som utländska investerare har framför allt gällt den stora roll som den litauiska staten spelar för handel och investeringar genom utformandet av regelverk och skattestrukturer. Ett annat hinder som kritiserats har varit det obligatoriska användandet av dyra inhemska råvaror, vilket har skapat negativa konkurrensvillkor för utländska företag.

I mitten av 1990-talet försökte den litauiska regeringen förbättra investeringsklimatet genom att inrätta två ekonomiska frizoner med betydande skattelättnader för utländska investerare. Problemet med dessa frizoner var emellertid att de som tänkt investera behövde gynnsamma ekonomiska villkor också utanför de ekonomiska frizonerna. Problem med korruption har också påverkat investeringsklimatet i Litauen. Även om något exakt mått på graden av korruption är omöjlig att ange är det otvetydigt så att bestickning och andra former av illegal påverkan av företag och makthavare har förekommit i Litauen.

Genom Litauens integration i övriga Europa och landets harmonisering av sitt ekonomiska regelverk och sin lagstiftning med EU:s har den ekonomiska situationen sakta förbättrats. Redan i december 1995 kunde resultatet av detta skönjas, då 83 procent av de statligt ägda tillgångar som hade avsatts för privatisering övergått i privat ägo. År 1996 hade den makroekonomiska situationen stabiliserats och landets BNP ökade med 4,7 procent. Ökningen

var 7,3 procent 1997 och 5,1 procent 1998. Emellertid tappade den litauiska ekonomin kraftigt i samband med den ryska krisen 1998, och landet föll in i en recession där BNP minskade reellt med 4,2 procent och den industriella produktionen med nästan 14 procent. År 2000 började ekonomin sakta återhämta sig och BNP ökade 3,8 procent, och 2001 var ökningen 5,9 procent.

En anledning till att den här återhämtningen gått relativt långsamt är att valutan, litan, varit knuten till den amerikanska dollarn, vilket skapat ogynnsamma villkor för de litauiska exportföretagen. För att råda bot på detta och förbereda sig inför medlemskapet i EU knöts litan till euron i en fast växelkurs. Numera har Litauens ekonomi stabiliserats och förväntas växa ytterligare när medlemskapet i EU drar till sig utländska investeringar och bidrar till en fortsatt utbyggnad och modernisering av landets infrastruktur.

Grannrelationer

Litauens relationer till sina östra grannländer har ända sedan självständigheten varit problematiska. Det gäller i synnerhet förhållandet till Ryssland. Även om Litauen inte har samma prekära minoritetspolitiska situation som Estland och Lettland, och snarare desarmerade eventuella konfliktytor med den lilla ryska minoriteten genom att ge dem fulla medborgerliga rättigheter i samband med självständigheten, har det spända förhållandet med Ryssland spelat en viktig roll i valet av handelspartner och säkerhetspolitiskt samarbete. Det främsta utrikespolitiska målet för Litauen var därför under hela 1990-talet ett medlemskap i Europeiska Unionen och i försvarsalliansen Nato.

Det är framför allt två frågor som har präglat situationen: gränsdragning och frågan om transitregler till den lilla exklaven Kaliningrad. Genom att de internationellt erkända gränserna från mellankrigstiden ändrades till förmån för Ryska Socialistiska Republiken under den sovjetiska perioden krävde Litauen en återgång till dessa gränser strax efter självständigheten. De omstridda gränssnitten var vid Kuriska näset och en landremsa vid Vistyciosjön. Frågan komplicerades av att uppdelningen av den ekonomiska zo-

nen i Östersjön också hamnade på den politiska dagordningen. Området ansågs vara av särskild betydelse för båda parter eftersom det antogs rymma energifyndigheter. De första riktiga förhandlingarna med Ryssland startade 1994, sedan Ryssland byggt borrhorn i de omstridda områdena. Efter en lång serie förhandlingar, som avslutades 1997, lyckades man inte lösa frågan om den ekonomiska zonen, men gränskonflikten fick sin lösning genom att Litauen gav upp sina legitima krav på de omstridda landområdena.

Kaliningrad

I motsats till de övriga baltstaterna har Litauen inte någon gräns till det ryska kärnområdet. I stället har landet en relativt kort gräns mot den ryska exklaven Kaliningrad, vars gränssnitt utgör 303 kilometer av Litauens totala landgräns som är 1 747 kilometer.

Frågan om Kaliningrad som en potentiell konfliktfråga kvarstår, eftersom dess geografiska läge kräver att alla fysiska transporter och kontakter med Ryssland sker via transitvägar genom Litauens territorium. Varor som tidigare transporterades tullfritt genom sovjetrepubliken Litauen från det ryska kärnlandet blev efter 1991 föremål för ren import och därmed också mycket dyrare. Dessutom har produkter från Kaliningrad haft svårt att konkurrera på den ryska inhemska marknaden till följd av transitskatter genom Vitryssland och de baltiska staterna. Efter 1991 har man således i praktiken blivit utestängd från både råvaruresurser och marknader, samtidigt som industriprodukter från Kaliningrad inte heller har ansetts vara konkurrenskraftiga på världsmarknaden.

I ett försök att vända Kaliningrads geografiska läge till en fördel försökte Ryssland 1991 göra Kaliningrad till en ekonomisk frizon. Till en början var också utländska, främst tyska, företag aktiva i området. Frihandelsområdet blev emellertid inte någon större framgång, och i stället har Kaliningrad i likhet med flera andra ryska gränsregioner, till följd av en minskad federal kontroll, i hög grad utnyttjats för illegal handel och smuggling av bland annat råvaror, bilar, vapen, narkotika och flyktingar. Kaliningrads geografiska läge med gräns mot EU har tillsammans med kvoter och reg-

leringar således skapat incitament för smuggling, korruption och annan kriminell verksamhet med gränsöverskridande följder.

För att underlätta ekonomiska transaktioner och säkerställa de militära landtransporterna förhandlade man med Litauen om fri passage. I förhandlingarna utnyttjade Ryssland Litauens ekonomiska beroende av den ryska marknaden som påtryckningsmedel. Detta är transporter och kontakter som under vissa omständigheter kan orsaka incidenter och kanske till och med avtalsbrott mot tidigare gränsöverenskommelser. Kaliningrads status som militär bastion gör att enklaven uppfattas som ett militärt hot mot Polens och de baltiska staternas säkerhet. En annan fråga som har orsakat stor oro i området är att enklaven är drabbad av en hiv-epidemi.

Frågan om Kaliningrads status blev återigen aktuell i samband med att Litauens inträde i EU och Schengensamarbetet närmade sig. Genom Schengensamarbetet kommer Kaliningrad att bli en rysk ö omsluten av EU-länderna Polen och Litauen. Problemet har gällt visum och transitregler till och från Kaliningrad. Tidigare har invånarna i Kaliningrad kunnat resa utan visum genom Litauen, med vilket Ryssland haft transitavtal. Genom Schengenavtalet blir invånarna i Kaliningrad tvingade att söka visum för att resa mellan exklaven och Ryssland och deklarerera för in- och utpasserandet av varor och gods. För Ryssland har detta varit en oacceptabel lösning som man menar innebär inskränkningar i den nationella suveräniteten.

Efter mer än ett års förhandlingar nådde EU och Ryssland en uppgörelse i november 2002. Genom överenskommelsen får Ryssland inte någon visumfrihet utan tvingades acceptera en enklare form av transitdokument. Däremot öppnade EU för möjligheten att tillåta plomberade direkttåg mellan Ryssland och Kaliningrad genom Litauen. För Kaliningrads 900 000 invånare är detta sannolikt ingen tillfredsställande lösning eftersom möjligheten till fri rörlighet av varor och för människor är en viktig förutsättning för arbetstillfällen och utvecklingen av Kaliningrad i sin helhet.

Förhållandet till Polen har under 1990-talet successivt förbättrats efter att tidigare ha varit spänt och kan i dag sägas vara gott. Förhållandet till Vitryssland har däremot varit mer problematiskt,

inte minst för att Vitrysslands politiska system radikalt avviker från Litauens och det övriga Europas, och förtrycker all politisk opposition inom landet. År 2000 sjönk de diplomatiska förbindelserna mellan Litauen och Vitryssland till en bottennivå, då Litauen tillät vitryska politiska dissidenter att bosätta sig och verka i Vilnius. Trots detta har Litauen spelat en viktig roll som medlare mellan Vitryssland och EU, och man har lanserat konstruktiva förslag i Europarådet om en dialog med Minsk för att försöka bryta landets internationella isolering.

Etnodemografisk struktur och minoritetsfrågor

Majoritetsbefolkningen i Litauen är litauer och de talar litauiska. De uppgår till omkring 80 procent av befolkningen. I likhet med andra länder som varit en del av det ryska imperiet har Litauen en gammal tradition att kategorisera människor efter etnicitet och språk. Detta system cementerades av den politik som fördes i Sovjetunionen, där etnisk tillhörighet var inskrivet i de lokala passen. Människor som språkligt och i övrigt assimilerats i den omgivande befolkningen fortsatte att tillhöra den folkgrupp deras föräldrar och farföräldrar tillhört.

Under den sovjetiska epoken skedde också en omfattande invandring som bidragit till ökad mångfald. Med självständigheten har etniskt definierade minoriteter mer öppet kunnat hävda sina rättigheter till eget språk och kultur. Merparten av minoriteterna har också stöd av att de återfinns som majoritets- eller titulärfolk i grannländerna. Dit hör den ryska, polska, ukrainska och vitryska minoriteten. Ryssarnas antal beräknas till omkring 345 000, vitrysarna till 63 000, ukrainarna till 45 000, polackerna till mellan 260 000 och 400 000. Dessutom finns det omkring 5 000 letter i landet. Sedan självständigheten har en viss utflyttning av icke-litauer emellertid ägt rum, samtidigt som det skett en återflyttning av litauer från andra delar av det forna Sovjetimperiet. Detta har stärkt det litauiska inslaget i det självständiga Litauen.

Vid sidan av främst slaviska folkgrupper finns det flera små etniska minoriteter i landet. Dit hör judar, karaimar, romer och litau-

isk-vitryska tatarer. Judarnas historia i området som motsvarar dagens Litauen går tillbaka till åtminstone tidig medeltid, då flyktingar från korstågens förföljelser kom hit. Under Vytautas den store tillerkändes judarna religiösa och medborgerliga rättigheter, och synagogor och begravningsplatser skattebefriades. Under århundraden blev därför det litauiska furstendömet en tillflyktsort för judar från hela Europa undan förföljelser.

I början av 1900-talet utgjordes närmare 40 procent av Vilnius befolkning av judar och det fanns 105 synagogor. Det utgavs inte mindre än sex dagliga tidningar på jiddisch och hebreiska. Detta fick emellertid ett slut med den nazistiska ockupationen. Redan dessförinnan hade flyktingar från det tyskockuperade Polen ökat antalet judar till 250 000. I juni och juli 1941 började tyska *Einsatz*-grupper tillsammans med litauiska hjälptrupper att mörda judar. I slutet av sommaren var de flesta judarna på landsbygden redan döda och i november var även större delen av stadsborna borta. Kvar var 40 000 personer som hade tvingats till ett fåtal ghetton och arbetsläger. År 1943 utplånades Stora Vilnaghettot, och ghettona i Kaunas och Šiauliai förvandlades till koncentrationsläger, liksom det ökända Nionde fortet utanför Kaunas. Av de kvarvarande judarna skickades många till förintelselägren i Polen. År 1944 fanns endast 600 överlevande judar i Vilnius.

Under efterkrigstiden invandrade judar från andra delar av Sovjetunionen och i slutet av 1950-talet fanns en ganska stor grupp i sovjetrepubliken Litauen, men genom utvandring till Israel och Förenta staterna har gruppen minskat. I dag finns en synagoga i Vilnius och det utges en tidning på jiddisch, *Lietuvos Jeruzale*, som även trycks på litauiska, engelska och ryska. Även i Kaunas finns en grupp om 600–700 judar.

Karaimerna utgör en säregen minoritet som alltsedan medeltiden funnits i östra Europa. Numera återstår endast ett femtiotal personer i Litauen och Ukraina, vilka alltjämt behärskar det specifika kypjtakturkiska språk som en gång var modersmål för gruppen. Fortfarande identifierar sig några hundratal personer som karaimer, huvudsakligen bosatta i Troki där det också finns ett tempel som används vid religionsutövandet. Språket är förmodligen snart

försvunnet, men det pågår en viss mobilisering att försöka vidmakthålla det. Flera forskare, även svenska, är engagerade i projektet, men det är nödvändigt att också gruppens medlemmar själva aktivt deltar i språkbevarandet om projektet ska ha någon framtid.

De litauiska tatarerna tillhör en separat muslimsk grupp som av hävd återfinns i sydöstra Litauen och i Kaunas. Dessutom finns de kring Minsk i Vitryssland samt i östra Polen. De är ättlingar till tatarer som flyttade till området redan under medeltiden. Deras antal i dagens Litauen uppskattas till några få tusen. Även om de har tatariskt ursprung har de sedan 1500-talet använt vitryska som modersmål. Det har även använts som skriftspråk, skrivet med arabiska alfabetet. Som sunnimuslimer har de emellertid vidmakthållit en särpräglad etnisk identitet fram till våra dagar, även om de i övrigt inte visar några större kulturella skillnader jämfört med den omkringboende befolkningen. Under den sovjetiska epoken förde de emellertid en mycket tillbakadragen tillvaro och religionsutövandet höll en låg profil. Först 1990 blev det möjligt för dem att på nytt inrätta moskéer. Enligt nyare uppskattningar ska det finnas omkring 4 000 tatarer i landet.

Det finns också en liten grupp romer i Litauen. Många romer mördades under andra världskriget. De romer som fortfarande finns i landet anses tillhöra samma grupper som de som traditionellt uppehållit sig i Polen och de talar en säregen dialekt. Romernas antal i Litauen beräknas till omkring 5 000 personer.

Litauerna anses vara bland de sista folkgrupperna i Europa som kristnades. Det var först vid 1200-talets mitt som lokala ledare omvände sig och anslöt sig till det katolska Europa. I religiöst hänseende räknar merparten av Litauens befolkning fortfarande sitt kulturarv till den katolska kyrkan. År 1993 besökte påven Litauen och staden Šiauliai, med dess världsberömda Korsens kulle. Det finns också rysk-ortodoxa trosbekännare i landet. Man uppskattar antalet protestanter till omkring tio procent av befolkningen, av hävd framför allt boende i Klaipėdaområdet.

Språk- och kulturfrågor

Ryska var under hela den sovjetiska tiden det förhärskande språket i Litauen, trots att ryssarna utgjorde en minoritet inom sovjetrepubliken. Skolundervisning och medier dominerades helt av ryska språket och en stor del av förvaltningen skedde på ryska. Det förekom också en centraldirigerad kulturell styrning där rysk/sovjetisk kultur framhölls på bekostnad av den litauiska.

Det litauiska språket tillhör i likhet med lettiska de baltiska språken. De är emellertid inte ömsesidigt förståeliga. Till de baltiska språken hör också de sedan länge utdöda språken preussiska, kuriska, jatvingiska, semgalliska och seliska. Det litauiska språket talas av majoritetsbefolkningen i Litauen, men också av litauiska minoriteter i Vitryssland, Polen samt av invandrade diasporagrupper på sina håll i Argentina, Brasilien, Uruguay, Australien, Kanada och Förenta staterna. Litauiskan är uppdelad i flera särpräglade dialekter. Det moderna skriftspråket baseras på augtaitiskan som talas väster om Kaunas. De så kallade zemaitiska dialekterna anses vara så pass skilda från övriga litauiska dialekter att andra talare har svårt att förstå dem.

Universitetet i Vilnius grundades redan 1597. Det finns numera sammanlagt femton universitet och högskolor i Litauen. Den högre undervisningen omfattar också yrkesinriktade postgymnasiala utbildningar. Universitetsutbildningen har efter Sovjetunionens upplösning genomgått en omfattande omorganisation. Universitet finns i Vilnius, Kaunas, Klaipėda och Šiauliai. Landets främsta tekniska högskola är förlagd till Kaunas. Sedan början av 1990-talet sker också student- och forskarutbyte med en rad universitet i Europa. Även svenska universitet och högskolor samarbetar aktivt med Litauen.

Den tidigare dominansen av ryska medier ersattes i samband med självständigheten med ett varierat utbud av massmedier. Det finns numera tre statliga radiostationer samt en tv-kanal. Vid sidan av de statliga kanalerna finns det ett stort antal privata radio- och tv-stationer där bland annat flera utländska medieföretag har etablerat sig i Litauen. Den privata sektorn av medielandskapet är

Än dock ingen nyhet för litauerna eftersom den första privata radio-stationen, Radio M-1 startades i Litauen redan 1989. De största dagstidningarna i Litauen är *Lietuvos Rytas*, *Respublika*, *Verslo Zinios* och *Lietuvos Zinios*.

Svensk-litauiska kontakter

Invandring av litauer till Sverige var under hela 1900-talet obetydlig. År 1920 uppgick litauerna till 181 personer och 1930 fanns endast 50 personer med Litauen som födelse-land bosatta i Sverige. Till skillnad från de övriga baltiska staterna flydde endast några hundra litauer till Sverige efter den sovjetiska ockupationen 1940 och vid krigsslutet fanns endast ett fåtal kvar i landet. Vissa anslöt sig senare från olika läger på kontinenten. Merparten av de litauiska flyktingarna flyttade snarare till Nordamerika och Australien än till europeiska länder efter kriget. Vid 1980-talets mitt uppskattades antalet litauer i Sverige till 500 men sedan självständigheten 1991 har det skett en viss invandring varje år, bland annat genom giftermål, au-pair-verksamhet och viss arbetskraftsinvandring. Även en del adoptioner har skett under senare år.

Vid Uppsala universitet gavs viss undervisning i det litauiska språket på 1930-talet och det har periodvis meddelats vid universitetet i Lund och Stockholm efter 1950. Sedan 1970 är litauiska ett självständigt ämne för såväl grund- som forskarutbildning vid Stockholms universitet. Det ges också undervisning i svenska på universitetsnivå i Litauen, bland annat i Kaunas och Vilnius, men det finns också skandinaviska institutioner även vid andra universitet där kurser ibland ges.

Intresset för landets historia och kultur har emellertid varit begränsat från såväl akademiskt håll som allmänheten i 1900-talets Sverige. Sedan självständigheten har intresset för landet emellertid ökat runtom i Sverige, vilket bland annat manifesterat sig i forskarsamarbete, vänortsverksamhet, sociala och religiösa engagemang samt bildandet av en rad föreningar som kanaliserar intresset för landet. Bland städer som har etablerat vänortsförbindelser kan nämnas Hässleholm och Marijampole, Jönköping och Alytus, Kal-

mar och Panevezys, Karlskrona och Klaipėda, Kristianstad och Šiauliai, Linköping och Kaunas, Simrishamn och Palanga, Stockholm och Vilnius samt Växjö och Kaunas. Den Svensk-Litauiska Riksföreningen, som bland annat har en livlig webbtidskrift, samlar en rad sådana lokala föreningar.

Malta

Repubblika ta' Malta

INGVAR SVANBERG

Av de tio länder som i maj 2004 blev nya medlemmar i Europeiska unionen är öriket Malta det minsta. Huvudön, där merparten av befolkningen är bosatt, är endast tre mil lång och halvannan mil bred. Enligt opinionsundersökningar är Malta det land av de tio nya medlemsländerna som är mest populärt bland unionens invånare.

Ur ett svenskt perspektiv är Malta ändå relativt avlägset och i den mån vi över huvud taget har några kunskaper om landet är det bilden av ett sedan några år återigen populärt chartermål i Medelhavet, ett färgstarkt inslag i Eurovisionsschlagerfestivalen samt som en icke helt oäven fotbollsnation. Kanske grumlas intrycket något av en, som det uppfattas, hänsynslös fågeljakt som av tradition bedrivs där. I övrigt är kontakterna länderna emellan ganska begränsade. Handelsutbytet är litet. Endast ett fåtal maltesiska invandrare är bosatta i Sverige och andra relationer är sparsamma. De båda länderna har haft diplomatiska förbindelser sedan 1969.

Med sitt läge i Medelhavet, mellan Europa och Afrika, har emellertid Malta en viktig strategisk position. Om det är något land inom nuvarande EU som skulle kunna vara en viktig brobyggare mellan syd och nord – mellan arabvärlden och Europa – är Malta en kvalificerad kandidat. Malta vill se sig själv som en viktig kugge i EU:s kontakter med Nordafrika och Mellanöstern. Landet har sedan länge goda relationer med Libyen och andra nordafrikanska länder. Det finns gott om malteser som bor i de flesta länder runtom Medelhavet. Banden är täta och oproblematiske.

Många malteser är flerspråkiga och talar förutom maltesiska, som är ett arabiskt språk, också flytande engelska och förstår av

historiska skäl, närheten till och kontakterna med grannen i norr samt etermediernas påverkan, dessutom italienska.

Geografi och befolkning

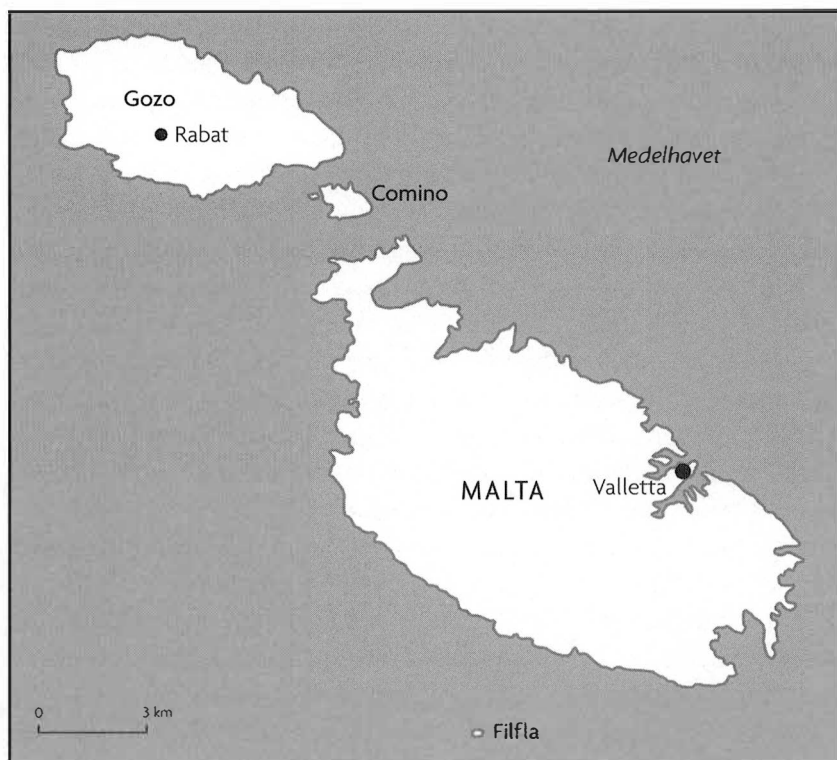
Malta är beläget strax söder om Sicilien och omfattar tre bebodda öar, nämligen Malta, Gozo/Ghawdex och den lilla Comino/Kemmuna. Dessutom hör ytterligare några obebodda småöar till landet: Cominotto/Kemmunett, Filfla, Manoel Island och S:t Paul's Islands. I geografiskt hänseende är Malta Europas och därmed också den europeiska unionens sydligaste land.

Befolkningen uppgår till närmare 400 000 invånare (2004), varav de flesta bor på huvudön. På Gozo lever ungefär 26 000 människor, medan det finns endast ett tiotal åretruntboende på Comino. Efter Monaco är Malta det tätast befolkade landet i Europa. Merparten av befolkningen återfinns på huvudöns norra sida. Graden av urbanisering är mycket hög och uppgår för närvarande till över 90 procent.

Den bofasta befolkningen på Malta är till skillnad från övriga EU-medlemmar osedvanligt homogen i etniskt, språkligt och religiöst hänseende. Bortsett från en liten grupp briter, som uppgår till ungefär 2,1 procent, och en kontingent av övriga utlänningar om sammanlagt 2,2 procent, utgörs befolkningen av malteser.

Några etniska minoriteter i egentlig mening finns inte. Ej heller i religiöst avseende uppvisar Malta någon större variation, med närmare 98 procent katoliker. Den katolska kyrkan har av tradition också ett stort inflytande på ön. Det finns dock en del anglikaner, metodister, ortodoxa kristna, judar och en liten grupp muslimer bland inflyttade och ingifta. Det finns därför såväl anglikansk katedral i Valletta, grekisk-ortodox kyrka och synagoga i Valletta som ett muslimskt centrum i Paola.

Det kala landskapet karakteriseras av låga kullar med terrasserade fält. Den högsta punkten är Ta'Dmejrek och når 253 meter över havet. Huvudstaden heter Valletta (Valetta), med omkring 9 200 invånare (2004). Övriga viktiga städer är Birkirkara (21 600 invånare), Qormi (18 100), Mosta (17 600), Sliema (14 800), Zab-

bar (14 800), San Gwann (12 300), Fgura (11 600), Żetjun (11 700), Żebbug (10 900), Hamrun (10 700) och Naxxar (10 300). Huvudorten på ön Gozo är Rabat/Victoria (13 000).

Malteserriddare och brittiska kolonisationer

Ögruppen har varit bebodd sedan mycket länge, något som förekomsten av megalitiska monument, konstruerade av människor, också vittnar om. Dessa tempel tillhör de äldsta bevarade konstruktionerna i världen och beräknas vara över 7 000 år gamla. Från 800-talet före vår tideräknings början och några århundraden framöver härskade fenicierna över Malta. De efterträdades omkring 200 före vår tideräknings början av romarna, och under denna period uppvisade Malta ett starkt välstånd. Kristendomen inför-

des på Malta av ingen mindre än Paulus själv, åtminstone enligt traditionen. Under kraftiga vinterstormar omkring år 60 hade den båt som Paulus färdades med på väg till Rom kapsejsat. Samtliga 276 ombordvarande klarade emellertid grundstötningen utanför Malta. Under sitt vinteruppehåll på ön, som finns omskrivet i Apostlagärningarna, omvände Paulus delar av befolkningen till den nya religionen, innan han fördes till fångenskap i Rom.

Under de kommande århundradena avlöstes härskarna över ögruppen i rask följd. Av varaktig betydelse blev araberna som 870 erövrade Malta och som sedan dess språkligt och kulturellt haft ett avgörande inflytande. År 1090 intogs ögruppen av normanderna som 1127 förenade Malta med Sicilien. Olika härskare styrde över öarna under medeltiden. Genom dynastiska relationer hamnade Malta så småningom under det spanska imperiet.

År 1530 gav Karl V Malta som förläning till johanniterna, som några år tidigare drivits bort från Rhodos av den osmanska hären. Tributen skulle vara två vita falkar per år. Johanniterorden kallades därefter ofta för malteserriidarna efter sin nya hemvist. De försvarade också delar av Medelhavet mot osmaner och sjörövare men deras makt försvagades. På 1560-talet, i samband med den stora belägringen av Malta, grundades den nuvarande huvudstaden av johanniternas stormästare Jean Parisot de La Valette. År 1798 intog den franske generalen Napoleon Bonaparte, under expeditionen till Egypten, öarna utan större motstånd, och johanniternas stormästare tvingades i landsflykt. I september 1800 fick emellertid de franska trupperna ge upp Malta, som därefter ställdes under brittisk kontroll.

Genom freden i Amiens 1802 skulle Malta återlämnas till johanniterorden men malteserna protesterade och begärde fortsatt brittiskt beskydd. Som en liten fotnot kan nämnas att Gustav IV Adolf faktiskt erbjöd Gotland åt de johanniter som tvingades lämna Malta, men saken föll och ordensbröderna fick söka fristad annorstädes. Storbritannien behöll Malta, som genom fredsfördraget i Paris 1814 blev kronkoloni inom Brittiska imperiet. Maltas strategiska läge utgjorde ett viktigt skäl för britterna att kontrollera ögruppen och på 1850-talet blev Malta högkvarter för den brittis-

ka Medelhavsflottan. Den strategiska betydelsen av ögruppen ökade efter det att Suezkanalen öppnade för trafik 1869. Därmed kom Malta att bli en mycket viktig hamn, enkannerligen för brittiska fartyg som färdades till Indien och Ostasien via Medelhavet.

De goda hamnförhållandena vid huvudstaden bidrog till att Valletta länge förblev en viktig transithamn för den kommersiella sjöfarten. I början av 1900-talet importerades stora mängder kol som såldes som bränsle till ångfartygen. Malta upplevde ett ekonomiskt uppsving, vilket också bidrog till en kraftig befolkningsökning. Vid sekelskiftet 1900 hade Malta närmare 200 000 invånare. Det saknades emellertid inte opposition mot det brittiska styret. År 1901 påbjöd de brittiska kolonialmyndigheterna att engelska språket på bekostnad av italienskan skulle användas i domstolar och skolor. Detta orsakade åtskilliga protester från befolkningen. Trots det genomfördes lagen 1903, dock med ändringen att föräldrarna fick välja om barnen skulle lära sig italienska eller engelska. I praktiken kom engelskan att bli det närmast allenaordande undervisningsspråket. Malteserna höll emellertid fast vid att italienska språket skulle ha en fortsatt stark ställning inom administration och lagstiftning.

Från 1921 hade Malta periodvis begränsat självstyre. Under andra världskriget utgjorde Malta briterernas viktigaste Medelhavsbas. Eftersom Malta var ett hot mot axelmakternas transportled till Nordafrika utsattes ön 1941–1942 för intensiva luftangrepp. I högra hörnet på Maltas flagga återfinns fortfarande det brittiska S:t Georgeskorset, som ögruppens befolkning tilldelades 1943 för tappert motstånd i andra världskriget.

Avkolonialisering och självständighet

Efter andra världskriget började avkolonialiseringen och genom en författning 1947 fick ön inre självstyre. Två politiska partier har sedan dess konkurrerat om den politiska makten, nämligen Nationalistpartiet/*Partit Nazzjonalista* och Arbetarpartiet/*Partit Laburista*. Partitillhörighet återspeglas också i landets sociala struktur, där skiljelinjerna i samhället ofta följer politisk orientering. Det

har skapat en slags bestående uppdelning av samhället i två hälfter.

För att lösa Maltas långsiktiga ekonomiska problem föreslog premiärminister Dom Mintoff, som blev premiärminister 1955 och var en dominerande gestalt i Maltas politik under hela efterkrigstiden, att ön skulle integreras med Storbritannien och bli representerat i det brittiska parlamentet. Förslaget blev föremål för folkomröstning 1956, som emellertid bojkottades av Nationalistpartiet. Resultatet blev att 75 procent av de röstande men en minoritet av befolkningen stödde förslaget. Eftersom den brittiska regeringen ställde hårda ekonomiska villkor för en integration och den katolska kyrkan på Malta fruktade att förlora sina privilegier genomfördes aldrig förslaget. Två år senare avgick Mintoff, och Malta lades åter under kolonialadministration till 1961.

Efter valseger 1962 begärde Nationalistpartiets ledare Giorgio Borg Olivier oberoende för Malta och fick stöd av Arbetarpartiet. År 1964 blev Malta självständigt. Samtidigt ingicks avtal på tio år om brittisk finansiell hjälp och en brittisk-maltesisk försvarsallians. Nationaldagen firas den 21 september till minne av självständigheten från Storbritannien 1964. Det brittiska kulturarvet gör sig emellertid alltjämt påmint på många områden i det maltesiska samhället. Engelska språket har behållit en stark ställning även efter avkolonialiseringen och fordonen kör på vänster sida. Men även i en rad andra avseenden märks det brittiska arvet. Banden har dessutom förblivit starka, inte bara med de brittiska öarna utan också med Australien, Kanada och Sydafrika, dit många malteser utvandrat.

Efter en valseger 1971 återkom Mintoff till makten och med det följde nya förändringar. Mintoff sade upp försvarsavtalet med Storbritannien och proklamerade en neutral, alliansfri utrikespolitik. År 1974 utropades Malta till republik med den brittiska drottningens generalguvernör som landets förste president. Med republiken kom också snart en nyorientering i omvärldskontakterna. Den brittiska militärbasen stängdes 1979, vilket blev slutet på 179 års brittisk militär närvaro på Malta. Samtidigt närmade sig Mintoff Libyen och Algeriet i söder. Den nya politiken ledde till ökade kontakter med bland annat Libyens härskare överste Muammar

al-Qadhdhafi, något som många i västvärlden såg med misstänksamma ögon. Banden med Sovjetunionen stärktes också under den här perioden.

Världens blickar riktades mot Malta den 23 november 1985 då ett kapardrama, med ett egyptiskt flygplan som hölls av en grupp palestinska kapare tillhöriga Abu Nidal, utspelades på flygplatsen. Myndigheterna gav klartecken åt egyptiska kommandosoldater att ingripa och det hela slutade med en tragedi där 60 personer dog.

År 1987 återkom Nationalistpartiet till makten. Detta förde en västorienterad politik med siktet inställt på EU-medlemskap, men processen avbröts genom Arbetarpartiets valseger 1996. Dess ledare Alfred Sant stoppade förhandlingarna med EU och beslöt dessutom att Malta skulle lämna Natoorganisationen Partnerskap för fred. År 1998 återtog Nationalistpartiet makten efter att ha segrat i ett nyval. Partiet behöll makten vid parlamentsvalet i april 2003. I februari 2004 avgick Eddie Fenech-Adamis som premiärminister efter en mycket lång politisk karriär. Han efterträddes av Lawrence Gonzi.

EU-inträdet

Malta har sedan länge relationer med Europeiska unionen. Redan i december 1970 undertecknade man ett associationsavtal med dåvarande EG. Sedan dess har man gradvis närmat sig EU. Även om förhandlingarna om medlemskap lades på is en tid fortsatte Malta emellertid sitt samarbete med EU. Det gällde framför allt i politiska och ekonomiska frågor som rörde Medelhavsområdet, där Malta på grund av sin neutralitet och sitt strategiska läge länge har spelat en viktig roll. År 1995 blev Malta en del av den så kallade Barcelonaprocessen, som är ett EU-initiativ för bi- och multilateralt samarbete i Medelhavsområdet, mellan EU:s medlemsstater och tolv stater i Nordafrika (Libyen har observatörsstatus) och Levanten i syfte att främja säkerhet och handel i regionen. I april 1997 var Malta värd för den andra ministerkonferensen sedan samarbetet inleddes i Barcelona. För Malta var detta en stor utrikespolitisk framgång och en bekräftelse på landets förhoppningar att tjäna

som länk mellan EU och Nordafrika samt övriga arabvärlden.

Den 9 mars 2003 hölls en folkomröstning på Malta om EU-inträdet. Det var emellertid ingen självklar seger för ja-anhängarna, eftersom landets två viktigaste politiska partier var djupt splittrade i frågan. Opinionsundersökningar som hade gjorts innan valet förutspådde dessutom ett mycket jämnt valresultat. Nationalistpartiet förespråkade ett ja i folkomröstningen medan Arbetarpartiet var öppet negativt till ett medlemskap. Inför den folkomröstningen riktades därför omfattande medial uppmärksamhet mot Malta. Ett nej i omröstningen kunde tänkas få en viss betydelse även för de övriga nio kandidatländernas omröstningar. Ja-sidan vann folkomröstningen, som enbart var rådgivande, med 54 procent mot nej-sidans 46 procent. Folkomröstningen följdes av parlamentsval som utlystes till den 12 april samma vår. Eftersom Nationalistpartiet vann även här beslutade parlamentet att följa folkomröstningen och Malta inträdde i unionen den 1 maj 2004.

Med medlemskap följer också att Malta blir del av Schengensystemet. Därför har Malta infört visumkrav för grannländer i Medelhavsområdet, vars medborgare tidigare fritt kunde besöka Malta. För libyska medborgare har man emellertid gjort det möjligt att få långtidsvisum som gäller enbart lokalt på Malta, något som Schengen tillåter. Landet övergår till euron så snart man uppfyller de så kallade konvergenskriterierna, vilket enligt Maltas egna beräkningar bör kunna ske om några få år. Under en övergångsperiod kommer Malta också att tillåtas vägra ge arbetstillstånd till EU-medborgare om deras antal anses utgöra ett allvarligt hot mot den lokala arbetsmarknaden.

Styrelseskick och samhällsförhållanden

Malta är en konstitutionell republik med parlamentarisk demokrati. Presidenten, som väljs för fem år, har uteslutande representativa uppgifter. Parlamentet har 65 ledamöter, som utses enligt ett proportionellt valsystem för en period av fem år. Rösträtts- och valbarhetsåldern är 18 år.

När Arbetarpartiet suttit vid makten har det försökt begränsa

kyrkans makt. Kyrksamheten är fortfarande stor och det kyrkliga inflytandet återspeglas i en allmän konservatism i många frågor. Som i flera Medelhavsländer är kvinnorepresentationen i parlamentet låg; endast 7,7 procent av platserna innehades av kvinnliga ledamöter 2002. Kvinnornas rättigheter begränsas bland annat av att, i likhet med exempelvis Polen, aborter är förbjudna enligt lag och kan rendera upp till tre års fängelse. Malta fick i förhandlingarna igenom ett undantag från EG-rätten så att de katolska lagarna ska stå över framtida EU-lagar. Aborter förblir alltså förbjudna. Malta är det enda land i Europa där skilsmässor inte är tillåtna.

Även om religionsfrihet är påbjuden i lag är den katolska kyrkan statsreligion, vilket bland annat innebär att man ger obligatorisk kristendomsundervisning i skolan. Den katolska kyrkan driver också en rad religiösa skolor på Malta.

Genom sitt geografiska läge passerar flyktningbåtar från Nordafrika ofta Malta och under senare år har det också kommit en del flyktingar till öriket, även om bara ett fåtal fått stanna. Man har tagit emot några Kosovoalbaner som tvingats fly till Makedonien. Under senare år har flyktingar också avvisats från Malta. Amnesty International riktade 2003 kritik mot att eritreanska flyktingar hölls internerade under lång tid.

Den maltesiska diasporan

Befolkningsökningen på Malta i slutet av 1800- och början av 1900-talet ledde till en ganska omfattande utflyttning. Trots det ekonomiska uppsvinget förmådde öarna inte försörja hela befolkningen och tiotusentals malteser tvingades emigrera till länder kring Medelhavet, efter 1918 även till Storbritannien, Förenta staterna, Kanada och Australien. Under efterkrigstiden accentuerades utflyttningen och den har fortsatt under hela 1900-talet, även om trenden brutits de senaste åren. Återvandringen är numera större än utvandringen och flera hundra personer flyttar årligen tillbaka till Malta.

I dag finns en stor maltesisk diaspora. Det uppges officiellt att omkring 400 000 malteser lever utomlands. Dessutom finns det

många människor i senare generationer med rötter i Malta. Enbart i Australien lever över 50 000 personer med maltesisk härkomst, medan maltesamerikanerna i Förenta staterna uppskattas till över 70 000. Även i Kanada, där den största koncentrationen återfinns i Ontario, beräknas deras antal till åtminstone 50 000. I Sverige är däremot antalet malteser obetydligt. Enligt tillgänglig statistik finns knappt ett hundratal personer födda på Malta bosatta i Sverige (2004). Ej heller förekommer veterligen någon undervisning i maltesiska språket.

Maltas ekonomi och näringsliv

Exploaterbara traditionella naturresurser är, om vi bortser från kalksten och vissa möjligheter att utvinna salt, i det närmaste obefintliga på ögruppen. Diskussioner pågår med Tunisien om att kommersiellt utnyttja eventuella oljeresurser på kontinentalsockeln mellan de båda länderna.

Öarna i sig är kala och trädfattiga. Dessutom är nederbörden liten och torkperioder kan ibland sträcka sig över flera år. Tack vare terrasseringar har man emellertid ett relativt produktivt jordbruk med odling av färskpotatis, lök och bönor samt vissa sydfrukter. Tidigare spelade också boskapsskötsel med köttexport en viss roll. Det bedrivs ett hävdvunnet fiske, men det är lokalt och ganska utvecklats. Malta producerar enbart 20 procent av sitt livsmedelsbehov och är i övrigt beroende av import.

Ett stort antal skepp seglar under maltesisk flagg, beroende på låga avgifter och mindre kritisk syn på båtars utrustning och sjösäkerhet, något som också världen påmint om vid fartygsolyckor, exempelvis vid den så kallade Erika-katastrofen där ett kapsejsat maltesiskflaggat skepp lastat med 35 000 ton råolja bidrog till omfattande miljöskador utanför den franska kusten i december 1998.

Havet, solen och det gynnsamma klimatet har de senaste årtiondena bidragit till landets försörjning. Av hävd utgör nämligen turismen en mycket viktig del av landets inkomster. Traditionellt har det varit britter som valt att semestra på Malta, där de gamla banden som del av samväldet och de utbredda kunskaperna i landets

andra officiella språk, engelskan, bidragit till attraktionskraften. Antalet turister från Sverige har de senaste åren varit några tusen och är stadigt ökande.

Turismen tär emellertid på de lokala resurserna, samtidigt som infrastrukturen är i behov av modernisering. De närmaste åren kommer stora satsningar att göras för att förbättra vattenrening och avfallshantering på Malta. Man har utlovat att de direkta dumpningar i havet som hittills förekommit ska förbjudas och samtidigt görs ansträngningar att förbättra vägnätet. Den administrativa kapaciteten på miljöområdet är dock fortfarande otillräcklig. Malta lockar i stor utsträckning sol- och badturister, men förhållandena attraherar också seglare, sportfiskare och dykare. På sikt måste emellertid turistindustrin förnyas, eftersom sol- och badresenärerna i allt större utsträckning söker sig till billigare resmål i andra länder utanför Europa.

Servicenäringarna, som sysselsätter 58 procent av befolkningen, svarar för över 70 procent av BNP. Det finns också lättare industri och man exporterar maskindelar, kläder och andra industriprodukter. Omkring 40 procent av befolkningen är sysselsatta inom industri, medan bara 2 procent ägnar sig åt jordbruk.

Industrin har länge kännetecknats av en blandning av statligt och privat ägande, men under senare år har en ökad privatisering av tidigare statliga företag gjorts. Malta agerar samtidigt för att locka till sig utländska investeringar, bland annat ger man stora förmåner till företag som fysiskt etablerar sig på Malta och är exportinriktade. Dessa förmåner består av generösa subventioner, låga skatter och förmånliga lån.

En stor del av landets handel sker med Europeiska unionen. Omkring 33 procent av Maltas export och 60 procent av dess import var år 2000 med EU-länder. Till landets viktigaste handelspartner hör Italien, Tyskland, Storbritannien och Libyen. Sveriges handel med Malta är obetydlig, även om det sker en viss export av trävaror, papper och vissa industrivaror, samt import av stickade textilier, gummiartiklar, plastvaror och elektronikdelar. Malta har dubbelbeskattningsavtal med Sverige.

Kultur och språk

Modersmålet för majoriteten av Maltas befolkning är maltesiska, ett arabiskt språk besläktat med de maghrebisk-arabiska dialekter som talas i Nordafrika. Det har emellertid utvecklats till ett självständigt språk med egen syntax och fonologi. Genom de historiska banden med det katolska Italien är maltesiskan starkt påverkat av italienskan, i synnerhet ordförrådet. Till skillnad från alla andra arabiska språk skrivs det emellertid med ett latinskt alfabet.

Den lokala arabiska dialekten har utvecklats ganska sent som skriftspråk, även om den äldsta bevarade litterära texten på maltesiska, *Il Cantilena* av Pietro Caxaro, emanerar från 1400-talet. På 1670-talet skrev Giovanni Francesco Bonamico sonetten *Mejju gie bil-Ward u Zahar* (Maj kom, med dess blommor) på maltesiska, men den första boken på språket var en katolsk katekes av Francesco Wizzini som utgavs 1752.

Italienska var länge det dominerande högspråket på Malta. Språkfrågan blev brännande när den engelska kolonialmakten försökte ersätta italienska som ögruppens officiella språk med engelska. Maltas två politiska partier var också länge splittrade i språkfrågan, där det ena vidhöll att italienska skulle förbli landets officiella språk, medan det andra förespråkade att maltesiska, det talade språket bland öborna, skulle upphöjas till officiellt språk vid sidan av engelska. I konstitutionen från 1921 förklarades italienska och engelska som Maltas två officiella språk.

Det skulle dröja till 1934 innan maltesiska ersatte italienska som officiellt språk på Malta vid sidan av engelska. När Malta år 1964 blev självständigt kom både maltesiska och engelska att få status som landets nationalspråk. Maltesiska är därför numera officiellt språk på Malta, men så är även engelska som behållit en stark ställning. Man kan urskilja flera dialekter. Även på den lilla ön Gozo finns flera dialekter begränsade till olika byar. Maltesiska används i många sfärer av livet samt inom parlamentet, kyrkan, pressen och andra medier. Däremot föredrar man engelska som undervisningsspråk, särskilt inom den högre utbildningen. Många, men inte alla, malteser är tvåspråkiga eller har goda kunskaper

även i engelska. Dessutom har italienska språket fortfarande en viss ställning bland befolkningen, även om det inte har samma status som tidigare.

Den maltesiska litteraturen är inte särskilt omfattande, men det finns en del författare av åtminstone lokal betydelse. Vid den anrika Manoel-teatern i Valletta har åtskilliga dramatiker och teatermän verkat. Till de mest namnkunniga författarna hör Francis Ebejer (1925–1993), som publicerade sig både på maltesiska och engelska. Det utges två dagliga tidningar på maltesiska och *Malta Times* på engelska. Fram till början av 1990-talet fanns enbart statlig radio och teve, men genom ändrad lagstiftning har en rad privata radiostationer kunnat börja sända, varav flera finns tillgängliga också som webbradio.

Högre utbildning

Redan i slutet av 1500-talet grundade jesuiterna ett Collegium Melitense på Malta. När jesuitorden kastades ut från ön 1768 tog johanniternas stormästare Pinto initiativet till ett universitet, som invigdes i november 1769. Med det brittiska styret anpassades det till moderlandets universitetssystem.

Numera har University of Malta/L-Université två Malta, som har sitt campus några kilometer utanför Valletta, över 7 000 studenter och det undervisas och forskas inom en rad ämnen inom samtliga fakulteter. Språkutbildningen är inriktad på maltesiska, engelska, italienska och franska. Möjligheterna till tolkutbildning i andra språk inför EU-samarbetet är av olika skäl begränsade. Universitetet deltar i flera internationella utbildningsprogram, bland annat Erasmus. Landets engelskspråkighet blandat med en attraktiv Medelhavsmiljö har gjort att Malta årligen lockar många ungdomar till de språkkurser som ges.

Naturvård och fågeljakt

Befolkade öar är alltid utsatta för hårda ekologiska påfrestningar och Malta är inget undantag. Moderniseringen har snarare ökat

förslitningarna och många arter hotas i dag på grund av miljöförändringar, nedsmutsning och traditionella sedvänjor. Växtlivet är rikt med inte mindre än tusen arter blomväxter, vilket är många med tanke på den lilla ytan. Dessutom finns vid sidan av människans 21 övriga däggdjursarter, 13 häckande fågelarter, 9 reptiler, 1 grodort och 4 000 insekter.

Som så många andra ögrupper har Malta också ett antal arter som enbart finns där och ingen annanstans i världen, så kallade endemer. Man räknar med att 21 växtarter är unika för Malta och att 25 skalbaggar, 17 fjärilar, 17 mollusker, 20 övriga ryggradslösa djur samt en ödleart är endemiska. Därtill finns ytterligare arter som är unika för Malta och de närbelägna italienska öarna Lampedusa och Linosa. Med EU-inträdet ökar nu trycket på att Malta ska förbättra omsorgen om den lokala biologiska mångfalden och se till att lagstiftningen efterlevs.

Det är emellertid fåglarna som fått det övriga Europa att rikta intresset mot Malta. Även om antalet häckande fågelarter inskränker sig till ett dussintal, passerar nämligen miljontals flyttfåglar ögruppen varje år. Det finns dessutom inte mindre än 25 000 jägare i riket och deras främsta villebråd är fåglar. Jakttraditionerna är mycket starka och det är en populär fritidssysselsättning bland öns män att bege sig ut och skjuta på de fåglar som passerar Malta varje vår och höst.

Den omfattande jakten, som bara delvis är illegal, har sedan länge gett upphov till protester från olika naturskyddsföreningar i Europa. Redan på 1960-talet uppmärksammade svenska debattörer förhållandena på Malta. Kritiken från svenska naturvårdsorganisationer har också varit stark genom åren. Ornitologisk expertis uppger att omkring 200 arter passerar ön och särskilt den meningslösa jakten på rovfåglar, såsom bivråk och olika kärrhökar, har rört upp känslorna i norra Europa. Denna jakt sker enbart för nöjes skull, utan att fåglarna tas till vara, annat än möjligen för att stoppas upp. Trycket ökar nu på att Malta ska leva upp till sina åtaganden och se till att den illegala jakten upphör. Den bristande förståelsen för övriga EU-länders syn på jakten visar att Malta har en lång väg att gå för att förändra värderingar på detta område. EU-

motståndarna använde också den traditionella jakten som ett argument mot ett medlemskap inför folkomröstningen.

Det finns också en legal jakt på vissa flyttfåglar som används som föda, såsom turturduva och vaktel under såväl vår som höst, medan ljunpipare, morkulla, sånglärka och andra jagas under hösten. Ett 30-tal fågelarter förblev lovliga, enligt de avtal som Malta slutit med EU inför medlemskapet.

Som i många andra Medelhavsländer är intresset för sångfåglar i bur stort på Malta. Av det skälet fångas också årligen många småfåglar, exempelvis bofink, grönfink, stenknäck, steglitsa, hämpling och gulhämpling. I förhandlingarna med EU har man beaktat sångfåglarnas betydelse för den maltesiska folkkulturen. Fångsten kommer därför att få fortgå under en övergångsperiod, samtidigt som myndigheterna ska verka för att en inhemsk uppfödning av burfåglar stimuleras.

Polen

Rzeczpospolita Polska

CLAES LEVINSSON

Till Sveriges grannländer hör Polen på andra sidan Östersjön i söder. Relationerna mellan länderna är gamla och under en tid var man också i union med varandra. Synen på Polen och polackerna har varierat. Under 1980-talet fanns starka sympatier med Solidaritetsrörelsen, men tjugo år senare restes farhågor för att »social turism« skulle hota det svenska välfärdssystemet. Tack vare färjeförbindelser har de personliga kontakterna mellan länderna varit omfattande även under kommunistperioden. Många svenskar kunde besöka landet, samtidigt som en tidvis liberalare politik i Polen möjliggjorde för polacker att resa till Sverige. Det har också funnits möjligheter för såväl polska gästforskare som säsongarbetare att komma hit. Sverige har också haft en inflyttning från Polen i olika omgångar och av olika skäl ända sedan vikingatiden. Genom den så kallade Polenlänken överförs också sedan slutet av 1990-talet elström mellan Sverige och Polen genom en sjökabel.

Polen är ett av Europas största och folkrikaste länder. Landet, som har ungefär 38,6 miljoner invånare, delar gräns med Tyskland, Tjeckien, Slovakien, Ukraina, Vitryssland, Litauen och Ryssland (Kaliningrad). Huvudstaden Warszawa med sina 1,7 miljoner invånare är landets största stad. Övriga viktiga städer är Łódź (807 000 invånare), Kraków (760 000), Wrocław (638 000), Poznań (578 000) och Gdańsk (458 000).

Från Polens kristnande till första världskriget

Enligt den polska historiemytologin härstammar namnet Polen från den stam av polaner som bebodde området mellan floderna

Wisła, Warta och Noteć på 900-talet och som enade de övriga västslaviska stammarna under en härskare. Den polska staten kan i detta historiska perspektiv dateras tillbaka till 966, då den polske hertigen Mieszko av ätten Piast introducerade katolicismen i Polen och genom detta blev en del av den västeuropeiska kultursfären. Under 1100- och 1200-talen bröts emellertid Polen upp i flera mindre furstendömen och det polska territoriet hotades av den Tyska Orden. Piastätten styrde Polen fram till 1370 då den dog ut på den manliga linjen med Kazimierz III:s död.

År 1386 ingick Polen en personalunion med Litauen när drottning Jadwiga som gift, storhertigen Jagiełło av Litauen, upphöjdes till Polens kung som Władysław den II. Genom den jagellonska ätten konsoliderades den polska staten och Tyska Orden kunde slås tillbaka. Med personalunionen kom ett sammanhängande välde

att etableras som sträckte sig från Östersjön till Svarta havet och genom ytterligare en personalunion med Ungern 1491 skapades ett av Europas mäktigaste riken. Under 1500-talet etablerade sig Polen också som en framgångsrik handelsnation men förvalta-
de sina rikedomar illa vilket inledde tillbakagången av Polens makt och inflytande. Polens deltagande i det nordiska sjuårskriget på 1560-talet blev början på en kamp mellan Polen och Sverige om herraväldet över Östersjön som varade under hela 1600-talet med otaliga krig och landavträdelser till följd.

Polens tid som stormakt och central aktör i Europas storpolitik upphörde emellertid på 1770-talet när Ryssland, Österrike och Preussen ingrep i Polens inre angelägenheter och delade landet emellan sig. Uppstyckningen av landet hade föregåtts av en lång period med tronstrider och närmast anarki, där Polen mer eller mindre saknade en centralregering. I praktiken innebar delningen att Polen utplånades som en självständig stat. Denna första delning av Polen följdes senare av en andra 1793 och en tredje 1795.

Först 1918 återuppstod Polen som en självständig politisk enhet. Under perioden däremellan återfick Polen en sorts autonomi endast en gång, då det så kallade Kongresspolen upprättades efter Wienkongressen 1815. Den obetydliga autonomi som Polen åtnjöt var dock i form av ett kungarike i union med Ryssland. Efter flera misslyckade revoltförsök 1830–1831 inkorporerades emellertid Polen med Ryssland under namnet Västra regionen och en hårdhänt russifieringspolitik inleddes.

Det självständiga Polen

Efter första världskriget tilläts Polen av centralmakterna att upprätta en oavhängig polsk stat, som bekräftades i Versaillesfreden 1919. Strax efter utbröt krig mellan Polen och Ryssland om östgränsen. Efter att polackerna hade slagit ryssarna undertecknades en fred 1921 i Riga och östgränsens dragning fastställdes enligt de polska kraven. Under mellankrigstiden styrdes Polen av marskalk Piłsudski, som efter att ha varit riksföreståndare 1918–1922 införde ett autokratiskt styrelseskick 1926.

Polens främsta utrikespolitiska prioriteringar under mellankrigstiden blev att efter bästa förmåga balansera mellan Tyskland i väster och Sovjetunionen i öster. År 1939 tog emellertid balansakten slut när Tyskland invaderade Polen och andra världskriget tog sin början. För Polen blev det kriget en katastrof med landet lagt i ruiner. Warszawa förstördes bokstavligen talat till oigenkännlighet och majoriteten av den tidigare stora och kulturellt betydelsefulla judiska minoriteten mördades medan resten flydde. Med Potsdamkonferensen 1945 fick Polen viss kompensation för förstörelsen och landet under kriget samtidigt som en förskjutning av Polens östgräns bekräftades och dess västgräns fixerades till Oder-Neiselinjen.

Som ett resultat av krigets utgång hamnade Polen inom Sovjetunionens inflytelsesfär och 1946 förvandlades Polen till en socialistisk folkrepublik. Inflytandet från Sovjetunionen var betydande i den nya socialistiska staten. Till en början försökte den polske kommunistledaren Władysław Gomułka att genomföra en polsk väg till socialism, varpå han 1948 avskedades på order från Moskva och Bolesław Bierut blev ny ledare för kommunistpartiet. Det socialistiska systemet organiserade samhället politiskt och ekonomiskt efter sovjetisk modell med kollektivisering av jordbruket och nationalisering av industrin. Den hårdhänta politiska och ekonomiska omvandlingen av Polen och dess nära förbindelser med Sovjetunionen orsakade den 22 juni 1956 omfattande demonstrationer i Poznań. De växte till ett fullskaligt och mycket blodigt uppror med ett hundratal döda och tusentals människor skadade.

Händelserna i Poznań blev inledningen på en liberaliseringsperiod i Polen. Gomułka, som hade blivit rehabiliterad och vald till kommunistpartiets ledare, avbröt kollektiviseringen och drev en mer moderat politisk linje. På 1960-talet ändrades emellertid Gomułkas tidigare liberala politik och förtrycket hårdnade. År 1968 utbröt omfattande upplopp runt om i landet och 1970 utbröt arbetaroroligheter i flera av landets industristäder. Oroligheterna var dels en följd av Gomułkas allt mer repressiva politik, dels ett resultat av att den ekonomiska situationen i landet alltmer förvärrats. Gomułka tvingades avgå och ersattes av Edward Gierek.

På grund av den ekonomiska kris som Polen genomgick under hela 1970-talet utbröt det på sommaren 1976 återigen landsomfattande demonstrationer och oroligheter, vilka regimen Gierek slog ned med våld. Den kommunistiska ledningens oförmåga att komma till rätta med den ekonomiska krisen ledde till att kommunistpartiets legitimitet eroderade i allt snabbare takt och kravet på samhällsförändringar och ökat ekonomiskt välbefinnande växte sig allt starkare bland det polska folket. Den 6 oktober 1978 valdes ärkebiskopen i Kraków, Karol Wojtyła, till påve. Även om kyrkan inte öppet tog ställning mot den kommunistiska regimen fick valet av Wojtyła till påve en enorm betydelse för polackernas självmedvetande. I takt med att den sociala misären fortskred och regimen legitimitet minskade kom katolska kyrkan att ersätta kommunistpartiets roll som identifikationsmarkör. I hägnet av kyrkan organiserades i det fördolda ett politiskt motstånd och ett successivt framväxande av ett medborgarsamhälle.

År 1980 organiserades en nationell strejkkommitté vid Leninvarvet i Gdańsk. Denna framförde politiska krav i syfte att sätta press på den kommunistiska ledningen. Kort tid senare formaliserades strejkkommittén genom att en ny oberoende fackförening bildades med namnet Solidaritet (*Solidarność*). Den 13 december 1981 slog den alltmer pressade regimen tillbaka. ZOMO-trupper, det vill säga poliser med särskild uppgift att slå ned demonstrationer, skickades ut på gatorna runt om i Polen och tiotusentals människor blev arresterade och internerade, däribland Lech Wałęsa, och undantagstillstånd infördes. Polens ekonomiska sönderfall och de underjordiska och kulturella organisationernas oppositionella arbete kulminerade 1989, då regimen tvingades att inleda rundabordsförhandlingar med oppositionen som representerades av Solidaritet.

Följden av dessa förhandlingar blev att Solidaritet legaliserades och att en överenskommelse nåddes där oppositionen fick konkurrera om 35 procent av platserna i parlamentet (*sejmen*) och samtliga 100 i senaten. I juni valet 1989 fick oppositionen 161 av 400 platser i parlamentet och 99 av 100 i senaten. I oktober 1989 tog kommunistpartiet till slut avstånd från marxism-leninismen och i bör-

jan av 1990 upplöstes det polska kommunistpartiet vid en extraordinarie partikongress.

Politiska förhållanden

Med presidentvalet i november och december 1990 och parlamentsvalet i oktober 1991 återinfördes demokrati i Polen. Majoriteten av de partier som tog säte i *sejmen* utmärktes emellertid av dåligt fungerande partistrukturer och liten erfarenhet av det politiska livet. Under perioden 1990–1993 präglades det parlamentariska systemet av partisplittringar och personmotsättningar. Resultatet blev ett illa fungerande parlament och att fyra premiärministrar tillsattes och avgick – Mazowiecki, Bielecki, Olszewski och Suchocka. Det parlamentariska arbetet blev inte lättare av att det saknades en klar uppdelning mellan parlamentets och presidentens kompetensområden.

Presidenten, Lech Wałęsa, förespråkade aktivt ett »gaullistiskt« system där presidenten kan ha möjlighet att driva en egen politisk agenda. Motståndarna till den här typen av maktfördelning ville i stället att presidenten skulle ha en mer symbolisk och representativ funktion. För att i någon mån råda bot på parlamentets och presidentens oklara kompetensområden gjordes en kompromiss i slutet av 1992, den så kallade »lilla konstitutionen«, som en interimslösning i väntan på att en ny och fullständig kunde utarbetas och antas. I den här kompromissen var det parlamentet som gjorde de största eftergifterna och gav presidenten rätt att inom regeringen utse utrikes-, inrikes- och försvarsminister.

För att komma till rätta med det kaotiska parlamentariska läget lanserade presidenten inför parlamentsvalen i september 1993 en ny vallag med en femprocentsspärr. I det nya parlamentet reducerades också antalet partier från ett tjugotal till endast sex stycken. Valet 1993 innebar en politisk återkomst för vänstern. Det största partiet i parlamentet blev den Demokratiska vänsteralliansen, *Sojusz Lewicy Demokratycznej* (SLD), där Polska Socialdemokratiska partiet, *Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polski* (SDRP), ingick. Valets stora förlorade blev högerpartierna, vilket sannolikt

hängde samman med reformpolitiken och det missnöje denna hade skapat bland industriarbetare, pensionärer och arbetslösa.

Till ny premiärminister utsågs Waldemar Pawlak från PSL och han bildade efter långa förhandlingar en koalitionsregering tillsammans med SLD. Förhållandet mellan premiärminister Pawlak och president Wałęsa präglades emellertid redan från början av motsättningar. Bara under det första halvåret 1994 gjorde Wałęsa bruk av sitt veto fyra gånger och han blandade sig i regeringsarbetet flera gånger. Konflikten mellan Wałęsa och Pawlak fördjupades 1994 när presidenten under hot om att upplösa parlamentet krävde premiärministerns avgång. Pawlak ersattes av Józef Oleksy från SLD som tidigare varit talman i *sejmen*. Han blev den förste kommunisten att bli premiärminister i det postkommunistiska Polen.

Lech Wałęsas politiska konfrontationslinje och ständiga interventioner i partipolitiken visade sig i presidentvalet 1995 vara impopulärt bland väljarkåren. Presidentvalet kom att stå mellan Wałęsa och den tidigare medlemmen i kommunistpartiet, Aleksander Kwaśniewski. I den första valomgången fick ingen av dem någon majoritet, men i den andra och avgörande vann Kwaśniewski med 51,7 procent mot 48,3 procent för Wałęsa. Med Kwaśniewskis seger hade vänstern inte bara majoritet i underhuset och senaten utan också presidentämbetet. Den här perioden av vänstermajoritet kom också att kallas för den »röda triangeln«.

Vänsterns framgångar var särskilt anmärkningsvärda i ljuset av det polska politiska livets utpräglade polarisering i höger och vänster. Mellan dessa två ideologiska motpoler är det främst tolkningar av Polens kommunistiska historia som stått i fokus. En annan viktig skillnad mellan höger och vänster är synen på katolska kyrkan. Medan vänstern vill ha en tydlig separation mellan stat och kyrka, ser högern kyrkan som en integrerad del av den polska nationella identiteten och understödjer kyrkans inblandning i det politiska livet.

Valet 1995 blev därför en besvikelse för den konservativa falang inom katolska kyrkan som såg kommunismens fall som en möjlighet att göra Polen till en katolsk »mönsterstat«. Kyrkan var emellertid splittrad i en ytterligare falang som förespråkade en mer se-

kulär linje, där katolska kyrkan skulle anpassa sig till den pluralistiska demokratin i Polen, och inte tvärtom. Under de tidigare regeringarna hade kyrkan lyckats påverka politiken i en för dem positiv riktning. Bland annat hade religiös undervisning återinförts i skolorna, en restriktiv abortlagstiftning antagits liksom en lagstiftning som slog fast att »kristna värderingar« skulle återspeglas i statliga etermedier. I valet 1995 stödde katolska kyrkan också öppet Wałęsas kandidatur till presidentposten.

Vänsterns strävanden att politiskt marginalisera katolska kyrkan bekräftades när den nya konstitutionen antogs den 25 maj 1997. Den nya konstitutionen innehöll en mindre justering av presidentens makt till förmån för parlamentet. För katolska kyrkans del var den nya konstitutionen en besvikelse eftersom man hade misslyckats med att få sin speciella status i det polska samhällslivet inskriven i författningen. Dessutom hade man inte kunnat få till stånd ett konkordat, alltså en överenskommelse mellan kyrka och stat som fastställer kyrkans legala rättigheter och privilegier.

I 1997 års parlamentsval blev en ny politisk gruppering valets stora vinnare. I valet segrade en valallians kallad Solidaritets Valaktion, *Akcja Wyborcza Solidarność* (AWS), en sammanslagning av 36 olika partier och lobbygrupper tillsammans med Centeralliansen (PC) och Nationella kristna unionen, *Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe* (ZChN). Till premiärminister utsågs protestanten och solidaritetsveteranen Jerzy Buzek, som tillsammans med UW bildade en koalitionsmajoritet. Regeringen Buzeks främsta politiska målsättning var att öka tempot i den administrativa och ekonomiska reformprocessen.

I början av januari 1998 omorganiserade man därför det lokala självstyret genom att minska antalet provinser från 49 till 16 och återinföra en mellannivå i form av 300 förvaltningsområden, *powiaty*. Oron och protesterna från industrin fortsatte emellertid också under Buzeks regering. Det gällde i synnerhet inom kolgruvesektorn sedan regeringen hade lagt ett förslag som innebar en halvering av arbetstillfällena genom en stängning av 24 av landets 65 gruvor. I januari 1999 lanserades ytterligare förändringar och effektiviseringar som rörde områdena skola och vård, det lokala

självstyret och pensionssystemet. Syftet med reformerna var att anpassa Polen till EU:s krav för medlemskap genom dels en decentralisering och dels ett försök att minska statens roll i den allmänna välfärden.

Reformerna tillsammans med en ekonomisk tillbakagång – till följd av den ryska finanskrisen 1998 – gjorde att regeringens popularitet bland medborgarna sjönk, och i september 1999 utbröt stora demonstrationer i Warszawa mot regeringens politik. Också inom AWS växte spänningarna och i juni 2000 drog sig UW ur regeringssamarbetet, efter en halvårslång träta i regeringen över ett skatteförslag. AWS fortsatte dock att regera i minoritetsställning med Buzek som premiärminister men partiet var splittrat och djupt impopulärt bland den breda massan.

Högerns splittring och regeringen Buzeks impopularitet banade väg för ett återval av Aleksander Kwaśniewski. Denne vann en förkrossande seger med 54 procent av rösterna över sin huvudmotståndare Marian Krzaklewski som endast fick 16 procent. I samma val förödmjukades den förre presidenten och tidigare hyllade ledaren för Solidaritet, Lech Wałęsa, som endast fick en procent av rösterna. De vänstervindar som lett till återvalet av Kwaśniewski som president fortsatte att blåsa även under parlamentsvalet den 23 september 2001. Regeringen Buzek blev valets stora förlorare och den koalition han ledde lyckades inte vinna några platser i *sejmen*. Valets vinnare blev i stället en valallians bestående av SLD och Arbetarunionen *Unia Pracy* (UP), som tillsammans med PSL bildade regering under ledning av premiärminister Leszek Miller, en tidigare medlem av kommunistpartiets politbyrå.

Regeringen Millers två främsta politiska målsättningar var att dels slutföra förhandlingarna med EU med ett för Polen så fördelaktigt resultat som möjligt, dels komma till rätta med Polens växande ekonomiska problem. Miller kritiserades emellertid hårt av oppositionen både för den förda ekonomiska politiken och för förhandlingarna med EU, där man menade att regeringen sålde ut Polens intressen alltför billigt. Kulmen på kritiken kom i juni 2003, strax efter folkomröstningen om EU-medlemskapet, då Miller begärde en förtroendevotering i *sejmen*. Givet regeringen Millers

opinionssiffror och den tidigare hårda kritiken i *sejmen* lyckades han oväntat bra i förtroendekomröstningen, där 236 ledamöter röstade för och 213 mot regeringen.

Regeringen Miller kommer dock att bli ihågkommen för den skandal som kom till allmänhetens kännedom 2003. Korruptions-skandalen, som snabbt fick namnet »Rywingate«, anses vara den värsta politiska kris som det moderna Polen gått igenom, och när skandalens omfattning blev känd rasade polackernas förtroende för regeringen Miller från 38 till 12 procent. Affären handlade om filmproducenten Lew Rywin som erbjöd mediekoncernen Agora, ägare till *Gazeta Wyborcza*, att muta till sig en förmånlig medielag för 154 miljoner kronor. Rywin sade sig agera bulvan för premiärminister Miller och den maktgruppering som stod regeringspartiet SLD nära. *Gazeta Wyborczas* chefredaktör och tidigare dissidenten, Adam Michnik, gjorde en hemlig inspelning av ett samtal där Rywin försäkrar att han kunde utverka en ändring av en massmedielag, vilket skulle göra det möjligt för Agora att köpa tv-kanalen Polsat. I gengäld krävde Rywin 154 miljoner kronor och en position i Polsat samt att *Gazeta Wyborcza* slutade att kritisera regeringspartiet SLD.

Att den här skandalen fick ett sådant enormt genomslag berodde på att det var första gången som ett korruptionsförsök på den nivån kom till allmänhetens kännedom i Polen. Skandalen fick ytterligare bränsle av att olika teorier fördes fram där president Kwaśniewski uppgavs ha iscensatt affären i syfte att misskreditera premiärministern och få bort denne som partiledare för SLD. Skandalen ledde till att en parlamentskommission bildades för att skapa klarhet i saken. I mars 2004 förvärrades regeringskrisen när drygt 20 parlamentsledamöter ur SLD lämnade koalitionen för att bilda ett nytt parti. För premiärministern blev situationen ohållbar och strax efteråt meddelade Miller sin avgång.

Även om korruptionsskandaler bland politiker förekommit flera gånger tidigare fick denna skandal polackerna att inte bara ifrågasätta sina politiker, det väckte också en livlig debatt om de starka band som finns mellan journalister, politiker och affärsvärlden i det postkommunistiska Polen. Problemet med det polska demo-

kratiska systemet är att politik och ekonomi inte alltid varit kommunicerande kärl utan att det i stället ofta har funnits suddiga och oklara band mellan politiker och näringsliv. Den skandal som fick premiärminister Miller att avgå, och den folkstorm och samhällsdebatt som utbröt, är emellertid ett tecken på att det medborgerliga motståndet mot korruption har nått en punkt där politiker och andra samhällsföreträdare inte längre ostraffat kan göra sig skyldiga till den här typen av etiska och moraliska överträdelser.

Ekonomiska förhållanden

Polen är i dag en modern industrination med betydande naturtillgångar av stenkol, brunkol och naturgas samt i mindre omfattning råolja och järnmalm. Vid sidan av kolet har brytningen och förädlingen av koppar varit en traditionellt stark bransch i Polen. I dag finns ett enormt, delvis statligt ägt företag, KGHM Polska Miedź, som står för huvuddelen av all förädlad kopparproduktion. Med en årsproduktion på 498 000 ton (2001) är KGHM världens femte och Europas största kopparproducent.

Mer än en fjärdedel av Polens yta täcks av skog som förser den inhemska trä- och pappersindustrin med råvaror. Enligt miljöexperter och officiell information från polska utrikesförvaltningen har stora nyplanteringar gjorts under de senaste åren. Men Polens omfattande luftföroreningar, med höga halter svaveldioxid från kolförbränningen, har lett till en omfattande skogsöd och till att hela beståndet av gran och tall i vissa områden är hotat. Problemet är störst i Śląsk (Schlesien) i sydvästra Polen. Den stora tillgången på kol har gjort att stenkol länge varit en av Polens viktigaste exportvaror, samtidigt som den varit den viktigaste energikällan. Under den kommunistiska perioden utvanns Polens naturtillgångar utan några hänsyn till natur och miljö. Resultatet av detta är att det i det tätbefolkade sydvästra Polen finns ett av Europas mest förorenade industriområden, den så kallade »svarta triangeln«, som också omfattar delar av Tjeckien och östra Tyskland. Fyra områden i Śląsk blev i början av 1990-talet förklarade som katastrofområden och 23 andra som ekologiskt hotade.

Även i Östersjön har stora utsläpp skett, både under den kommunistiska perioden och senare, genom jordbrukets övergödning, bristande kommunal avloppsrening och industriutsläpp. I takt med att ekonomin utvecklas och industrin moderniseras börjar emellertid Polen sakta att komma till rätta med miljöproblemen. Ett tecken på att miljömedvetandet har ökat bland Polens beslutsfattare är att landet i dag är ett av få i Europa som har klassificerat mark utifrån miljövärdet på jordbruks- och naturmarken. Trots en ökad miljömedvetenhet är den polska statens satsningar på miljöförbättrande åtgärder relativt blygsamma och i dag finansieras endast sju procent av kostnaderna för detta via statsbudgeten, och i stället förlitar man sig i hög grad på EU-bidrag.

En större ekonomisk insats från statens sida för att påskynda och utveckla miljöarbetet är emellertid beroende av det statsfinansiella läget. I likhet med alla andra kommunistiska stater har Polens väg till en fungerande marknadsekonomi varit beroende av en konsekvent genomförd reformprocess. Denna process har pågått ända sedan Polen frigjorde sig från det tidigare politiska systemet och införde demokrati.

Polens övergång från plan- till marknadsekonomi har varit en av de mest framgångsrika bland de forna kommunistiska staterna i Öst- och Centraleuropa. I början av 1990-talet kallades Polen också för den »östeuropeiska tigern« på grund av de framgångsrika ekonomiska reformer som lanserades av den polske finansministern Leszek Balcerowicz 1990–1991. Efter en kraftig recession började ekonomin gradvis återhämta sig 1992. Det som möjliggjorde detta var framför allt de reformer som stimulerat en kraftig expansion av den privata sektorn, samtidigt som reformerna inom den statliga sektorn gav ökad produktivitet och därmed ökad lönsamhet.

År 1995 introducerade den polska regeringen också ett massivt privatiseringsprogram, där polackerna erbjöds köpa andelar i femton olika investeringsfonder som hade inrättats för att förvalta över 400 stora statliga företag. I mitten av 1990-talet var Polen den snabbaste växande ekonomin i Europa med en stadigt ökande BNP fyra år i rad. Under hela 1990-talet har inriktningen på den

ekonomiska politiken trots ständiga regeringsombildningar varit relativt oförändrad, och det har funnits en kontinuitet och en insikt om behovet av att fortsätta reformarbetet, även när det innebar politiskt obekväma prioriteringar.

Trots att den ekonomiska utvecklingen under 1990-talet var mycket positiv råkade Polen in i ekonomiska svårigheter. Den ekonomiska tillväxten började avta 2001–2002, dels som en effekt av den internationella konjunkturen, dels på grund av vikande inhemska investeringar. En annan anledning till att den polska ekonomin började tappa fart var att flera reformer från mitten av 1990-talet ännu inte hade fått genomslag i början av 2000-talet. Bland annat var flera anläggningar inom den tunga industrin fortfarande i statlig ägo på grund av svårigheter att hitta privata köpare, och de regionala och lokala skillnaderna i utvecklingsnivå mellan stad och landsbygd skapade stora obalanser i statens transferringssystem och finanser. Resultatet blev stigande arbetslöshet, särskilt på landsbygden, och ökade sociala klyftor i samhället.

Trots att regeringen genom olika åtgärder har försökt att komma till rätta med den negativa ekonomiska utvecklingen har arbetslösheten under en rad år legat mellan 15 och 20 procent. Arbetslösheten är ett stort problem på den polska landsbygden, inte minst sedan före detta anställda i de statliga jordbruken friställdes i början av 1990-talet när den gamla planekonomins gigantiska fabriker på landsbygden stängdes därför att de inte kunde konkurrera i den nya marknadsekonomin. Resultatet har blivit att en stor del av landsbygdens arbetskraft är långtidsarbetslös. I synnerhet i den östra delen av Polen har få satsningar gjorts för att utveckla landsbygdens samhälliga och industriella infrastruktur.

En vanlig kritik som har förts fram i den polska ekonomiska debatten är att centralbanken, som har en mycket självständig roll, under de senaste åren bedrivit en alldeles för strikt penningpolitik i syfte att stävja inflationen. Det har inneburit en hög räntenivå, vilket i sin tur drivit upp valutakursen och därmed försämrat landets internationella konkurrenskraft. Den polska regeringen och näringslivet hoppas i allt högre grad att Polens EU-medlemskap ska stimulera ekonomin och dra till sig ökade investeringar. För att

komma till rätta med den ekonomiska situationen lade regeringen fram en expansiv budget för år 2004 med bland annat en sänkning av företagsskatter från 27 till 19 procent, samtidigt som småföretagare gavs möjlighet att skatta som företag i stället för som privatpersoner, som fallet varit tidigare. Dessa skattesänkningar kommer dock att kosta den polska staten åtskilliga miljarder złoty och beräkningar visar också att budgetunderskottet ökar till mer än fem procent av BNP.

Tidigare har både centralbanken och regeringen knutit förhoppningar till en snabb polsk anslutning till EMU, allra senast 2009. Men med tanke på det statsfinansiella läget kommer sannolikt denna tidsplan att ytterligare skjutas framåt i tiden. Just nu finns ingen utbredd opposition mot att byta valuta och införa euro. I stället talar förespråkarna för en snabb anslutning till EMU om fördelarna för den polska ekonomin, främst genom ökad handel med euroområdet, makroekonomisk stabilitet och lägre externa kostnader för upplåning.

Dagens ekonomiska bekymmer gör sig särskilt gällande på landsbygden. Omkring 19 procent av befolkningen arbetar inom jordbrukssektorn – vilket motsvarar fyra miljoner människor – och innebär att Polen har Europas största bondeklass. I början av 2000 rapporterades Polen ha strax under 1,9 miljoner lantbruk. Detta kan jämföras med siffror från 1990 då antalet lantbruk uppgick till 2,1 miljoner. Huvuddelen av dessa bedrivs på små arealer och med gammalmodiga metoder. 24 procent av lantbruken är mindre än två hektar och 33 procent mellan två och fem hektar. Det finns således väldigt få jordbruk på över 15 hektar, vilket anses vara ett minimum för att kunna bedriva ett högeffektivt och industrialiserat jordbruk.

Problemet med de små jordbruksenheterna har påverkat Polens förhandlingar med EU. För majoriteten av bönderna i Polen är EU-medlemskapet inte någon särskilt god affär. Bakgrunden till de polska böndernas misstänksamhet mot EU är att man anser att stöden till jordbruket fördelas orättvist inom unionen. Som ett led i att reformera den gemensamma jordbrukspolitiken har EU-kommissionen deklarerat att de polska bönderna endast kan räkna

med 25 procent av vad bönderna i den västra delen av EU får i jordbruksstöd, samtidigt som man vill förmå Polen att acceptera mjölkkvoter som ligger långt under dagens produktion. För de polska bönderna är detta helt oacceptabelt eftersom de menar att detta snedvrider konkurrensen inom unionen och riskerar att på sikt slå ut stora delar av den polska jordbrukssektorn.

Polen och EU

Polen ansökte formellt om medlemskap i EU den 5 april 1994. Grunden för Polens relationer till EU lades dock i samband med Europaavtalet som skrevs under i december 1991 och trädde i kraft den 1 februari 1994. Genom Europaavtalet fick Polen en avtalsreglerad institutionell och rättslig grund för samarbetet som omfattade alla områden av gemensamt intresse för Polen och EU, till exempel en ökad politisk dialog och finansiellt samarbete, ökat varuutbyte med industri- och jordbruksprodukter, harmonisering av lagstiftning etc. År 1997 drog kommissionen slutsatsen att Polen uppfyllde EU:s politiska kriterier samt gjorde en lista över vilken harmonisering inom olika sakområden som krävdes för medlemskap i unionen. Den 30 mars 1998 inledde Polen officiella medlemskapsförhandlingar med unionen. Polen höll en folkomröstning om EU-medlemskap den 8 juni 2003 och en majoritet av befolkningen – 77,4 procent – sade ja.

Till skillnad från många av de andra öst- och centraleuropeiska staterna förhandlade Polen om sitt medlemskap i EU i fast förvissning om att en utvidgning knappast skulle äga rum utan det egna geopolitiskt viktiga landet. Med sin stora befolkning och sitt strategiska läge med gräns mot Ryssland, Vitryssland och Ukraina har Polen länge ansetts vara ett viktigt avsättningsområde för EU och en framtida diplomatisk spjutspets för EU:s östpolitik.

Det som framför allt har varit stötestenen under Polens förhandlingar med EU är de enorma transfereringar av bidrag som landet behöver under en lång period som medlem i unionen. Den polska infrastrukturen på landsbygden behöver både byggas ut och effektiviseras. Polen måste också höja medelinkomsten per ca-

pita. I slutet av 1990-talet låg den i Polen 75 procent lägre än EU:s genomsnitt. Eftersom medelinkomsten, och därmed också lönerna, är lägre än i länderna i Västeuropa har farhågor rests om att detta är en »orättvis konkurrensfördel« som riskerar att leda till lönedumpning i andra länder eller till att företag flyttar produktionen till låglönelandet Polen.

Ett problem är också att Polen fortfarande dras med en ineffektiv byråkrati, vilket sannolikt kommer att innebära svårigheter att hantera EU-medel. Den besvärligaste knäckfrågan har emellertid gällt jordbruket och Polens integration i EU:s gemensamma jordbrukspolitik (CAP).

Inom EU-kommissionen har det länge funnits en irritation över det småskaliga jordbruket i Polen, och man har svårt att inse varför Polen inte vill eller kan konkurrensutsätta sitt jordbruk och göra samma strukturomvandling mot allt större enheter som jordbruket i övriga Europa genomgår. Verkligheten är snarare att människorna på den polska landsbygden redan lever under knappa förhållanden eftersom deras produkter, som tidigare gav tillräckliga inkomster, numera har svårt att konkurrera med de subventionerade varor som finns på den polska marknaden producerade av de effektiva jordbruksföretagen i Västeuropa. Att i den situationen ytterligare strama åt och minska jordbrukssektorn kan endast leda till bitterhet och misstänksamhet, och i förlängningen till att kanske en eller två miljoner bönder blir arbetslösa.

I förhandlingarna har buden mellan Polen och EU legat långt ifrån varandra. Polen har till exempel krävt att få en högre mjölkkvot. När det gäller socker vill Polen ha en kvot som ligger långt högre än vad EU vill gå med på, eftersom man hävdar att det finns en överproduktion av socker i Europa i dag. Också hampa och lin vill Polen producera mer av än vad EU-kommissionen vill gå med på. En annan viktig fråga som Polen och EU-kommissionen har delade meningar om rör gränsbevakning. Polen kräver flera miljoner euro mer än vad EU är beredd att bidra med för gränsskyddet österut. EU har avsatt 200 miljoner euro för Polens gränsskydd med möjligheter till ytterligare 179 miljoner euro om så skulle behövas. Polen anser att det krävs ett betydligt högre belopp för att

kunna uppfylla Schengenavtalet och att det är EU som ska stå för hela den kostnaden.

Det är dock inte bara när det gäller bidragen till landets infrastruktur och jordbruk som Polen och EU haft skilda uppfattningar. Det gällde också EU:s arbete med att ta fram en gemensam konstitution för hela Europa. Här bevakade Polen innan man blivit medlem noga sina intressen och hamnade i konflikt med de stora länderna Frankrike, Italien, Storbritannien och Tyskland. Under hösten 2003 bröt förhandlingarna samman efter det att Polen och Spanien vägrat ge vika när det gällde vilken röstviktning som skulle tillämpas i ministerrådet i framtiden. Problemet utifrån Polens utgångspunkt var att dessa staters makt skulle öka på bekostnad av de små staterna, och till den gruppen ville inte Polen räknas.

Med sin stora folkmängd ansåg sig polackerna spela i samma division som EU:s stora länder och tänkte inte finna sig i att bli behandlad som en småstat eller en andrarangsnation. Nu var emellertid Polens hårda förhandlingslinje inte i första hand en önskan om att få sin status bekräftad, utan berodde snarare på rädsla för att Tyskland ska få ett alltför stort inflytande i unionen och därmed också över Polen. Nicefördraget, vilket var det som Polen gick till folkomröstning på, innebar 27 röster i ministerrådet för Polen, medan Tyskland bara fick 29, trots att dess befolkning är lika stor som Polens och Spaniens tillsammans. Polackerna ansåg dock inte att deras hårda linje var felaktig utan att det i stället var EU:s stora länder som ville omtolka Nicefördraget och ändra reglerna under spelets gång och därmed ge Polen försämrade villkor.

För polackerna innebär medlemskapet i EU en bekräftelse på deras historiska tillhörighet och de hoppas att Polen blir en viktig och ledande ekonomisk, politisk och kulturell nation i Europa. Men också Nato har setts som ett viktigt utrikespolitiskt instrument. När Polen anslöt sig till försvarsalliansen Nato 1999 skedde detta utan någon nämnvärd debatt. För majoriteten av polackerna var ett medlemskap i alliansen en självklarhet och något som man såg både som en garanti för sin nationella suveränitet och en bekräftelse på Polens roll som en betydelsefull aktör i Europas säkerhetsstrukturer. En viktig anledning till den stora samstämmigheten

över anslutningen till Nato var framför allt händelserna före och efter andra världskriget. Polackerna har inte glömt Tysklands invasion och skövling av landet, Sovjetrysslands massaker av polska officerare i Katynskogen utanför Smolensk i mars 1940, den sovjetiska passiviteten vid Warszawaupproret och Moskvas inblandning i Polens affärer under den kommunistiska perioden.

Rädslan för att Polen återigen ska behöva underordna sig Tyskland finns fortfarande kvar även om relationerna mellan länderna idag är utomordentligt goda. Med Ryssland har relationen varit mer komplicerad. Det visade sig inte minst i Rysslands kraftfulla motstånd mot Polens medlemskap i Nato. Både Polen och Ryssland har emellertid ansträngt sig för att normalisera relationen, bland annat hedrade man gemensamt offren för massakern i Katyn i en ceremoni i juli 2000, och den polske presidenten Kwaśniewski har träffat president Putin vid ett flertal tillfällen för att diskutera frågor av gemensamt intresse.

Som medlem i Nato har Polen varit en lojal medlem och har i ett nära samarbete med sina allierade genomdrivit långtgående reformer av försvarsmakten. Även om polackerna betraktar EU som en utomordentligt viktig utrikespolitisk hörnsten, ser man Nato som grundläggande för sin säkerhetspolitik. I den pågående diskussionen inom EU om att inrätta en gemensam europeisk militär styrka är Polen avvaktande. Polen är inte motståndare till en gemensam europeisk utrikes- och säkerhetspolitik, men bara under förutsättning att Nato kan integreras i denna och att Förenta staterna garanteras en fortsatt närvaro i europeiska säkerhetsstrukturer.

För Polen är relationen till Förenta staterna synnerligen viktig och ses som själva förutsättningen för Natos trovärdighet och i förlängningen för Polens säkerhetspolitik. Polen har också framträtt som en av Förenta staternas mest lojala partner i Irakkriget, dels under det diplomatiska förspelet när Polen tillsammans med Spanien, Italien, Portugal och Danmark skrev under ett upprop för en fördjupad dialog mellan Europa och Förenta staterna, dels genom att Polen sändt en mindre truppstyrka till Irak.

Etnodemografisk struktur

Polen är numera en av Europas mest etniskt homogena stater. Polackerna som uppgår till 38,6 miljoner invånare utgör 98 procent av befolkningen. Före andra världskriget fanns det emellertid en större etnisk variation, då polackerna utgjorde 64 procent av befolkningen och resten av andra etniska minoriteter. Före kriget hade Polen en befolkning på närmare 35 miljoner invånare, efter kriget hade denna siffra sjunkit till 24 miljoner. Kriget förde också med sig att nästan hela den stora judiska minoriteten utplånades. Före andra världskriget levde omkring 3,5 miljoner judar i Polen; de flesta mördades i nazisternas förintelseläger och vid stridshandlingar. Av det fåtal som överlevde lämnade de flesta Polen och endast några få tusen valde att stanna.

Numera utgör tyskar den största minoritetsgruppen om 450 000 personer, följt av 350 000 lemker och ukrainare samt 300 000 vitryssar. Det finns också ett obestämt antal människor som talar kasjubiska, vilket i Polen betraktas som en dialekt, snarare än ett minoritetsspråk. Kasjuberna, är framför allt bosatta i norr och det finns strävan att utveckla ett särskilt skriftspråk för gruppen. Övriga små minoritetsgrupper är litauer, slovakar och judar. Dessutom finns det greker och makedoner, ättlingar till flyktingar från det grekiska inbördeskriget. En stor del av de överlevande judarna tvingades fly landet i slutet av 1960-talet till följd av en öppet antisemitisk politik. I religiöst hänseende är merparten, över 90 procent, av Polens befolkning katoliker.

Som en konsekvens av landets dramatiska historia och dess många gränsändringar tillsammans med en omfattande politisk och ekonomisk emigration på 1800- och 1900-talen lever numera någonstans mellan 14 och 17 miljoner polacker i diasporan. Den största koncentrationen polacker utanför Polen återfinns i Förenta staterna, där närmare nio miljoner polacker beräknas bo. Det finns också stora grupper i Kanada, Brasilien, Argentina, Australien och i områden som tillhörde Sovjetunionen, särskilt i Ukraina och Litauen. I det senare fallet har Sovjetunionens upplösning inneburit att många polacker valt att flytta till Polen. Under de senaste åren

har dock allt färre polacker i diasporan flyttat tillbaka. I stället har utflyttningen från Polen sakta ökat under de senaste åren. År 1998 emigrerade 22 177 polacker från Polen, året efter var siffran 21 536 och 2000 utvandrade 26 999 personer.

Medier

I Polen finns en stark publicistisk tradition vilket gör den politiska debatten vital och mångfacetterad. Det har också gjort att informationsspridningen om EU varit god och att kunskapen om EU bland medborgarna generellt sett är hög. Polens medielandskap ändrades i grunden 1990 när den stora mediekoncernen RSW Prasa-Książka-Ruch, som ägde över 80 procent av alla tidningar och tidskrifter i landet privatiserades. Koncernen hade tidigare tillhört kommunistpartiet och varit en av dess största inkomstkällor.

Genom privatiseringen försvann en del kommersiellt olönsamma tidningar och tidskrifter men den stärkte och stimulerade dem som överlevde. Ett sådant exempel är *Gazeta Wyborcza*, som är Polens största dagstidning men också flaggskeppet i en mediekoncern som är den mest lönsamma i Östeuropa, med flera dagstidningar, tidskrifter och radiostationer. Bland övriga rikstäckande dagstidningar i Polen kan nämnas *Rzeczpospolita*, *Super Express*, *Życie* och *Trybuna*. Det finns också en rad olika veckomagasin varav några är *Wprost* och *Najwyższy Czas* samt *Polityka*.

Slovakien

Slovenská Republika

ANDREW BLASKO

Slovakien är beläget i hjärtat av Centraleuropa med gränser som delas av Ungern, Ukraina, Polen, Tjeckien och Österrike. Före självständigheten 1993 hade emellertid Slovakien aldrig existerat som en separat politisk enhet, om vi bortser från förhållandena under andra världskriget. Landets historia är också nära förbunden med sin nordliga grannes, Tjeckien, och den federation som landet ingick i under nästan hela förra århundradet. I Sverige torde kunskaperna om Slovakien vara mycket begränsade. Landet har förblivit relativt anonymt och inte lockat till sig några större turistströmmar. Även investeringar från svenskt håll är fortfarande begränsade, men ett fyrtiotal svenska företag har dock dotterbolag i Slovakien och det finns en svensk handelskammare i landet.

Det självständiga Slovakien är en republik, med en president som väljs av nationella rådet för en period av fem år och representerar landet utåt, utser premiärminister och övriga regeringsmedlemmar, och har befogenhet att utlysa folkomröstningar samt att proklamera undantagstillstånd. Nationella rådet är landets högsta lagstiftande församling och består av 150 ledamöter som väljs för en mandatperiod av fem år. Administrativt är landet indelat i åtta regioner, som var och en är uppkallade efter sina största städer: Banská Bystrica, Košice, Nitra, Prešov, Trenčín, Trnava, Žilina och huvudstaden Bratislava.

Befolkningen

Slovakien har en befolkning på 5,4 miljoner, av vilka 57 procent lever i tätorter. Befolkningstätheten är 109,7 per km². Fertilitetsni-

vän är 1,25 födselar per kvinna. Medellivslängden för män är 70,4 år och 78,6 år för kvinnor (2003).

Slovaker utgör nästan 86 procent av befolkningen. Sammanlagt finns det tio nationella minoriteter som sammantaget uppgår till nästan 15 procent av befolkningen, vilket kan jämföras med endast sex procent i Tjeckien. Den största etniska gruppen är ungrare 600 000, följt av 260 000–500 000 romer, 53 000 tjecker, moravier och silesier samt 55 000 rutener. Det finns också en liten grupp på 35 000 ukrainare, 5 400 tyskar samt 2 600 polacker.

Det faktiska antalet romer i Slovakien är osäkert och ständigt föremål för diskussion. Inofficiella siffror talar om en halv miljon romer, vilket skulle innebära mer än 10 procent av befolkningen. I en folkräkning från 1992 var det emellertid bara 75 800 personer som uppgav sig vara romer. Den slovakiska regeringen beräknar att det finns ungefär 260 000 romer i landet, men en mer rimlig uppskattning ligger snarare mellan 400 000 och 500 000. Den här stora diskrepansen kan till en viss del förklaras med att många ro-

mer säger sig tillhöra en annan nationalitet, särskilt ungrare, men också med assimilation eller rädsla för förföljelser.

Den största religiösa gruppen i Slovakien är den romersk-katolska kyrkan, som ungefär 60 procent av befolkningen tillhör. Den slovakiska lutheranska kyrkan omfattar omkring sex procent av befolkningen, den ortodoxa ungefär fyra och den slovakiska reformerta ungefär två procent av befolkningen. Ungarna är i allmänhet kalvinister. I Slovakien finns också ett litet antal judar. Omkring 9,7 procent av befolkningen säger sig vara uttalade ateister.

Det officiella språket är slovakiska, men också ungerska är ett utbreddt språk som i vissa regioner har givits en halvofficiell status. Det slovakiska språket består av tre dialektområden, västra, centrala och östra. Det finns ungefär fem miljoner människor som talar slovakiska inom landet och ytterligare ungefär en halv miljon utanför, framför allt i Förenta staterna och Kanada, och härstammar från emigrationsvågor på 1860-talet och i samband med första världskriget.

Den historiska bakgrunden

Den slovakiska historien handlar främst om underkastelse under grannländernas dominans. Under i stort sett hela förra årtusendet har det slovakiska området varit under utländsk kontroll och föremål för strider mellan olika ungerska dynastier och habsburgare. Under hela den här perioden hade slovakerna små möjligheter att formera en självständig stat.

Det är framför allt ungerska härskare som styrt över slovakerna. Redan under tidig medeltid blev det slovakiska området en viktig del av det ungerska riket under huset Árpád, vars kungar lockades av de rika mineralfyndigheterna i området. I samband med brytning av malmfyndigheterna grundades flera städer, varav de viktigaste var belägna vid de första stora guld- och silvergruvorna vid Banská Bystrica och Banská Štiavnica. Dessa mineralfyndigheter gjorde i början av 1200-talet det slovakiska bosättningsområde till ett av de rikaste och mest utvecklade delarna av det ungerska riket och ledde till att kungliga privilegiebrev gavs till städer som Trnava

1238, Zvolen, Krupina och Starý Tekov 1240, Nitra och Košice 1248, Gelnica 1270 samt Bratislava 1291.

Under 1300- och 1400-talen fortsatte det ungerska, men framför allt det habsburgska, inflytandet över området. Detta hade stor betydelse för slovakerna efter 1526, då de osmanska arméerna besegrade den jagelloniske kungen i slaget vid Mohács och gjorde slut på det medeltida Habsburgväldet.

Den osmanska segern vid Mohács innebar att det ungerska väldet bröts upp i tre delar, en central del som kontrollerades direkt av osmanerna, en osmansk vasallstat i Transsylvanien i öster och ett område i norr och väster som kontrollerades av habsburgarna. Detta innebar att Bratislava, på tyska Pressburg och ungerska Pozsony, i praktiken blev Ungerns huvudstad och säte för den ungerska regeringen ända fram till slutet av 1600-talet.

Bratislava fortsatte emellertid att vara en viktig stad och flera habsburgska kungar och drottningar kröntes där ända fram till 1830. Få andra städer i Slovakien kunde mäta sig med Bratislavas utveckling, vars betydelse också bekräftades av att en av områdets viktigaste läroanstalter, Academia Istropolitana, grundades redan 1467. Men också staden Trnava, på ungerska Nagyszombat, fick en stor betydelse under den här perioden, som säte för den ungerske ärkebiskopen och med ett katolskt universitet. Även om slovakerna saknade all form av politiskt inflytande över sitt område gjordes en del administrativa förändringar i början av 1600-talet som var till deras fördel. Bland annat antog den styrande ungerska församlingen i Bratislava en förordning 1608 som gav slovakerna, tyskar och ungrarna en lika stor makt över staden och påbjöd att viktiga administrativa poster skulle rotera mellan de tre etniska grupperna.

Efter det osmanska tillbakadragandet från centrala Europa återtog habsburgarna sin tidigare dominerande roll. Utvecklingen under 1700- och början av 1800-talet utmärktes av ett ökat ungerskt inflytande över det slovakiska området och en gryende kulturell väckelse bland slovakerna. Grunden till denna väckelse lades av Anton Bernolák, som kodifierade ett slovakiskt litteraturspråk. Bernolák, som levde och verkade i Trnava, publicerade 1790 en slovakisk grammatik baserad på den västslovakiska dialekten

och 1791 en etymologi för slovakiska ord. Han grundade också Slovakiens lärda sällskap 1792 i syfte att främja publicering och distribution av böcker skrivna på slovakiska.

Den slovakiska nationalismen blev politiskt orienterad i mitten av 1800-talet då tidningar som *Slovenské Národné noviny* (Slovakiska nationella nyheterna) och *Orol tatranský* (Tatraörnen) startade och fungerade som inspirationskällor och ideologiska organ för den nationella rörelsen. Den växande nationalistiska rörelsen i Slovakien under andra hälften av 1800-talet var framför allt en reaktion mot att ungrarna i allt högre grad centraliserade makten till den egna etniska gruppen. Efter det misslyckade ungerska självständighetsförsöket 1849 och det förfelade försöket till väpnad resning som slovakerna själva gjorde hårdnade den politiken och i praktiken försökte man utplåna det slovakiska språket och kulturen. I samband med att förtrycket ökade emigrerade många slovakar, främst till Förenta staterna. Vid förra sekelskiftet hade ungefär en procent av slovakerna utvandrat och var, tillsammans med Irland, det land i Europa som hade den största utflyttningen.

Efter första världskriget närde den slovakiska nationella rörelsen förhoppningen om att kunna bilda en egen självständig stat. Emellertid hade de slovakiska och tjeckiska exilgrupperna i Förenta staterna inlett ett nära samarbete som resulterade i den så kallade Pittsburgh-deklarationen den 30 maj 1918. Det var ett detaljerat avtal om bildandet av en tjecko-slovakisk stat. För slovakerna inom landet fanns det en förväntan om att federationen mellan de båda länderna skulle ge Slovakien det politiska ansvaret för sina egna angelägenheter. Att Slovakien formellt accepterade en tjecko-slovakisk stat den 30 oktober 1918 berodde inte minst på att prominenta nationalister som fader Andrej Hlinka stödde förslaget.

Den nya staten blev emellertid inte vad de slovakiska nationalisterna hade hoppats på, utan landet utvecklades snart till en centraliserad politisk enhet utan något större utrymme för federal autonomi. Hlinka och hans slovakiska folkparti började också snart att anklaga regeringen för att ha svikit Pittsburgh-deklarationen. Under 1930-talet, i samband med att de ekonomiska förhållande-

na blev allt svårare, växte missnöjet med den nya staten. Efter att Hlinka hade avlidit 1938 blev fader Jozef Tiso ledare för det nationalistiska och klerikala Slovakiska folkpartiet.

I anslutning till Sudetkrisen i september samma år utropade Tiso Slovakiens autonomi. Han gjorde sig själv till premiärminister samtidigt som centralregeringen i Prag var oförmögen att stoppa utvecklingen. I valet till den slovakiska rådsförsamlingen i december 1938 fick Tiso över 90 procent av rösterna. Stärkt av valresultatet inledde Tiso förhandlingar med den tyska regeringen om möjligheten att upprätta en självständig slovakisk stat under tyskt beskydd. De bestörta tjeckerna skickade genast trupper in i det slovakiska området för att stävja alla försök till separation. Den slovakiske inrikesministern Ferdinand Durčanský vädjade till Tyskland varefter Adolf Hitler kallade till sig Tiso den 14 mars 1939 och meddelade honom, en dag före den tyska inmarschen i Tjeckien, att Slovakien antingen skulle acceptera självständighet under tyskt beskydd eller en ungersk annektering. Därmed föddes den första självständiga slovakiska republiken, nära allierad med Nazityskland och med Tiso som president.

I praktiken var Slovakien en lydstat till Tyskland. Tiso stannade kvar som Slovakiens president till sommaren 1944. Under Tisos styre fick den slovakiska ekonomin ett uppsving eftersom den var en del av den tyska krigsindustrin. Under den här tiden tillät regeringen Tiso också mordandet av nära 60 000 judar våren och sommaren 1942. Vad beträffar Tisos direkta medverkan i besluten att mörda den judiska befolkningen är detta föremål för en fortlöpan- de debatt. Under sommaren 1944 reste sig tiotusentals slovakier i ett uppror, vilket ledde till tysk ockupation av landet och slutet på den slovakiska självständigheten. Den tyska armén slog ned upproret, och SS deporterade snabbt de återstående judarna till förintelseläger i Polen och Tyskland. Våren 1945 invaderade den sovjetiska armén Slovakien.

Under våren 1944 hade den tjeckoslovakiske exilpresidenten Edvard Beneš givit sitt stöd till ett förslag om en statsrättslig lösning för Tjeckoslovakien, där ett slovakiskt nationellt råd inrättades och där nationell jämvikt mellan tjecker och slovakier rådde.

Efter att exilregeringen flyttat från London till Moskva i mars 1945 gjordes förändringar i planerna på en konstitutionell lösning för Tjeckoslovakien så att ett slovakiskt nationellt råd även skulle få långtgående lagstiftande makt och autonomi. Också den framtida politiska statusen för det tjeckoslovakiska kommunistpartiet stärktes, vilket lade grunden för Klement Gottwalds maktövertagande av regeringsmakten 1948. Slovaken Viliam Široký blev premiärminister 1953.

När kommunistpartiet i Tjeckoslovakien hade konsoliderat sin maktposition övergavs emellertid planerna på en politisk och ekonomisk autonomi för Slovakien. I stället införde den nya kommunistregimen planekonomi och det politiska styret av landet centraliserades till huvudstaden Prag. Det var först efter Pragvåren 1968 som Slovakien fick ökad federal status. Alexander Dubček var starkt kritisk till den rådande maktbalansen mellan de två staterna, som han menade skadade Slovakiens kulturella och ekonomiska intressen. Beslut togs om att förändra förhållandet mellan de två delarna av landet. Den 1 januari 1969 omorganiserades den tjeckoslovakiska staten enligt en mer federal modell. Detta innebar att slovakerna inom ramen för kommunistpartiet gavs möjlighet att rösta ned tjeckerna i juridiska och konstitutionella frågor.

Den sak som dock kom att bli mest betydelsefull för slovakerna var det faktum att en konservativ kommunistfalang under Pragvåren hade »bjudit in« trupper ur Warszawapakten den 20–21 augusti 1968 för att intervensera och återställa ordningen i landet. För denna handling blev slovakerna belönade under den så kallade »normaliseringen« på 1970- och 1980-talen, genom att kunna styra investeringar av infrastrukturen och den tunga industrin till Slovakien, vilket innebar att produktionsnivåer, inkomster och levnadsstandard steg till tjeckiska nivåer. År 1989 hade den slovakiska andelen av den industriella produktionen ökat till 69 procent, jämfört med 43 procent 1948 och inom jordbruket hade dess andel sjunkit från 37 till 13 procent av Tjeckoslovariens totala produktion.

Efter 1989

De första valen efter kommunistregimens fall hölls i juni 1990 och i det slovakiska nationella rådet blev Medborgare mot våld (PAV), som leddes av Vladimír Mečiar, det största politiska partiet. Mečiar, som efter valet blev Slovakiens premiärminister, lämnade emellertid partiet i mars 1991 efter en schism rörande autonomifrågan. Han vägrade dock att avgå som premiärminister, men i april avsattes han från posten eftersom han saknade partitillhörighet och efterträddes av sin politiska rival från den kristdemokratiska rörelsen (CDM), Ján Černogurský. Mečiar valdes emellertid snabbt till ordförande i det då nybildade partiet Rörelsen för ett demokratiskt Slovakien (HZDS).

Mečiar och hans politiska allierade fortsatte att driva frågan om slovakisk autonomi och efter valet i juni 1992 kom Mečiar tillbaka i maktställning på både federal och nationell nivå och delade makten i den federala regeringen med sin tjeckiske motpart Václav Klaus. Frågan om en separation kom därför att hamna överst på den politiska dagordningen och i november 1992, efter en mycket jämn omröstning i det federala parlamentet, togs ett formellt beslut om en upplösning av federationen.

Slovakisk politik efter självständigheten den 1 januari 1993 kan delas in i två perioder; tiden före den 30 oktober 1998, då Mečiar var i regeringsställning, och tiden efter. Även om Mečiar har varit den kanske mest populära politiske ledaren i Slovakien sedan självständigheten har många politiska och ekonomiska bedömare betraktat honom som ett hinder för en grundläggande social, politisk och ekonomisk modernisering av landet. Hans ledarskapsstil har fördömts som auktoritär, korrupt och som ett hot mot landets demokratiska utveckling. Han har dessutom anklagats för att ha överträtt de demokratiska normerna genom att ha försökt använda regeringsmakten till ändamål utanför dess normala kompetensområde, till exempel genom att använda säkerhetstjänsten för att gynna sina egna syften.

Mečiar strävade också efter att kontrollera medierna på ett sätt som inte är förenligt med demokratiska normer. Bland annat för-

sökte han komma åt oberoende medier, som tidningen *Sme*, vilken vid flera tillfällen drabbade samman med regeringen. Under Mečiar's ledarskap hamnade Slovakien långt efter andra postkommunistiska stater i förhandlingarna om medlemskap i EU. Detta gällde för övrigt också i förhandlingarna med andra organisationer som Nato och OSSE. För många utomstående betraktare föreföll Mečiar och Slovakien inte särskilt intresserade av ett närmande till dessa organisationer, trots att regeringen gång på gång hävdade motsatsen.

Den politiska och ekonomiska situationen för Slovakien ändrades dramatiskt under vad som kan kallas den postmečiariska perioden. Den första regeringen under Mikuláš Dzurinda försökte genast reparera det skamfilade rykte som Slovakien hade fått. Från 1998 och framåt vidtog därför ett frenetiskt arbete med att genomföra politiska och ekonomiska reformer, vilket också resulterade i att landet gradvis återfick det internationella samfundets förtroende och fullt ut kunde kvalificera sig för medlemskap i EU, Nato och OSSE. Under Dzurinda's regeringsperiod ökade också tilltron till att Slovakien kunde komma tillrätta med de kvarstående problemen från den kommunistiska tiden, inte minst korruptionen, och bli en modern demokratisk stat med möjlighet att erbjuda sina medborgare en anständig levnadsnivå. Regeringen Dzurinda återvaldes i september 2002 och har fortsatt reformarbetet.

I arbetet med att integrera Slovakien med övriga Europa har regeringen haft ett pålitligt stöd från befolkningen. För den slovakiska allmänheten har emellertid Europaintegrationen inte setts som ett val utan snarare som en nödvändighet. En mer skeptisk inställning till Europatanken har dock vuxit fram. De allra flesta i den politiska eliten är emellertid överens om att ett medlemskap i EU kommer att medföra positiva sociala och ekonomiska förbättringar för Slovakien. Det finns dock en bitterhet i landet över EU:s planer att införa restriktioner av den fria rörligheten, och ett direkt motstånd mot eventuella planer att låta EU utvecklas i två separata spår med en union för de stora och viktiga ekonomierna och en annan för de fattiga, små länderna i Europas periferi.

Ekonomiska förhållanden

År 2000 hade den slovakiska ekonomin utvecklats till en av de mest framgångsrika bland de postkommunistiska staterna med en låg inflation och en stigande BNP. Jordbruket utgjorde 4,5 procent och industrisektorn 34,1 procent av BNP. Servicesektorn som uppgår till 61,4 procent av BNP sysselsätter också 44 procent av arbetskraften. Motsvarande sysselsättningsgrad inom tillverkningsindustrin är 33 procent och inom jordbruket 12 procent.

Jämfört med industrisektorn förväntas det slovakiska jordbruket att utvecklas och växa i mycket långsammare takt efter att landet har blivit medlem i EU, i synnerhet vad gäller köttindustrin. Utländskt kapital har under de senaste åren investerats i mjölk- och sockerproduktionen, men också i framställningen av mousserande vin och alkoholfria drycker. Medelinkomsten bland jordbrukare och lantarbetare är numera endast 72 procent av landets genomsnitt. Ungefär 98 procent av jordbruket var privatiserat 1995 och ägs till 85 procent av självägande bönder medan resten ägs av stora jordbrukskonglomerat. Denna relativt lilla andel äger emellertid mer än 70 procent av all odlad mark. Medelstorleken på jordbruket är ungefär 250 hektar, men omkring 25 procent av alla jordbruk är mindre än 20 hektar.

Utländska investeringar har också varit betydande i Slovakien under de senaste åren. Exempelvis energisektorn har genomgått stora förändringar sedan utländskt kapital började investeras i landet. Bland de utländska företag som gjort stora investeringar kan nämnas företagsgrupper som Nestlé och tyska Siemens, men även Whirlpool, som redan har en tillverkningsanläggning i Poprad och överväger att starta ännu en för tillverkning av köksmaskiner. Också tyska Volkswagen har etablerat sig i landet tillsammans med franska Citroën och Peugeot, elektronikjätten Samsung, den franska firman Rhône-Poulenc, datortillverkaren Bull, Phillips och Hyundai-Kia som bygger en anläggning i nordvästra Slovakien och beräknas producera ungefär 300 000 bilar årligen. Dessa investeringar kommer också att generera en rad underleverantörer och därmed också arbetstillfällen eftersom de utländska företagen

i huvudsak använder komponenter från slovakiska producenter. Den här typen av utländska investeringar och de genomgripande förändringarna av ekonomin som detta medfört, har fått olika bedömare att tala om att Slovakien snart blir en europeisk »tigerekonomi«.

Utvecklingen inom bilindustrin har stått bakom Slovakiens dramatiska exportökning under de senaste åren. Uppskattningar ger också vid handen att Slovakien senast 2006 kommer att producera fler bilar per capita än något annat land i världen. Servicesektorn har emellertid inte utvecklats lika snabbt och framgångsrikt. I likhet med många postkommunistiska länder var servicesektorn tidigare mindre utvecklad än andra delar av ekonomin. Det som har gjort att denna sektor utvecklats efter 1990 har framför allt varit ett uppsving inom banksektorn. Också turism, som dragit fördel av förbättrade kommunikationer, har uppvisat en stadig tillväxt sedan 1998. Andelen utländska turister vid hotellanläggningar ökade från 896 100 år 1998 till över en miljon år 2000.

Över hälften av den slovakiska exporten går till EU-länder, framför allt till Tyskland, Italien och Österrike samt förstås till Tjeckien. Även den slovakiska importen kommer till stor del från EU-länder, där återigen Tyskland är störst tillsammans med Tjeckien, följt av Italien. Ryssland är också en viktig importör av slovakiska varor. De främsta importvarorna är råolja, naturgas, maskinell utrustning, kemikalier, bränsle, stål och vapen. År 2003 ökade Slovakien sin import från alla handelspartner utom Italien, och till OECD-länderna ökade exporten med 23,4 procent. Det största handelsunderskottet har man med Ryssland, Kina, Tjeckien, Japan och Spanien. Handelsöverskott har man med Tyskland, Förenta staterna, Österrike, Ungern, Polen och Italien.

Den slovakiska valutan koruna (SKK) skapades enligt ett parlamentariskt dekret den 1 januari 1993. Från början spåddes den nya valutan en negativ framtid, eftersom man inte trodde att den slovakiska ekonomin skulle överleva någon längre tid. Dessa profetior kom emellertid på skam och den slovakiska valutan utvecklades positivt och blev konvertibel i oktober 1995.

Luftföroreningar och dammbygge

Mycket av den naturliga växtligheten i Slovakiens nordliga berg har gått förlorad genom uppodling av marken. Den stora miljörisken för både människor och natur är luftföroreningar, och då främst i form av surt regn vilket är den främsta orsaken till en allt mer utbredd skogsdöd. Särskilt i större städer och industriella centra bidrar också så kallad inversion under vinterhalvåret till en ökning av luftföroreningarna.

En av de mest kontroversiella miljöfrågorna i dagens Slovakien är Gabčíkovo-dammen, som avleder vatten från floden Danube för framställning av elektricitet. Byggandet av dammen påbörjades 1977 efter ett avtal mellan Ungern och Tjeckoslovakien om gemensam finansiering och konstruktion. Från början planerades en enorm damm, som när den var färdig skulle sträcka sig nästan hela vägen från Bratislava till Budapest. Som ett resultat av det förändrade politiska klimatet efter kommunismens fall drog sig Ungern 1989 unilateralt ur projektet med dammbygget och hävdade att ett färdigställande av dammen skulle innebära ett allvarligt miljöhot mot hela regionen. Slovakien fortsatte emellertid byggandet, trots protester från Ungern, och började fylla dammreservoaren.

Dispyten med Ungern togs för skiljedom upp i Haagdomstolen 1997. Domstolen ansåg att det ursprungliga avtalet mellan länderna fortfarande gällde, och att båda parter hade agerat i strid med detta samt att Slovakien och Ungern måste sluta ett avtal om användandet av dammen på den slovakiska sidan. Från början såg det ut som om de två länderna skulle underteckna ett sådant avtal, men det gick om intet i sista stund. Nya diskussioner inleddes i april 2002, men de strandade återigen och ett ytterligare försök inleddes i Bratislava 2004.

En annan kontroversiell miljöfråga är Slovakiens två kärnkraftverk i Bohunice och Mochovce som byggdes 1978 och 1980 med sovjetisk hjälp. Båda kärnkraftverken har reaktorer av en särskild typ som anses ha inbyggda, allvarliga fel och brister. En uppgradering av säkerheten vid Mochovce 1 och 2 har gjorts med privat finansiering, vilket fick Slovakien att göra utfästelser om att stänga

de två äldre reaktorerna, Bohunice 1 och 2, år 2000. Slovakien har emellertid inte lyckats hålla löftet på grund av det ekonomiska läget i landet. Ett nytt slutdatum förhandlades fram i samband med Slovakiens medlemskapsansökan till EU. Bohunice kommer att tas ur bruk 2006 och 2008 i utbyte mot 90 miljoner euro.

I början av 2004 reste det slovakiska parlamentet frågan om att skjuta stängningen av de båda reaktorerna ytterligare på framtiden, men det avfärdades av premiärministern. I det slovakiska parlamentet diskuterades också vilken policy som ska tillämpas i framtiden när det gäller slutförvaringen av använt kärnbränsle. En av målsättningarna är att bygga en anläggning för djupförvaring av radioaktivt kärnavfall före år 2030.

Mänskliga rättigheter i Slovakien

Slovakiens hantering av mänskliga rättigheter har ofta kritiserats, trots de förbättringar som gjorts efter år 2000, och den slovakiska statens insatser mot diskriminering har ansetts vara både inkonsekventa och otillräckliga. År 2002 avvisade den nationella rådsförsamlingen ett förslag om att förbjuda diskriminering i arbetslivet på grund av sexuell läggning, samtidigt som man fördröjde en lag om inrättandet av en diskrimineringsombudsman. I februari samma år beslutades emellertid om en utökning av skolundervisningen i ungerska, samtidigt som man skrev under den europeiska stadgan för regionala språk och minoritetsspråk. De lokala myndigheterna tynger ofta centralregeringen med nya problem genom att utfärda dekret som snarare bidrar till diskriminering än stödjer lagstiftning som stärker demokratin. Det har också visat sig svårt att övervinna de övervägande negativa attityderna bland slovakier gentemot romer, som uppfattas som lata, smutsiga, tjuvaktiga och svåradaptade i samhället.

Slovakien har att hantera åtminstone tre viktiga problemområden som rör mänskliga rättigheter, nämligen slovakernas problematiska relationer med den romska minoriteten, olika rörelser som vill rehabilitera Slovakiens nazistiska förflutna och frågor som rör rättigheter för den ungerska minoriteten.

Relationerna med den stora ungerska minoriteten har en historisk bakgrund, med sekler av ungersk dominans över slovakerna. Även om det fanns perioder då denna dominans var mindre talar man fortfarande om denna ungrifieringspolitik, som blev fullt utvecklad under 1800-talet och fortsatte in på 1900-talet, som en »etnisk rensning«. Många slovakier anser att Ungern fortfarande bedriver en aggressiv politik i förhållande till de länder som en gång var en del av Storungern och som har en ungersk, etnisk minoritet. Det är mot denna bakgrund man kan se det starka motståndet 1993, mot att ge minoritetsrättigheter till den ungerska minoriteten i Slovakien. Det bör emellertid noteras att det finns betydande områden i södra Slovakien där en stor majoritet av befolkningen är ungersk. Det finns också stora organisationer och politiska partier som främjar den ungerska minoritetens sociala och kulturella rättigheter.

Efter 1993 gjordes försök att begränsa det officiella bruket av det ungerska språket, även i skolor, genom lagstiftning. Trots att detta orsakade kraftiga protester både inom och utom landet förändrades situationen inte nämnvärt förrän efter valet i september 1998, då partiet Ungerska koalitionen vann över nio procent av rösterna. Som ett resultat fick partiet tre ministerposter, efter att man försäkrat de slovakiska politikerna att man inte skulle göra någonting för att äventyra landets integritet och inte inleda några olämpliga relationer med främmande makt. Efter 1998 har representanter ur den ungerska minoriteten fortsatt att spela en aktiv roll i regeringssammanhang, vilket gjort att många problematiska frågor rörande relationerna mellan ungrare och slovakier kunnat lösas på ett konstruktivt sätt. Icke desto mindre finns det en rad frågor, till exempel kravet på ett ungerskspråkigt universitet, som fortfarande väntar på en lösning.

Slovakien drog 1999 till sig världens uppmärksamhet då organiserade rörelser som ansågs vara neofascistiska och antisemitiska fick allt större uppslutning och stöd bland vanliga slovakier. Vad som bekymrade omvärlden var de extrema nationella organisationerna och framför allt aktiviteterna i Slovakiska nationella partiet (SNS), Slovakiska folkpartiet (SLS) och partiet Slovakiska sam-

hället (*Slovenská Pospolitosť*) som bildades 1996 av högerextremister. Trots att dessa partier var klart antisemitiska, har judar relativt sällan blivit öppett attackerade av den här typen av grupperingar. Det beror inte minst på att det judiska samfundet i dagens Slovakien endast uppgår till ungefär 3 000 personer. Majoriteten av dessa bor i Bratislava men också i Košice, Prešov, Komárno och Dunajská Sreda.

Under åminnelsen av sextioårsdagen av den fascistiska statens bildande 1939 vandaliserade och skändade emellertid rasistiska grupper judiska kyrkogårdar och synagogor. Det bör emellertid påpekas att själva grundideologin hos dessa fascistiska grupper knappast är det öppna praktiserandet av antisemitism eller andra former av rasism, utan snarare ett förnekande av de slovakiska fascisternas delaktighet i förintelsen och en rehabilitering av andra världskrigets Tisoregim.

Många slovakiska nationalister, både inom och utom landet, anser fortfarande att Tiso är den slovakiska självständighetens grundare. Detta faktum är också något som ger en viktig kunskap om slovakernas historiska relationer med sina grannar, och i synnerhet med tjeckerna. Att Tiso, som avrättades 1947 för sina brott under kriget, inklusive folkmord, fortfarande förtjänar respekt för sin roll i den slovakiska nationens tillkomst, har framkallat både besvikelse och bitterhet. De som hyllar Tiso som en nationalhjärte anser att dennes eventuella brott under kriget bör vägas mot hans insats för att bevara den slovakiska statens existens under de svåra krigsåren. Det finns fortfarande monument till Hlinka och Tiso runt om i landet, exempelvis i Čakajovce nära Nitra, och år 2000 gjordes till och med ett försök att hylla Tiso med en staty i Žilina, den plats där den slovakiska autonomin proklamerades den 6 oktober 1938.

Försöken att tvätta bort den slovakiska historiens nazistiska förflutna, och därmed fullständigt bortse från alla historiska fakta och bevis, är emellertid inte enbart begränsade till Tisoregimen och den slovakiska regeringens ideologiska linje under kriget. Det har även gjorts försök att rehabilitera sådana notoriska fascister som Arvéd Grebért, biskopen av Spiš, Ján Vojtaššák. Men också Hlinkagardet (*Hlinková Garda*) och dess ledare Karol Sidor, vilka vissa

har referat till som en av den moderna slovakiska politikens mest framstående personer. Till dessa försök till rehabilitering har det producerats otaliga artiklar och böcker, »historiska« studier, och »akademiska« konferenser som alla har gjort anspråk på att avslöja »sanningen«. En »sanning« som undertrycktes av den kommunistiska regimen och som därför först nu kan avslöjas. Det är till och med så att den antikommunistiska rörelsen i Slovakien anser att den fascistiska regimen under krigsåren var en föregångare till dagens slovakiska självständighet.

De liberala krafterna i Slovakien anser att denna neonazistiska historierevisionism, där även den slovakiska katolska kyrkan har haft en framträdande roll, är inget mindre än ett försök att återuppliva det »neonazistiska Slovakien«. Det bör också poängteras, vilket gjordes i en artikel den 26 september 2001 i Bratislavas dagliga tidning *Národná Obroda*, att de som försvarar Slovakiens nazistiska förflutna inkluderar individer ur olika generationer och från samhällets alla skikt. Detta innebär att det rör sig om vardagliga och folkligt förankrade attityder, och inte bara något som utmärker politiska partier och organisationer.

Detta faktum bör emellertid inte tas till intäkt för att det har skett ett allmänt förfall av humanistiska värden i Slovakien efter »sammetsskilmässan« från både kommunismen och tjeckerna, utan snarare som ett tecken på att slovakerna genomgår en smärtsam process i sökandet efter en identitet. Uppenbarligen har Slovakien insett svårigheten med att vara en nation med ett förflutet som ingen kan känna någon stolthet över.

Romerna

Romerna i Slovakien har den mest problematiska och ogynnsamma sitsen av alla minoriteter i landet. Det är därför inte konstigt att deras situation blev en av de hetaste frågorna i Slovakiens medlemskapsförhandlingar med EU. En analys av de historiska rötterna till den diskriminering och fördomsfullhet som är riktad mot romerna visar emellertid att detta inte bara är ett slovakiskt problem utan ett dilemma för hela Europa. Dess rötter går långt tillbaka

ka. Romerna, som traditionellt har varit musiker och ägnat sig åt olika typer av hantverksyrken, erbjöd ofta sina tjänster i utbyte mot mat. I det Habsburgska imperiet på 1700-talet föreföll romerna att ha etablerat sig och integrerats i samhällena.

Problemen med romerna började i samband med industrialiseringen i Central- och Östeuropa och de billiga fabriksvaror som producerades där. Det traditionella, romska hantverksarbetet kunde inte konkurrera med den här utvecklingen. Det faktum att den romska befolkningen inte kunnat anpassa sig till levnadsvillkoren i det industrialiserade Europa kom tidigt att bli en källa till motsättningar mellan dem själva och den övriga befolkningen. Att överge det traditionella livet med dess kulturella och språkliga egenart, samtidigt som de traditionella hantverksfärdigheterna började falla i glömska, var ingen lösning som romerna kunde eller ville acceptera. Detta förstärkte fördomar, hat och en repressiv politik från både de lokala myndigheterna och statens sida.

Den tjeckoslovakiska staten införde diskriminerande bestämmelser gentemot romerna. Det handlade om exempelvis fingeravtryckstagning och informationsinsamling om romerna (1925), och föreskrifter om att romerna måste bära särskilda identitetskort och migrationsdokument (1927). Under det andra världskriget blev diskrimineringen och förföljelserna av romerna särskilt svåra, i synnerhet sedan Slovakien blev ett tyskt protektorat. Romerna förvägrades att använda kollektivtrafiken, att fritt röra sig mellan städer och byar annat än på speciella tider och dagar, och de bösättningar som låg nära allmänna vägar förstördes. Denna förföljelse kulminerade i massmord och försök till utrotning när Slovakien ockuperades av Tyskland 1944.

I stället för att erkänna romernas särskilda status gjordes under den kommunistiska perioden allvarliga försök att assimilera befolkningsgruppen. Detta ledde till att mängder av romer flyttade från den tjeckiska delen av landet till sina traditionella bösättningsområden i Slovakien. Den kommunistiska regimen betraktade romerna som »en socialt underutvecklad del av befolkningen» och planerade att omforma dem genom att ålägga dem obligatorisk undervisning och arbetsplikt. Några viktiga exempel på dessa

åtgärder var en lag år 1958 som stipulerade bosättningstvång för »nomaderna«, och inrättandet år 1968 av ett särskilt »nationellt råd för frågor rörande den zigeniska befolkningen«. Mellan 1968 och 1973 försökte man också att organisera romerna, i syfte att på sikt erkänna dem som en etnisk grupp. Det gjordes också försök att flytta romerna *en masse* in i nya lägenheter, vilket orsakade en folkstorm bland övriga invånare i Tjeckoslovakien, eftersom många stått flera år i bostadskön. Ansträngningarna att assimilera romerna i det tjeckoslovakiska samhället lyckades emellertid inte. I stället fortsatte romerna att leva i stora grupper i sina hemsnickrade boningar och gav inte upp sina traditioner. För att komma tillrätta med de motspänstiga romerna införde den kommunistiska regimen ett åtgärdsprogram som syftade till att hålla nere gruppens storlek genom att erbjuda ekonomiska förmåner till romska mödrar som gick med på att sterilisera sig.

Vad som har varit positivt efter den kommunistiska perioden är att romerna har fått rätt att bilda egna organisationer. Detta har också lett till att romer valts till politiska församlingar både på regional och nationell nivå, och ingått i den slovakiska regeringen. År 1991 erkände den slovakiska regeringen officiellt romerna som en etnisk minoritetsgrupp i Slovakiska republiken och lovade att de skulle få samma rättigheter till undervisning som andra medborgare och garanterat stöd för utvecklandet av den romska kulturen. I detta ingick stöd till romska tidskrifter och böcker, etablerandet av en professionell romsk teater och romska program i teve och radio. Den nya regeringen kunde emellertid inte garantera full sysselsättning bland romerna. Romerna i Slovakien utgör till stor del utbildad arbetskraft med en omfattande arbetslöshet. Trots att det finns ungefär arton romska politiska partier och att tjugo romska organisationer startats under senare år, har det skett små förändringar i positiv riktning för den romska befolkningen, främst för att det saknats engagemang, sammanhållning och stabilitet i de olika aktiviteterna.

En kontrovers av mer färskt datum rör rasistiska och segregande åtgärder på de slovakiska sjukhusen. Det här framkallade en infekterad debatt sedan *Center for Reproductive Rights* i New York

och Centrumet för mänskliga rättigheter i Košice publicerade en gemensam rapport i januari 2003 med namnet *Body and Soul: Forced Sterilization and Other Assaults on Roma Reproductive Freedom in Slovakia*. Bortsett från de 110 fallen av tvångssterilisering av romska kvinnor som rapporten redogjorde för handlade den om verbala och fysiska övergrepp på romer, rasistiskt betingad diskriminering i vårdstandarden, vilseledande information till romska patienter och förvägrad tillgång till medicinska uppgifter. Vid sidan av den omfattande uppmärksamhet som rapporten fick i internationella och slovakiska medier intresserade sig en lång rad internationella organisationer för den och pressade den slovakiska regeringen att göra en grundlig undersökning av händelserna och vidta lämpliga åtgärder. Ett av kraven gällde en fullständig undersökning av tvångssteriliseringen, både under den kommunistiska och den postkommunistiska perioden. Den slovakiska regeringens reaktion på anklagelserna blev att inleda en polisundersökning mot hälsoministeriet. Regeringen gjorde också klart att den var villig att revidera sina bestämmelser om sterilisering, särskilt formerna för samtycke, och att ge patienterna detaljerad information om proceduren.

Den romska minoritetens situation i Slovakien uppmärksammades återigen den 18 februari 2004, då en grupp bestående av 80 romer ställde till med upplopp och plundrade mataffärer i Levoča. Under veckan som följde protesterade hundratals romer mot regeringens planer på att sänka arbetslöshetsunderstödet med 50 procent. Protester utbröt också mot sänkningen av barnbidraget, vilket är en sänkning som drabbar den genomsnittliga romska familjen särskilt hårt. Protesterna och demonstrationerna spred sig till Prešov, Košice och Banska Bystrica där affärer stormades och plundrades. Sammandrabbningar mellan romer och polis pågick i flera dagar, med arresteringar och dussintals skadade sedan polisen använt vattenkanoner för att skingra den flask- och stenkastande massan. Stämningen i landet ansågs vara till den grad spänd att romska ledare ställde in tidigare planerade demonstrationer.

Både den internationella federationen för mänskliga rättigheter (IFHR) och den slovakiska Helsingforskommittén anklagade den

slovakiska regeringen för övervåld och att polisaktionerna hade åsidosatt respekten för mänskliga rättigheter. Europaparlamentet utfärdade också en rapport där man uppmanade den slovakiska regeringen att vidta skyndsamma åtgärder för att förbättra situationen för romerna.

I den årliga *Country Reports on Human Rights Practices* för 2003 gavs den slovakiska regeringen ett erkännande för att den har vidtagit åtgärder för att komma tillrätta med problemet, vilket även varit nödvändigt för medlemskap i EU och Nato. Rapporten slog emellertid fast att mycket återstår att göra för att förbättra romernas situation, i synnerhet när det gäller hälso- och sjukvård, utbildning, arbetsmarknad och de rättsvårdande myndigheterna. Upploppen i februari 2004 skadade relationerna mellan romer och slovakier och försämrade dessutom möjligheterna att förbättra den sociala situationen för romerna.

Siffror från det slovakiska utrikesministeriet visade att totalt 2 000 slovakiska romer ansökte om asyl i västländerna år 1998. Majoriteten av dessa hamnade i Storbritannien, men också i Belgien, Finland och Nederländerna. Det kan också noteras att bara i juni 1999 ansökte 1 500 slovakiska romer om asyl i Finland. De länder som fick ta emot dessa asylansökningar införde snabbt visum för alla slovakier och började skicka tillbaka romerna till Slovakien. I Storbritannien utlöste ökningen av asylsökande slovakiska romer en debatt våren 2004 i landets tidningar. *The Observer* skrev bland annat att ett land som Storbritannien, med sitt fördelaktiga välfärdsystem, står vidöppet för asylsökande och är särskilt illa rustat för att skydda sig emot en kommande »zigenararmé« och att enbart restriktioner i bidragssystemen för dem som anländer till landet inte är tillräckligt.

Utvecklingen i de postkommunistiska länderna har fått tjeckiska och slovakiska myndigheter samt EU att inse att frågan om romerna är extremt komplex och att inga lösningar just nu går att finna, vare sig på det lokala, regionala eller nationella planet. Det slovakiska inrikesministeriet beställde en rapport för några år sedan för att undersöka orsaken till att allt fler romer sökte asyl i utlandet. I rapporten slog man fast att romerna i Slovakien och i

Tjeckien lider av vad man kallade för fattigdomskultur, där man har förlorat den individuella möjligheten att frigöra sig från fattigdomen, även om möjligheten finns och resurser ställs till förfogande. Det slovakiska medlemskapet i EU kommer inte att lösa de problem som tidigare diskuterats, men kanske kommer medlemskapet att frambringa gemensamma insatser från Slovakien och EU, för att söka lösningar och dra fördel av internationella erfarenheter av hur man behandlar utarmade minoriteter. Slovakerna själva anser att ett medlemskap i såväl EU som Nato ger dem en fördelaktigare position för att bekämpa antisemitism och rasism.

Slovenien

Republika Slovenija

ELISABETH SANDBERG

Slovenien blev det första landet från det upplösta forna Jugoslavien som uppnådde medlemskap i Europeiska unionen. Landets självständighet utropades så sent som 1991 och fick EU:s erkännande som suverän stat den 15 januari 1992. Slovenien brukade beskrivas som den mest välmående republiken inom det forna Jugoslavien och har också varit ett av de mest framgångsrika länderna i Central- och Östeuropa vid genomförande av den så kallade transitionen. Som förklaring till framgångarna framhävs ofta betydelsen av historiska och geografiska faktorer.

Det lilla landet har samtidigt förblivit ganska okänt och inte sällan förväxlas det på grund av namnlikheten med Slovakien, något som till och med president George W. Bush gjorde sig skyldig till i ett tal för några år sedan. Slovenien är ett litet bergigt land i övergången från Centraleuropa till Balkanhalvön. Det har också en kort kust längs Adriatiska havet. Bland svenskar har Slovenien kanske främst blivit känt som ett vintersportland. Skidorten Kranjska Gora, nära gränsen till Österrike och Italien, är bekant för många från internationella skidsammanhang. Den korsordsintresserade har också stött på ordet olm, som betecknar ett sällsynt groddjur som återfinns i slovenska grottsystem. De berömda vita Lipizzanerhästarna vid Spanska ridskolan i Wien har sitt ursprung i den slovenska orten Lipica.

Sloveniens geografi

Slovenien är ett litet land i södra Centraleuropa. Landskapet är varierande och avståndet mellan Alperna och Medelhavskusten är

kort. Den slovenska kustremsan vid Adriatiska havet är endast 47 kilometer lång. Slovenien är ett av de mest skogstäta länderna i Europa, inte mindre än hälften av Sloveniens yta består av skog.

Huvudstaden Ljubljana är den största staden med en befolkning om 250 500, följd av Maribor (95 600) och därefter Celje (38 000), Kranj (35 000), Velenje (26 000) och Koper (23 000). Landet är uppdelat i åtta regioner, vars gränser är flytande: Gorenjska, Dolenjska, Štajerska, Primorska, Notranjska, Bela krajina, Koroška och Prekmurje. Det högsta berget Triglav, som når 2 864 meter över havet, ligger i Juliska alperna. Triglav (den trehövdade), används som landets nationella symbol och återfinns bland annat på den slovenska flaggan. Berget är omgärdat av en nationalpark med ett rikt växt- och djurliv.

Demografiska förhållanden

Enligt den senaste folkräkningen från 2002 har Slovenien en befolkning på drygt 1,9 miljoner, varav omkring 88 procent uppges vara etniska slovenier. Det finns också en rad minoritetsgrupper i landet, såväl gamla etablerade sådana, som senare anlända invandrare. Ungrare och italienare är inhemska minoriteter, vars rättigheter som folkgrupper är skyddade i konstitutionen. De ungerska och italienska minoriteterna utgör emellertid bara en bråkdel av landets befolkning: ungrarna uppgår till drygt 6 200 personer (0,3 procent) medan italienarnas antal är 2 200 (0,1 procent). Den italienska minoriteten, som talar en istrisk-venetiansk dialekt, bor huvudsakligen i städerna Koper/Capodistria, Izola/Isola och Piran/Pirano längs den adriatiska kusten. Merparten är stadsbor. Ungarna återfinns i Prekmurje som en minoritet längs gränsen mot Ungern. De bor framför allt i en rad små byar där de traditionellt varit jordbrukare. Både den ungerska och den italienska minoriteten är representerade med varsin plats i parlamentet. Folkgrupperna har gått starkt tillbaka under hela efterkrigstiden till följd av assimilation. Den judiska minoriteten har sjunkit till ett mycket litet antal och bor huvudsakligen i huvudstaden. Det finns också en grupp romer om några tusen personer i nordöstra delen av landet.

På grund av den migration, som från och med 1950-talet ägde rum inom Jugoslavien, och de flyktingströmmar som följde på kriget under 1990-talet, finns också andra folk från forna Jugoslavien representerade i landet: Enligt folkräkningen finns 35 600 kroater, 38 900 serber, 21 500 bosnier, 10 500 muslimer (definierade som muslimer »i etniskt hänseende«), 3 900 makedonier, 2 700 montenegriner samt 6 200 albaner bosatta i Slovenien.

Från den slaviska invandringen till Österrike-Ungern

På 500-talet invandrade slovenernas förfäder från Karpaterna till det område som numera utgör dagens Slovenien. Under 700-talet etablerades hertigdömet Carantania, som i dag huvudsakligen ingår i Österrike under namnet Kärnten. Carantania beskrivs ibland som Sloveniens första statsbildning och har därför ett mycket starkt symbolvärde för slovenerna. Under mitten av 700-talet blev slovenerna undersåtar till Bayerns furstar. På 800-talet införlivade Karl den store det slovenska området i sitt rike och det var under

desså århundraden som slovenerna kristnades. De slovenska bönderna var under medeltiden underställda tyska feodaltherrar. Det tyska inflytandet har genom tidernas lopp också fått en stor betydelse för den slovenska kulturen.

Upplysningens idéer under 1700-talet var betydelsefulla för den slovenska nationella medvetenheten. Majoriteten av de slovenska områdena kom att ingå i det habsburgska väldet från senmedeltiden fram till 1918, med undantag för en kort period under Napole-onkrigen, då fransmännen 1809–1814 ockuperade området och inrättade de så kallade Illyriska provinserna. Detta tjänade som en tidig katalysator för slovenerna i nationellt och kulturellt hänseende. Som exempel kan nämnas att slovenerna under det franska styret tilläts använda det slovenska språket inom både utbildning och administration. När Napoleon besegrades återgick de slovenska områdena till Österrike, med tyska som administrativt språk.

Stor betydelse för det första slovenska nationsbygget fick poeten France Prešeren (1800–1849). En av hans mest kända dikter är *Zdravljica* (En skål), som efter Sloveniens självständighet 1991 blev landets nationalsång. Viktig för nationsskapandet var bland andra kroatén Ljudevit Gaj, som på 1830- och 1840-talen, var med och formulerade den så kallade illyriska rörelsen för en etnisk och språklig sydslavisk enhet. Den fick emellertid då endast stöd av en mindre del av de slovenska intellektuella. Inspirerade av revolutionsåret 1848 utformade de ett politiskt program om ett enat Slovenien. Deras ambitioner var att samla slovenerna inom Habsburg i en politisk och administrativ enhet samt att få rätten att använda det slovenska språket inom utbildning och administration.

Majoriteten av de slovenska områdena blev kvar inom den österrikiska delen av dubbelmonarkin Österrike-Ungern, som hade upprättats 1867. Däremot ingick regionen Prekmurje i det ungerska kungadömet administration. I samband med industrialiseringen lades grunden för en framväxande arbetarklass. Österrike tillät så småningom också användandet av slovenska som administrativt språk i Krain.

Mellankrigstidens Jugoslavien

I samband med dubbelmonarkin Österrike-Ungerns sammanbrott i första världskrigets slutskede, bildades ett nationellt råd av slovenier, kroater och serber. Rådet tjänade som en övergångsregering för det sydslaviska området. I december 1918 utropades en gemensam sydslavisk stat, Serbernas, kroaternas och slovenernas kungadöme. Efter Saint Germain-freden 1919 fick detta kungadöme även Krain och södra Kärnten från Österrike samt delar av Steiermark. Genom en folkomröstning 1921 återgick dock delar av Kärnten till Österrike.

Efter Rapallo-avtalet 1920, mellan Serbernas, kroaternas och slovenernas kungadöme och Italien, hamnade en slovensk minoritet utanför den nya statens gränser i Italien. Det blev genom den nya statsbildningen emellertid möjligt att inom kungariket inrätta slovenska institutioner för bland annat utbildning och kulturverksamhet. Ett universitet inrättades i Ljubljana 1919 och en vetenskapsakademi etablerades 1938. Tack vare den industrialisering som påbörjades i slutet av 1800-talet fick den slovenska ekonomin ett uppsving.

Sedan det kroatiska bondepartiets ledare Stjepan Radić skadeskjutits inför sittande parlament, införde regenten Aleksander 1929 en kunglig militärdiktatur och ändrade namnet till Kungariket Jugoslavien. Partier på regional basis förbjöds och en ny författning infördes i början av 1930-talet. Landets administrativa indelning ändrades och i stort sett hela dagens Slovenien kom att motsvara regionen Dravska banovina med Ljubljana som administrativt centrum. Kung Aleksander mördades under ett besök i Frankrike 1934 på uppdrag av den kroatiska organisationen Ustasja. Jugoslavien gick en osäker framtid till mötes, där Slovenien i många sammanhang ändå hamnade i en gynnsam position, särskilt på det ekonomiska planet. En statskupp 1941 blev slutet på den kungliga diktaturen, men kuppen ledde också till att landet invaderades av främmande trupper.

Titos Jugoslavien

När axelmakterna invaderade Jugoslavien under andra världskriget ledde det samtidigt till upplösningen av Jugoslavien. Tyskland, Italien och Ungern delade upp det slovenska territoriet mellan sig. Den slovenska motståndsrörelsen bestod ursprungligen av flera grupper, men kommunisterna övertog med tiden allt mer av initiativet och kom vid krigsslutet också att tillskansa sig makten. Det jugoslaviska kommunistpartiets ledare Josip Broz, känd under namnet Tito, lade grunden till en socialistisk federation, Jugoslavien. Slovenien kom att utgöra en av federationens sex republiker. Under uppbyggnadsskedet efter kriget var den ekonomiska utvecklingen positiv i hela Jugoslavien och Slovenien förändrades från att vara en agrarekonomi till att bli en huvudsakligen industriell ekonomi. Inledningsvis tillämpades den sovjetiska modellen, men redan 1948 blev Jugoslavien utkastat från den kommunistiska gemenskapen i Kominform. Landet förde under Titos ledning en egen politisk, social och ekonomisk linje där den jugoslaviska regimen etablerade handelsförbindelser med väst i stället.

I och med 1974 års författning gavs de olika nationerna i Jugoslavien utrymme för kulturell och språklig utveckling. Det gällde också mindre etniska minoriteter. Varje republik fick sköta sin egen ekonomi, samtidigt som en viss del gick till regionalstöd. Det skedde en indelning av folket i två grupper, *narod* (statsbärande folk) och *narodnost* (minoriteter). Minoriteterna hade, till skillnad från statsbärande folk, en nationalstat utanför Jugoslaviens gränser. Inom republiken Serbien fick de autonoma provinserna Kosovo och Vojvodina ökat självstyre. De regionala partierna gavs mer inflytande på bekostnad av det federala kommunistpartiet.

I och med Titos död 1980 försvann en sammanhållande kraft, vilket i kombination med ekonomiska svårigheter, ledde till nationella motsättningar i Jugoslavien. Vid början av 1980-talet var den ekonomiska krisen ett faktum, vilket visade sig genom högre arbetslöshet och inflation samt lägre effektivitet och tillväxt. Det fanns emellertid stora regionala skillnader mellan de olika republikerna. Den ekonomiska utvecklingen hade varit mest gynnsam i

Slovenien och Kroatien. Jugoslavien hade också en stor utlandsskuld och tvingades upprätta ett avtal med IMF.

I Slovenien motsatte sig konservativa krafter den mer liberala utvecklingen. Inledningsvis kom kritiken från reformkommunisterna, bland andra Milan Kučan som kom till makten i Slovenien 1986. Dessa reagerade främst på Serbiens försök att centralisera i provinserna Kosovo och Vojvodina. Den slovenska tidningen *Mladina* anklagades för att bedriva antijugoslavisk verksamhet. Det resulterade i att fyra personer arresterades i maj 1988, chefredaktören på *Mladina*, Franci Zavrl och två journalister, Janez Janša och David Tasić samt källan Ivan Borštner, en sloven från den federala armén, anklagade för att ha avslöjat militära hemligheter. Hela händelsen ledde till protester bland allmänheten. Mediaorganisationer och alternativa rörelser bildade »Kommittén till försvar för Janez Janša«. Denna bytte inom kort namn till »Kommittén för försvar av mänskliga rättigheter«, och blev en av de första politiska organisationerna utanför kommunistpartiet i Slovenien.

Vid det jugoslaviska kommunistpartiets kongress i januari 1990 beslutade de slovenska delegaterna att lämna kongressen, efter att ha fått sina förslag avvisade. De slovenska kommunisterna förde fram krav på att omvandla det federala kommunistpartiet till en konfederativ sammanslutning bestående av självständiga partier. Redan under slutet av 1980-talet hade oppositionspartier i Slovenien bildats och i april 1990 hölls de första fria flerpartivalen. Slovensk demokratiska opposition (*Demos*), som utgjorde en koalition av flera partier, vann valet. Lojze Peterle från det kristdemokratiska partiet utnämndes till premiärminister. Milan Kučan, landets före detta kommunistledare, valdes till president.

Självständigheten och de första valen

I december 1990 hölls en folkomröstning om landets självständighet. Stödet för ett utträde ur Jugoslavien var massivt. Inte mindre än 88 procent röstade för att landet skulle gå sin egen väg. Valdeltagandet var dessutom stort, drygt 90 procent.

Den 25 juni 1991 förklarade sig Slovenien slutligen självstän-

dig. Ett par dagar senare utbröt det så kallade 10-dagarskriget mellan slovenska territoriella enheter och styrkor från Jugoslaviska federala armén. Brioni-avtalet som förhandlades fram med hjälp av EU var det första diplomatiska försöket att lösa konflikten i det forna Jugoslavien. Avtalet innebar att Slovenien och Kroatien lovade att skjuta upp sina självständighetsförklaringar i tre månader samt att den jugoslaviska armén drog sig tillbaka från Sloveniens och Kroatiens territorier. Slovenien kunde 1991 för första gången själv se sig som en suverän nation. Ett antal stater, däribland Tyskland, var i december 1991 först med att erkänna Sloveniens självständighet. Den 15 januari 1992 erkände dåvarande EG och bland andra Sverige Slovenien. Landet var på såväl det praktiska som det psykologiska planet moget för ett nytt nationsbygge. Utvecklingen mot en pluralistisk demokrati av västerländskt snitt och marknadsekonomi har varit framgångsrik i Slovenien.

Den 6 december 1992 hölls både de första parlaments- och presidentvalen sedan självständigheten. Som Sloveniens första president valdes Milan Kučan från det reformerade kommunistpartiet, som nu hade bytt namn till Partiet för demokratisk förnyelse, med stor majoritet, 63,9 procent. Janez Drnovšek från Liberaldemokraterna bildade regering. Efter parlamentsvalet den 10 november 1996 kunde premiärministern Janez Drnovšek fortsätta regeringsinnehavet. Ett år senare gavs den populäre Milan Kučan förnyat förtroende som president, fortfarande med ett tydligt stöd från väljarkåren. Drygt 55 procent av väljarna ställde sig bakom honom.

Den inrikespolitiska situationen

När Milan Kučan i december 2002 avgick som president efter två perioder valde slovenerna att fortsätta på den redan inslagna, och framgångsrika linjen. Ekonomen Janez Drnovšek, som hade varit Sloveniens premiärminister under större delen av landets självständighet, fick förtroendet att ta över efter Kučan. Drnovšek hade utsetts till ny president med viss marginal till den oppositionella och politiskt oberoende kandidaten, Barbara Brezigar. Det bör

kanske tilläggas att Drnovšek också var president i federationen Jugoslavien, från maj 1989 till maj 1990.

Den tidigare finansministern Anton Rop utsågs 2002 till premiärminister. Partierna i regeringskoalitionen är det Liberaldemokratiska partiet LDS, Socialdemokraterna ZLSD, samt det demokratiska pensionärspartiet DeSUS. Både Drnovšek och Rop kommer från det liberaldemokratiska partiet LDS.

I Sverige har Slovenien ofta beskrivits som ett mönsterland. Faktum är dock att det finns några inrikespolitiska problem som väntar på en lösning. Det slovenska samhället grundas på konsensus beträffande många politiska beslut, vilket de återkommande folkomröstningarna i landet är ett uttryck för. Den senaste i raden av folkomröstningar ägde rum i april 2004 och gällde huruvida de så kallade »utraderade«, det vill säga de sammanlagt 18 000 personer från de övriga republikerna i forna Jugoslavien, bör få tillbaka sina medborgerliga rättigheter. Dessa personer, främst bosnier, kroater och serber, hade permanent uppehållstillstånd i det jugoslaviska Slovenien, och när landet blev självständigt 1991 uppmanades de att ansöka om slovenskt medborgarskap. De personer som inte anmälde sig inom sex månader förlorade uppehållstillståndet och därmed en rad rättigheter som de haft tidigare. De utraderades dessutom ur folkbokföringsregistret.

Den konstitutionella domstolen i Slovenien har kritiserat beslutet och förordat att de ska få tillbaka sina rättigheter. Janez Janša från demokraterna, som var en av initiativtagarna till folkomröstningen, har varnat för att de personer som har förlorat sina rättigheter kan komma att kräva staten på ekonomisk kompensation. En tredjedel av landets 1,6 miljoner röstberättigade lämnade sina röster, majoriteten av dessa var emot återupprättande av deras rättigheter. Endast 4 procent röstade för ett återupprättande av rättigheterna. Det styrande liberaldemokratiska partiet har kritiserats från olika håll för sitt sätt att hantera fråga. Resultatet från folkomröstningen är inte bindande.

Ytterligare en fråga som var tänkt att avgöras via en folkomröstning rörde bygget av en moské i Ljubljana, ett ärende som har diskuterats de senaste trettio åren. Det finns fortfarande ingen än-

damålsenlig moské i Slovenien trots att landet har omkring 50 000 muslimer. Det har tagits initiativ till en namninsamling för att få till stånd en lokal folkomröstning om moskén ska byggas eller inte, men borgmästaren i Ljubljana, Danica Simšič, har hittills hävdat att det inte blir någon folkomröstning i frågan. Den slovenska ombudsmannen, Matjaž Hanžek, har bett de politiska partierna att ena sig för att motarbeta denna form av diskrimination mot en religiös grupp. Nu riskerar landet att bli en av få huvudstäder i Europa som inte har en moské för landets muslimska befolkning, trots att landets konstitution garanterar religionsfrihet.

Religiösa och sociala förhållanden

Den katolska kyrkan har historiskt haft en stark roll i Slovenien och har så även i dagens samhälle. En diskussion har startat om vilken roll religionsundervisningen bör ha inom dagens skola. För närvarande finns inte religion som ämne i den allmänna skolan, utan endast i de skolor där kyrkan står för utbildningen.

Folkräkningarna ger oss en detaljerad bild av det religiösa landskapet i Slovenien. Den största delen av befolkningen bekänner sig till den katolska kyrkan. Ändå visar folkräkningarna 1991 och 2002 att antalet katoliker minskat från 71,6 procent år 1991 till 57,8 procent år 2002. De ortodoxa i samhället har också minskat något, från 2,4 procent till 2,3 procent, medan muslimerna ökat från 1,5 procent till 2,4 procent år 2002. Vidare framgick att antalet ateister var stort. Den slovenska regeringen anses av utländska bedömare respektera religionsfriheten. Utländska missionärer och religiösa grupper som mormoner, scientologer och Hare Krishna får verka fritt i Slovenien.

Folkräkningen från 2002 visar att det då fanns drygt 3 000 romer i landet, men det är troligt att denna siffra är i underkant. Inofficiella uppgifter hävdar att deras verkliga antal uppgår till mellan 6 000 och 10 000. Den slovenska regeringen sjösatte 1995 ett särskilt åtgärdsprogram för att förbättra romernas villkor i landet. Detta program bestod av tio punkter, däribland att förbättra levnadsförhållandena, utbildningen, arbetsförhållandena och att be-

främja utvecklingen av romers kultur samt att stödja dem i deras kontakter med lokala myndigheter.

De slovenska kvinnorna

Den moderna slovenska kvinnorörelsen startade i samband med upplösningen av Österrike-Ungern. En av de första organisationerna som etablerades för slovenska kvinnor var Allmänna kvinnoföreningen i början av 1900-talet. Kvinnornas engagemang omfattade många områden. Den viktigaste frågan var dock att kvinnor skulle ges bättre utbildning, men föreningen lade också grunden för det Slaviska biblioteket i Ljubljana, det första allmänna biblioteket i Slovenien. En annan organisation, Slovenska lärares förening, kom med de första kraven på kvinnors rösträtt. De slovenska kvinnorna tvingades emellertid vänta länge på sin rösträtt. Trots de ihärdiga försöken att stärka kvinnors situation och rättigheter fick de rösträtt först efter andra världskriget, i samband med grundandet av den socialistiska federationen Jugoslavien. I det socialistiska Jugoslavien hade män och kvinnor enligt konstitutionen formellt samma rättigheter.

Mot slutet av 1980-talet debatterades de låga födelsetalen i Slovenien och i diskussionen höjdes röster för att förbjuda de fria aborterna, vilket emellertid ledde till uppmärksammade demonstrationer framför parlamentet för kvinnors rättigheter. Kampen ledde till att kvinnorna fick behålla aborträttigheterna från den socialistiska tiden.

Hur ser kvinnornas representation inom politiken då ut? Vid de första fria valen i Slovenien 1990 kom 11 procent kvinnor in i parlamentet, innan dess hade andelen kvinnor varit 24 procent. Vid valet 1992 var siffran 13 procent, men 1996 endast 8 procent. År 2000 var andelen kvinnor 13 procent igen. I den sittande regeringen (2004) finns nu tre kvinnliga ministrar.

Efter självständigheten 1991 fick Slovenien möjlighet att själv utforma jämställdhetspolitiken. Slovenien har i internationella sammanhang fått beröm för sin övergång från så kallad socialistisk marknadsekonomi till kapitalistisk marknadsekonomi och plura-

listisk demokrati, men jämställdhetspolitiken har däremot givits låg prioritet, ett förhållande de delar med många andra transitionsländer i Central- och Östeuropa. De slovenska kvinnorna är underrepresenterade på alla nivåer i den politiska strukturen. I februari 2001 bildades därför Koalitionen för politisk jämvikt mellan kvinnor och män inom beslutsfattandet, vars främsta syfte är att öka den kvinnliga representationen i politiken och verka för en ändring av lagstiftningen inom området.

De slovenska kvinnorna arbetar ofta heltid och har inte sällan en högre utbildning än männen. Enligt en amerikansk rapport från 2003 tjänade kvinnorna i genomsnitt 89 procent av vad männen gjorde, för samma arbete. Det slovenska samhället, i synnerhet på landsbygden, styrs av konservativa värderingar om kvinnors roll. Detta framgick av att kvinnorna tog en betydligt större andel av ansvaret för familj och hushållsarbete, trots att de också var förvärvsarbetande. Rapporten visar att våldet mot kvinnor har ökat och att många fall inte inrapporteras till myndigheterna.

Enligt UNDP:s rapport *Human Development Indicators 2003* låg den genomsnittliga fertilitetsnivån per kvinna 1970–1975 på 2,2 barn, medan den för 2000–2005 förväntas ligga på 1,1 barn. De låga födelsetalen gör att den slovenska befolkningen blir allt äldre. Medellivslängden har gradvis ökat de senaste åren: för 2001 var den 72,1 för män och 79,6 för kvinnor. Befolkningstillväxten står för närvarande stilla.

Ekonomi och näringsliv

Privatiseringen av den ekonomiska sektorn har skett successivt. Reformtakten har varit långsam, i synnerhet inom bank- och försäkringssektorn. Sloveniens transitionsperiod anses av Världsbanken vara ett avslutat kapitel i landets historia. Den 17 mars 2004 skrev slovenska politiska ledare och Världsbanken under ett så kallat »examensbrev«, som betyder att Slovenien övergår från att vara ett land som lånar pengar till att vara ett återbetalarland.

Den registrerade arbetslösheten var 6,5 procent i november 2003. Detta kan jämföras med Sverige som under samma period

hade en arbetslöshet på 6 procent. I fråga om arbetslöshet bland de nya medlemsländerna hade Slovenien den tredje lägsta arbetslöshetsnivån efter Cypern och Ungern. Slovenien hade dessutom en lägre arbetslöshet än flera av de gamla medlemmarna i EU, exempelvis Tyskland, Frankrike, Finland och Spanien.

I det forna Jugoslavien utgjorde Sloveniens bidrag till den totala exporten hela 25 procent, trots att delrepubliken endast utgjorde 8 procent av totalbefolkningen. Strukturförändringarna efter självständigheten har inneburit belastningar på företagen. Redan i det forna Jugoslavien utnyttjade slovenerna sitt geografiska läge genom handel med Västeuropa och detta har fortsatt efter självständigheten. År 2002 var de största handelspartnerna Tyskland, Italien, Österrike, Frankrike och Kroatien. Slovenien exporterar också mycket till de andra länderna i det forna Jugoslavien. De varor som är mindre attraktiva på marknaden inom EU exporteras till länderna i sydöstra Europa. Dessa har i gengäld lite att erbjuda Slovenien, vilket skapar obalans i handelsutbytet.

Av Sloveniens totala export 2001 gick 62,2 procent till länder inom EU och av den totala importen kom 67,6 procent från EU. Sveriges handelsutbyte med Slovenien är obetydligt. Den svenska exporten till Slovenien utgörs av läkemedel, telefoniprodukter, stålvaror, papper och pappersmassa, medan importen består av möbler, hushållsmaskiner, containrar och gummivaror. Det finns sedan 2000 en svensk ambassad i Ljubljana, som torde kunna utveckla relationen mellan Sverige och Slovenien.

De utländska direktinvesteringarna i Slovenien har gradvis ökat under senare år. De slovenska direktinvesteringarna har ökat i Makedonien och Bosnien-Hercegovina.

Undersökningar visar att korruption har varit ett mindre problem i Slovenien än i de övriga övergångsekonomierna, även om en stor del av allmänheten tror att korruption är vanligare i landet än vad statistiken och kontroller har visat. Regeringen inrättade ett särskilt kontor 2001, som arbetar mot korruption, efter korruptionsanklagelser mot höga tjänstemän.

Jordbruket spelar en blygsam roll för den slovenska ekonomin. Jordbrukssektorn utgör omkring fyra procent av BNP. Endast två

procent av befolkningen arbetar inom jordbruksnäringen, medan 36 procent är verksamma inom den industriella sektorn och 62 procent inom tjänstesektorn. Landet består av omkring femtio procent skog och de flesta jordbruk består av små jordplättar. Det finns en tendens att allt fler jordbruk försvinner och mark som inte är lämplig för jordbruksproduktion tillåts att växa igen, vilken betraktas som ett problem. Det slovenska jordbruket är huvudsakligen inriktat på djurproduktion, främst nötkreatur, men också höns- och svinuppfödning. Det finns ett växande intresse för uppfödning av hästar, i synnerhet för sport och rekreation.

Slovenien har också en lång tradition av vinproduktion. Landet delas in i tre viktiga vindistrikt, nämligen Podravje, Posavje och Primorje, en indelning som följer skiljelinjer i klimatet. Slovenien är emellertid ett litet område och dess vinproduktion är begränsad, vilket gör att en stor del av vinet konsumeras inom landet. Det finns också en gammal tradition av biodling.

Potentialen för att utveckla turistnäringen i landet är goda. Det är redan nu, på grund av den alpina terrängen populärt för vintersport. Slovenien kan emellertid erbjuda mer med sitt måleriska landskap och sin kustremsa. I slovenska turistbroschyrer marknadsförs det som »solsidan av Alperna«. Sedan 1986 finns de spektakulära droppstensgrottorna i Skocjan med på Unescos världsarvslista.

Språk, kultur och utbildning

Det officiella språket är slovenska, som tillhör de sydslaviska språken. Även ungerska och italienska är åtminstone regionalt officiella språk i landet. Det slovenska språket kan indelas i sju dialekter, från Italien i väster till Ungern i öster. Det slovenska språket skrivs med ett latinskt alfabet och är besläktat med de övriga sydslaviska språken serbiska, kroatiska, bosniska och makedonska, men har utvecklats i en egen riktning och är därför ganska skilt från dessa.

Det så kallade *Brižinski spomeniki* eller Freising-fragmentet från 900-talet anses vara den äldsta bevarade slovenska texten. Manuskriptet är skrivet på ett språk som bedöms innehålla karak-

teristiska drag för dagens slovenska språk. Under reformationen på 1500-talet lades grunden till ett slovenskt skriftspråk av slovenska teologer som fick sin utbildning i Tyskland. Den första slovenska boken, en katekes, kom ut 1550 och är skriven av prästen Primož Trubar. År 1584 publicerades Jurij Dalmatins översättning av Bibeln. I början av 1600-talet ledde motreformationen till att de protestantiska intellektuella drevs ut ur landet. Grunden var emellertid redan lagd för det slovenska språket. På 1800-talet började språket att utvecklas på nytt under den nationella väckelsen.

Det finns tre statliga universitet i Slovenien. Det första etablerades i Ljubljana 1919, det andra i Maribor 1975 och det tredje universitetet invigdes i Primorska 2003. Universitetet i regionen Primorska ligger mellan Italien och Kroatien, och avsikten är att det ska utgöra ett utbildningscentrum för bland annat städerna Koper, Izola, Piran och deras omgivningar. Vid universitetet i Ljubljana ges en rad kurser för engelsktalande studenter som vill lära sig det slovenska språket. Från och med hösten 2004 ges undervisning i det slovenska språket vid Göteborgs universitet.

Gränskontakter

Slovenien har ambitioner att etablera goda och stabila relationer med sina grannar, det vill säga med Österrike, Italien, Ungern och Kroatien. Relationerna har också beskrivits som relativt goda, även om det inte saknats undantag. I samband med Sloveniens förhandlingar om ett EU-medlemskap uppstod kontroverser, särskilt med Österrike, som har fått stort symboliskt värde i Slovenien. Österrike har begärt att tillerkännas rättigheterna till rasnamnet Lipizzanerhästar och därmed också rasens ursprung. Dessa hästar har blivit berömda från uppvisningarna vid Spanska ridskolan i Wien, men namnet på hästrasen kommer ursprungligen från orten Lipica/Lipizza i Slovenien. Förhandlingarna om rättigheterna till Lipizzanerhästarna ska återupptas nu när Slovenien har blivit medlem i EU. Numera finns ett stuteri med Lipizzanerhästar i Lipica, som har utvecklats till en stor turistattraktion och ett rekreationscenter.

Triestefrågan är sedan andra världskrigets slut ett känsligt kapitel i relationen mellan Slovenien och Italien. En överenskommelse om gränsen mellan Italien och Jugoslavien fastställdes i Osimoavtalet 1975 och började gälla från maj 1977. Nya förhandlingar inleddes med Italien i februari 1993 i ett försök att omförhandla Osimoavtalet. Inför Sloveniens inträde i EU har den så kallade »järnridån« mellan Slovenien och Italien tagits bort. Den fysiska gränsen mellan städerna Gorizia i Italien och Nova Gorica i Slovenien upprättades 1947, efter att Italien hade tilldelats den gamla stadsdelen i Gorizia.

Relationerna till Kroatien har sedan Jugoslaviens upplösning 1991 varit ansträngda på flera områden och stundtals kännetecknats av häftiga ordväxlingar. Det har handlat om ett flertal frågor, som gränskonflikten vid Piranbukten, ägandet av kärnkraftverket i Krško och sparade tillgångar vid *Ljubljanska bank*, som förblivit olösta. Samtliga tre dispyter har sitt ursprung från tiden i det forna Jugoslavien. När det gäller gränsdragningen i Piranbukten i Istrien, har Slovenien krävt att få tillgång till internationellt vatten för sin sjöfart. År 2001 lyckades de båda länderna förhandla fram ett avtal som sade att Slovenien skulle få 80 procent av Piranbukten, men det kroatiska parlamentet ratificerade aldrig avtalet. Konflikten eskalerade i augusti 2003 när Kroatien aviserade att man ämnade etablera en ekonomisk zon i Adriatiska havet. Detta skulle för Sloveniens del kunna innebära svårigheter för fiskenäringen och industrin. De båda parterna har inte lyckats förhandla fram ett avtal som är godtagbart för bägge sidor.

Ett andra problem som påverkar relationen med Kroatien negativt är ansvarsfrågan för kärnkraftverket Nuklearna Elektarna Krško. Det byggdes under 1970- och 1980-talen och finns på slovenskt territorium. Kärnkraftverket ägs gemensamt av Slovenien och Kroatien, som ett arv från tiden då båda länderna ingick i det dåvarande Jugoslavien. Det har täckt nästan hälften av Sloveniens energibehov. Österrike har dessutom krävt att kärnkraftsverket stängs, eftersom man anser att det utgör en fara för hela regionen. Slovenien har redan erkänt svårigheterna att finna en förvaringsplats för radioaktivt avfall. Oron för kärnkraftsolyckor har inte bli-

vit mindre av att det ganska ofta förekommer mindre jordbävningar i Slovenien. EU har genom det så kallade Phare-programmet bidragit med ekonomiska medel för forskning om säkerheten kring kärnkraftverket. Det har gjorts flera misslyckade försök att lösa problemen mellan Slovenien och Kroatien.

Trots att relationerna till Kroatien är ganska ansträngda har Slovenien försökt betona sin roll som bro mellan Balkan och EU. Som medlem i Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa (OSSE) har Slovenien sagt sig vilja arbeta för regional stabilitet på västra Balkanhalvön. Landet har exempelvis utvecklat mycket goda relationer med Makedonien. De båda länderna samarbetar inom en rad områden. Relationen med Serbien-Montenegro har dessutom blivit bättre sedan Miložević försvann från den politiska arenan.

Sedan 1994 har Slovenien deltagit i EU:s Phare-program för gränssamarbete med Italien, Österrike och Ungern. Slovenien antog i juni 2001 Schengens implementeringsavtal. I samband med Sloveniens EU-inträde upprättades nya gränser mot Kroatien. Slovenien har redan påbörjat gränssamarbete med Kroatien angående Schengenfrågorna.

Medlemsförhandlingarna med EU

Det politiska etablissemanget i Slovenien har sedan självständigheten varit överens om att integrera landet i den Europeiska unionen. Stödet var stort för ett medlemskap i Europeiska unionen, när landet genomförde sin folkomröstning 23 mars 2003. Med ett valdeltagande på 60,4 procent, röstade 89,6 procent för ett medlemskap, medan 10,4 var emot.

Den slovenska regeringen, däribland presidenten Janez Drnovšek, har upprepade gånger sagt sig vara motståndare till ett tadelat Europa. Om detta trots allt skulle bli aktuellt har Slovenien sagt sig vilja tillhöra frontgruppen, vilket landet troligen också klarar av.

Den slovenske premiärministern Anton Rop har sagt att det ingår i Sloveniens ambitioner att införa euro så fort som möjligt. Slovenien förväntas gå med i EU:s växelkurssystem ERM II, och infö-

ra den gemensamma valutan euro. För att införa euron krävs att de nya medlemmarna uppfyller konvergenskriterierna i Maastricht-fördraget. Samtliga länder måste, innan de inför euron, ha varit medlemmar i växelkursmekanismen ERM II under två års tid. Det innebär att Slovenien kan införa euron tidigast år 2007. Slovenien anses av de flesta vara ett av de länder som har störst förutsättningar att bli medlemmar i den monetära unionen. Sloveniens valuta tolar (SIT) ersatte i oktober 1991 den gamla jugoslaviska valutan. Slovenien har också ställt sig positivt till en gemensam konstitution för Europeiska unionen. En undersökning gjord av kommissionen i januari 2004 visade att 86 procent av slovenerna var positiva till en EU-konstitution.

Landet är mottagare av stora EU-bidrag och har, tillsammans med Tjeckien och Slovakien, tilldelats extra medel för landsbygdsutveckling under åren 2004–2006. För detta ändamål har Slovenien beviljats 150 miljoner euro. Landet har, i likhet med de övriga nya medlemsstaterna, förhandlat fram ett antal övergångsavtal inför medlemskapet.

Sloveniens kontakter med omvärlden

Slovenien är medlem i en rad internationella organisationer, bland annat Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa (OSSE), Förenta nationerna, Världshälsoorganisationen (WHO) och Europarådet.

Slovenien deltar även i en rad mellanstatliga samarbeten, exempelvis Det Centraleuropeiska Initiativet (CEI), som tidigare hade namnet Hexagonalen. Dess ambitioner är att arbeta för ett mer enhetligt Europa. Ett annat samarbete där Slovenien ingår är *Alps-Adriatic Working Community*, som är en regional sammanslutning mellan regioner i Tyskland, Österrike, Schweiz, Italien, Ungern, Slovenien och Kroatien. Detta samarbete inleddes 1978, när Slovenien fortfarande utgjorde en del av det forna Jugoslavien.

Den 29 mars 2004 blev Slovenien – samtidigt som Bulgarien, Estland, Lettland, Litauen, Rumänien och Slovakien – en fullvärdig medlem i Nato. Stödet för EU-medlemskapet har varit betyd-

ligt större bland den slovenska befolkningen än för en Natoanslutning. Samma dag som folkomröstningen för ett EU-medlemskap ägde rum hölls även folkomröstning om Natoanslutning: 66,1 procent var för, medan 33,9 var emot ett medlemskap i Nato. Stödet för ett Natomedlemskap har varierat i styrka; bland annat gjorde massiva, regeringsstyrda kampanjer inför folkomröstningen att stödet slutligen blev relativt stort. Kritikerna förde fram en rad argument mot ett medlemskap: Sloveniens säkerhet ansågs inte vara hotad och den trygghet som den europeiska unionen kan erbjuda är tillräcklig. En undersökning publicerad i tidningen *Vecer* i början av 2003, visade att stödet för ett medlemskap ökade med de tillfrågades ålder och att män var mer positiva till alliansen än kvinnor. Det fanns också geografiska skillnader: i vissa delar av landet var människor mer positiva, i synnerhet de nordöstra och sydvästra.

Slovenien är sedan tidigare engagerat i internationellt militärt samarbete. Landet ingår också i Stabilitetspakten för Sydösteuropa, och slovenska styrkor deltar i fredsbevarande sammanhang, bland annat i KFOR-styrkor i Kosovo och i SFOR-styrkor i Bosnien-Hercegovina.

Slovenier i utlandet

Det finns slovenska minoriteter och utlandsslovenier i flera andra länder, däribland Italien, Österrike och Ungern där slovenerna utgör en minoritet samt i Förenta staterna, Kanada, Australien och flera västeuropeiska länder dit de kommit som arbetsimmigranter. Mellan 250 000 och 400 000 slovenier beräknas leva i andra länder än Slovenien. De slovenska minoriteterna i utlandet har stor betydelse för Slovenien, i synnerhet de som bor i Österrike och Italien där de är så kallat autoktona eller ursprungliga. Även i Ungern och Kroatien finns sedan gammalt slovenska minoriteter. I Italien återfinns de främst i provinserna Trieste/Trst, Gorizia/Goricia och Udine/Videm. De ungerska slovenerna lever huvudsakligen i sju byar kring Szentgotthárd där deras antal uppskattas till några tusen. Det har slutits en rad avtal med Österrike och Italien om skyddet

av de slovenska minoriteterna i respektive länder. År 2001 slöts ett avtal mellan Slovenien och Österrike som bland annat syftade till att förbättra ställningen för den slovenska minoriteten i Kärnten och Steiermark.

Antalet sloener bosatta i Sverige uppskattas till drygt 5 000. Merparten av dem är arbetskraftsinvandrare som kom under 1960-talet och första halvan av 1970-talet, efter svenska rekryteringar i Jugoslavien. Mellan 1990 och 1994 kom ytterligare en större grupp sloener till Sverige till följd av kriget och oroligheterna på Balkan. Det finns ett tiotal slovenska föreningarna i Sverige, som ger ut tidskriften *Informativno glasilo*.

Tjeckien

Česká republika

ANDREW BLASKO

Sedan självständigheten 1993 har Tjeckien betraktats som en lyckosam reformstat och ett ledande kandidatland för medlemskap i Europeiska unionen. Tjeckiens framgångar brukar tillskrivas den relativt oproblematiska frigörelsen från kommunismen, som kallats för sammetsrevolutionen, och upplösningen av den gamla unionen med Slovakien som resulterade i två självständiga länder. En analys av den ekonomiska utvecklingen årtiondet efter kommunistregimens kollaps jämfört med utvecklingen i andra postkommunistiska stater ger vid handen att denna sammetsmjuka stil i Tjeckien inte var en tillfällighet utan faktiskt ett specifikt kännetecken för landets politiska liv.

Tjeckien har efter järnridåns fall, självständigheten och delningen hävdat sitt gamla kulturarv som en del av Centraleuropa. Huvudstaden Prag/Praha har med sina många historiska minnesmärken, sin vackra stadskärna och ett blomstrande kulturliv, blivit till en vallfartsort för unga resenärer från hela världen. Turistnäringen frodas som aldrig förr, sedan gränsövergångarna öppnats och landet blivit en del av den fria världen. Tjeckien uppfattas heller inte längre som en del av Östeuropa, en bestämning som förknippas med det gamla kommuniststyret. I stället har det funnits en beredvillighet att återknyta landet till dess gamla europeiska identitet, en process som varit relativt oproblematisk. Mer bekymmersamt har det, kanske lite förvånande för tjeckerna själva, varit att skapa en tjeckisk nationell identitet efter det att Slovakien blev en egen stat.

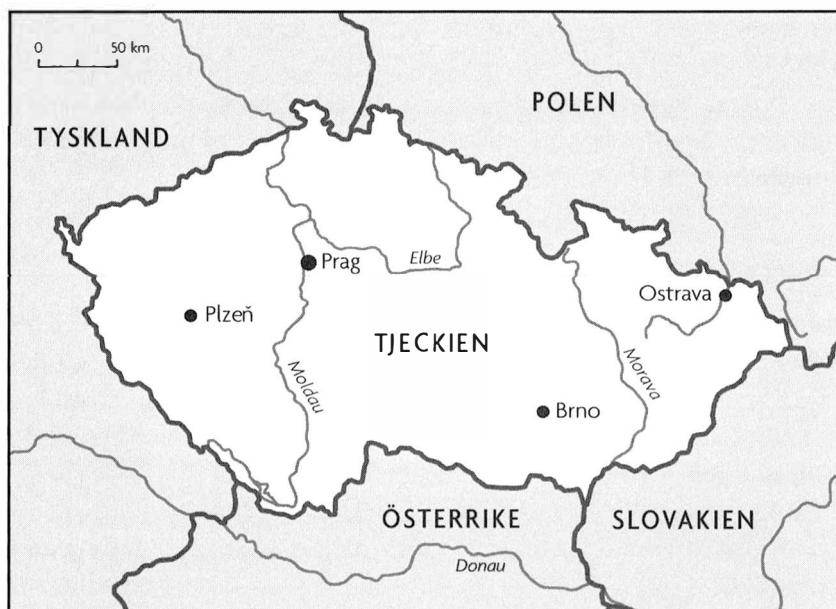
Geografi och miljö

Tjeckien är ett litet land – endast 78 866 km² stort – med en viktig strategisk placering i mellersta Europa. Klimatet är kontinentalt med varma och fuktiga somrar samt kalla, molniga och torra vint-rar. Tjeckien drabbas av och till av översvämningar, exempelvis somrarna 1997 och 2002, då stora delar av landet lamslogs.

Det mycket varierande tjeckiska landskapet brukar indelas i tre historiska regioner: Böhmen (*Čechy*), Mähren (*Morava*) och Tjeckiska Schlesien (*Slezsko*). Böhmen, som är den östligaste regi-onen, består av en högplatå där floderna Labe (Elbe) och Vltava (Moldau) rinner. Det är omgivet av låga berg, bland andra Krušné Hory (Erzgebirge) och Český Les (Böhmerwald), vilka bildar gräns mot Tyskland, och Sudetbergen, som skapar en gräns mot Po-len. Landets högsta punkt Sněžka når 1 602 meter över havet och återfinns i bergsmassivet Krkonoše (Riesengebirge) i Sudetbergen på gränsen mellan Polen och Tjeckien. Landets sydöstra del utgörs av Mähren, som kan beskrivas som ett sönderdelat högländ. Här rinner floderna Dyje och Morava. Man kan notera att såväl Nord-sjön, Östersjön som Svarta havet får vatten som runnit genom tjeckiskt område.

Den största staden i landet är huvudstaden Prag/Praha, belägen vid floden Vltava/Moldau i centrala Böhmen, och med en befolk-ning på 1,2 miljoner. Andra betydelsefulla städer i Böhmen är Plzeň/Pilsen (171 000), České Budějovice/Budweis (100 000) samt Liberec (100 000). I Mähren märks Brno/Brünn (380 000) som ad-ministrativt centrum för regionen, och Ostrava (320 000), som är en viktig industristad i norr samt Olomouc (101 000), en viktig knutpunkt för handeln i regionen. I Český Les ligger de berömda kurorterna Karlovy Vary/Karlsbad (60 000) och Mariánské Lázně/Marienbad (16 000) med vittberömda varma mineralkällor som drar besökare från när och fjärran.

Endast 40 procent av Tjeckiens yta är odlingsbar och delar av dessa områden är konstbevattnade. De viktigaste grödorna är vete, sockerbetor, korn, potatis, raps, äpplen och majs. Dessutom produ-ceras svin, nötboskap och fjäderfä inom det tjeckiska lantbruket.

Betydelsefulla naturresurser är stenkol, brunkol och kaolin, som används för porslinsstillverkning, samt grafit och timmer.

Under den kommunistiska eran var Tjeckoslovakien en av de värsta luftförorenarna i Europa. Redan på 1950-talet kunde man notera skador på skogen. Miljöproblemen har varit fortsatt stora i nordvästra Böhmen och kring Ostrava i norra Mähren, där såväl luft- som vattenföroreningarna är omfattande. Både yt- som grundvattnet är starkt nedsmutsat av industrier och städer samt utsläpp från jordbruket. Särskilt svaveldioxidutsläpp har skadat jorden och skogen. Även grannländerna har drabbats av utsläpp i Tjeckien. Sedan kommunistregimens kollaps har Tjeckien skrivit under en rad internationella avtal och fördrag rörande luftföroreningar, miljöskydd och klimatförändringar. På så vis har man förpliktigt sig att genomföra förbättringar.

Nya miljöbestämmelser och planer för att minska vatten-, luft- och markföroreningar har införts. Genom modernisering av industrin och satsningar på reningsanläggningar har miljön märkbart förbättrats under senare år, samtidigt som den ökade bilismen ska-

pat nya belastningar på miljön. Den nya miljölagstiftningen från 1998 kritiserades i en rapport av OECD som otillräcklig. Vid förhandlingar 2000 fastslogs också att Tjeckien behövde göra betydligt större ansträngningar än hittills för att kunna tillmötesgå miljökraven inom EU.

Folk och språk

Landets befolkning uppgår till över 10,3 miljoner. Omkring 17 procent av befolkningen är under 14 år, medan 69 procent är mellan 15 och 64 år. Den förväntade levnadsåldern är 71 år för män, vilket är sex år mindre än för kvinnor. Landet har bland de lägsta födelsetalen i Europa och befolkningstillväxten har avstannat. Den ogynnsamma demografiska situationen har lett till att regeringen börjat verka för ökad invandring av arbetskraft från andra länder.

Som ett resultat av sammetsskilsmässan den 1 januari 1993 är Tjeckien ett relativt etniskt homogent land, endast 6 procent av befolkningen tillhör olika minoriteter. 1990 uppgav endast 350 000 personer att de tillhörde någon annan etnisk grupp, varav 315 000 var slovakar. De 180 000 slovakar som föredrog att bli kvar i Tjeckien efter landets delning utgör fortfarande den största minoriteten (1,8 procent), följd av 51 000 polacker, 38 000 tyskar, 30 000 ukrainare, 20 000 ungrare och 17 000 vietnameser. Bland övriga återfinns ungefär 3 000 greker, ättlingar till de greker och makedonier som efter det grekiska inbördeskriget gick i exil i Östeuropa. Många av makedonierna flyttade senare till Jugoslavien, men än finns greker kvar i Tjeckien. I folkräkningarna återfinns dessutom en stor grupp mährer och schlesier, som vittnar om en utvecklad regional identitet i dessa områden.

En mycket kontroversiell fråga i Tjeckien är hur stor den romska gruppen är. Inga av de existerande statistiska uppgifterna anses vara tillförlitliga. Vissa källor menar att det finns omkring 150 000 romer i Tjeckien, medan andra uppskattar deras verkliga antal till 300 000. I folkräkningen från mars 2001 uppgick romerna till knappt 12 000 personer eller 0,1 procent av befolkningen. Det

är ingen tvekan om att gruppen är starkt underrapporterad i denna folkräkning. Ett av de mest problematiska förhållandena i Tjeckien, åren efter kommunismens kollaps, har rört motsättningar mellan tjecker och romer. Tjeckien har också fått utstå mycken internationell kritik, från såväl EU och Förenta staterna som en rad människorättsorganisationer, på grund av oförmågan att hantera romernas problem och de övergrepp de enligt samstämmiga rapporter utsatts för.

Tjeckien är ett av de mest sekulariserade länderna i Europa och en av de viktigaste skiljelinjerna inom befolkningen är den mellan uttalade ateister och kristna. Omkring 27 procent av hela befolkningen är katoliker. Därtill finns mindre grupper av protestanter och ortodoxt kristna, ungefär 4 procent vardera. Vidare bör nämnas husitkyrkan med ett litet antal anhängare. Antalet Jehovas vittnen uppges vara 16 000, medan muslimerna uppgår till några få tusen. Hela 60 procent av befolkningen uppger sig vara ateister.

Landets officiella språk är tjeckiska, vilket tillhör den slaviska språkfamiljen. Skriftspråket använder det latinska alfabetet med en rad diakritiska tecken. I likhet med polska och slovakiska räknas tjeckiskan till de västslaviska språken och skiljer sig avsevärt från de öst- och sydslaviska språken. Det tjeckiska skriftspråket har en lång och komplicerad historia. Som litteraturspråk är det äldst bland de slaviska språken och det fanns en utvecklad litteratur på tjeckiska redan under medeltiden. På grund av religiösa, politiska och kulturella förhållanden under århundradenas lopp har det tjeckiska språket också influerats av kyrkslaviskan, latinet och tyskan. Det finns en viss dialektal variation, i synnerhet i de tjeckiska delarna av Schlesien där dialekterna anses stå nära polskan, medan andra dialekter liknar det närbesläktade slovakiska språket. Ett särdrag i det tjeckiska språket är det relativt lilla antalet vokaler och de många konsonanterna, vilket gör det möjligt att konstruera hela uttryck utan en enda vokal.

Tjeckisktalande minoriteter återfinns i Slovakien, Österrike, Polen, Ukraina, Kroatien och västra Rumänien. Dessutom finns det smärre grupper av tjeckiska utvandrare sedan flera generationer i Förenta staterna, Kanada och Australien samt i en rad västeu-

ropeiska stater, däribland Sverige. De har kommit som flyktingar i olika vågor, främst i samband med första och andra världskriget samt händelserna 1948 och 1968.

Från västslaviska riken till nationsbildande

Redan på 500-talet invandrade slavisktalande folk österifrån till det område som i dag utgör Tjeckien, medan södra delen av Mähren då ännu beboddes av avarer. Vid början av 800-talet kristnades västslaverna och det bildades ett Stormähriskt rike i området. Under härskarna Mojmir (830–846), Rastislav (846–870) och Svatozluk (870–894) kom det att bli ett betydande maktcentrum i skärningspunkten mellan Bysantinska rikets, Påvedömet och Frankerrikets intressesfärer. Stormähren föll dock samman efter en ungersk invasion 906.

Under senmedeltiden uppstod ett särskilt tjeckiskt rike i Mähren, som senare kom att bli ett markgrevskap. Böhmen blomstrade under Luxemburgska ätten, särskilt under Johannes son och efterträdare, Karel IV (1346–1378). Under Karels regeringstid grundades bland annat Karlsuniversitetet i Prag, det första riktiga universitetet i mellersta Europa. Av stor betydelse för utvecklingen i Europa fick Jan Hus (1369–1415), vars förkunnelser och martyrskap för alltid förändrade världsdelen religiösa karta. Som tänkare var han inte särskilt originell, åtminstone jämfört med många andra personer som förknippats med reformationen, exempelvis Wycliffe och Calvin, men Martin Luther framhöll Hus som sin andlige förebild.

På 1500-talet tillhörde områdena det habsburgska imperiet och förblev en del av väldet fram till första världskriget, då imperiet slutligen föll samman. Den 28 oktober 1918 utropades Tjeckoslovakiska republiken i resterna av det kollapsade habsburgska imperiet. Tomáš Masaryk, professor i filosofi, utsågs till Tjeckoslovakiens första president. Fredskonferenserna i Saint Germain 1919 och Trianon 1920 bekräftade och fastlade den unga republikens gränser. Det nya landet kom att omfatta de historiska regionerna Böhmen, Mähren, samt större delen av hertigdömet Teschen, vilka alla

dittills hade varit en del av den österrikiska halvan av Habsburg, samt av Slovakien och Karpato-Rutenien, vilka dittills hade hört till Ungern. I februari 1920 antogs en författning för Tjeckoslovakien. Flaggan, som är giltig för landet även efter delningen 1993, infördes 1920.

Det nya landet rymde emellertid en rad folkgrupper, förutom tjecker och slovakar, som fick betydelse för landets öde, nämligen de så kallade sudettyskarna i de norra gränsbergen, ungrare i södra Slovakien, samt polacker i Teschen. Tjeckoslovakien kunde, trots inre motsättningar och många regeringsskiften, ändå behålla en stabilitet och bevara det demokratiska styrelseskiktet, något som andra stater som bildats efter första världskriget inte hade måktat med. Genom en reform 1928 delades landet i fyra provinser: Böhmen, Mähren-Schlesien, Rutenien och Slovakien. Masaryk, som hade omvalts till president 1920, 1927 och 1934, tvingades 1935 att avgå av hälsoskäl och ersattes av Edvard Beneš som, med undantag av en kort period som regeringschef i början av 1920-talet, varit landets utrikesminister sedan dess grundande.

Utvecklingen i Tyskland och andra länder under 1930-talets depressionsår kom emellertid att innebära slutet för den unga republiken. Münchenöverenskommelsen från september 1938 innebar att de områden i Tjeckoslovakien som beboddes huvudsakligen av tyskar övergick till Tyskland. Här fanns viktiga industrier som Tjeckoslovakien därmed förlorade. Beneš, som misslyckades i sin politik att skapa allianser med Storbritannien och Frankrike, i hopp om att motstå de tyska kraven, avgick som president den 5 oktober. Med förlusten av Sudetområdet försvann också en viktig försvarslinje mot Tyskland och landet kom i praktiken att bli maktlös i händelse av framtida aggressioner från utlandet. Förlusten av Sudetlandet följdes av ungersk ockupation av södra Slovakien i november samma år. Polen erhöll delar av Teschen.

Den första tjeckoslovakiska republiken upphörde att existera när nazityska trupper invaderade resten av landet den 15 mars 1939 och inrättade det så kallade Tyska protektoratet Böhmen-Mähren. Det gav tyskarna kontroll över stora delar av landets ekonomiska tillgångar, som behövdes för det fortsatta kriget. Slova-

kien, som hade garanterats självstyre i München, välkomnade möjligheten att utropa sin självständighet, och en slovakisk stat, under tyskt beskydd, skapades.

Tyskarna ockuperade landet under hela kriget och nazisterna kunde dra nytta av landets industrier och råvarutillgångar. Den judiska befolkningen skickades bland annat till Theresienstadt, som utnyttjades som ett genomgångs- och uppvisningsläger. Många dog i lägret, medan andra deporterades till förintelseläger för att mördas där.

Kommuniststyre

Beneš agerade, från sin exil i London, under hela kriget för ett återupprättande av Tjeckoslovakien, men kriget förändrade framtiden för hans land. Nazisterna genomförde en närmast total utrotning av den judiska befolkningen i Mähren och Böhmen och när Beneš återvände organiserade han en tvångsförvisning av alla tyskar från tjeckoslovakiskt territorium som bestraffning för samarbete med nazisterna. Det drabbade emellertid hela den sudettyska befolkningen. En planerad likadan aktion mot ungrarna hann däremot aldrig genomföras.

Genom befrielsen hamnade dessutom hela landet under sovjetisk inflytelsesfär. Under kriget hade sympatierna för kommunistpartiet ökat och i riksdagsvalet 1946 fick de omkring 40 procent av rösterna i de tjeckiska länderna. Partiets ledare, Klement Gottwald, kunde successivt befästa sin maktställning. Den 25 februari 1948 bildade han egen regering. Genom den så kallade Pragkuppen tog partiet makten över hela landet. Beneš avgick som president i juni samma år och avled några månader senare.

När kommunistregimen hade konsoliderats på 1950-talet inleddes en stalinistisk politik, med förstatliganden av jordbruk och industrier, förföljelser av oliktankande, upprättande av arbetsläger och minskad frihet för kyrkor och andra institutioner. I början av 1950-talet genomfördes också skådeprocesserna mot Rudolf Slánský och andra tidigare ledare inom kommunistpartiet, som slutade med att de avrättades. De politiska förföljelserna hade starka anti-

semitiska drag. Alla former av politisk opposition i landet undertrycktes med våld.

Situationen började inte mjukas upp förrän på 1960-talet, när frågorna om ekonomiska och politiska reformer gradvis började diskuteras inom kommunistiska partikretsar. Det skedde en uppmjukning också inom kulturlivet. Denna långsamma men fruktbara förändring kom till ytan den 5 januari 1968 när Alexander Dubček valdes till generalsekreterare för kommunistpartiet. En rad reformer i avsikt att förändra tillvaron i landet inleddes. Händelserna under våren 1968 har gått till historien som Pragvåren, vilken fick ett abrupt slut i och med Warszawapaktsinvasionen den 20–21 augusti. Dubček och fem andra ledare greps och fördes till Sovjetunionen.

Reformisterna efterträddes av mer Moskvatrogna ledare, däribland slovaken Gustáv Husák, som senare också blev landets president. Betydelsefullt för den framtida utvecklingen var att Tjeckoslovakien i januari 1969 formellt förvandlades till en federativ stat, bestående av två republiker. Den så kallade normalisering som följde innebar en återgång till en strikt kontroll av det politiska och sociala livet.

Den tjeckiska oppositionen kom främst till uttryck i det kulturella och intellektuella livet. Musiker, författare, konstnärer och forskare riskerade att förlora sina arbeten, fängslas eller rentav tvingades i exil. Den mest framträdande organisationen under 1970-talet var Charta 77 och Kommittén för skydd av de som orättfärdigt anklagats, där personer som Václav Havel och Jan Patočka framträdde. Här ska också nämnas *Plastic People of the Universe*, ett rockband som spelade en märkbar roll inom populär- och ungdomskulturen, i skapandet av en opposition mot den repressiva regimen. År 1988 stod det klart att det fanns en stark förändringsvilja hos befolkningen som helhet. Förändringarna i Polen i augusti 1989 och öppnandet av Berlinmuren i november samma år visade slutligen att de sovjetiska ledarna inte längre avsåg att motsätta sig reformer i de så kallade folkrepublikerna i Öst- och Centraleuropa.

Sammetsrevolutionen och delningen

Den 17 november 1989 utspelade sig en händelse i Prag som blev dödsstöten för den kommunistiska regimen i Tjeckoslovakien. Polisen använde omfattande våld för att slå ner en officiellt sanktionerad studentdemonstration till minnet av nazistiska avrättningar som ägt rum 1939. Demonstranterna svarade med krav på demokrati. De demonstrationer som sedan följde över hela landet var av sådan omfattning att de tvingade hela det kommunistiska partiets ledarskikt att avgå den 24 november. Man bildade snabbt en organisation i den tjeckiska halvan och i den slovakiska samlades man i »Folket mot våld« i syfte att samordna all opposition som hade vuxit fram. I december 1989 avgick Husák slutligen som president och till hans efterträdare utsågs Václav Havel, som ända fram till maj samma år varit politisk fånge.

Tjeckoslovakien genomförde allmänna val och snart stod det klart att Tjeckien och Slovakien inte längre hade samma syn på framtiden. Splittringen var ett faktum, något som tydligt manifesterades i valet 1992. I november beslöt parlamentet med stor majoritet att staten skulle upplösas.

Genom den slutliga delningen av Tjeckoslovakien den 1 januari 1993 uppstod två nya stater. I den tjeckiska delen övertog man konstitutionen, regeringen och parlamentet efter den gamla staten. Under premiärministern Václav Klaus har en fortsatt övergång till marknadsekonomi skett i lugn takt och med bevarande av statliga subventioner och transfereringar till svaga grupper. En ekonomisk nedgång 1997 resulterade i att regeringen Klaus tvingades avgå.

Valutgången 1998 gav socialdemokraten Miloš Zeman möjligheter att bilda regering. Tjeckien kom att utrikespolitiskt och ekonomiskt orienteras alltmer mot EU samtidigt som man fjärmade sig från Slovakien. Med Tyskland, som är den viktigaste handelspartnern, har emellertid banden förblivit ansträngda, på grund av olösta frågor om återlämnandet av de tillgångar som konfiskerades från sudettyskarna och omständigheterna kring deras fördrivning 1945. År 1997 blev Tjeckien en av fem f.d. kommunistländer som inbjöds att förhandla om medlemskap i EU.

Efter tio år vid makten avgick Václav Havel från presidentämbetet den 2 februari 2003. Han efterträddes av Václav Klaus, som valdes till president den 28 februari samma år.

Ekonomiska förhållanden

Det tjeckiska området var industrialiserat redan i slutet av 1800-talet och den mest utvecklade regionen i Habsburgska väldet. Kol, stål och textilier har traditionellt varit de starkaste branscherna, som en gång gjorde att landet räknades till de mest industriellt utvecklade. Numera har gruv- och metallindustrin gått tillbaka.

Mellan de två världskrigen fortsatte ekonomin att vara beroende av den industriella utvecklingen. Efter andra världskriget förändrades ekonomin för att anpassas till den sovjetiska, centralstyrda planhushållningen, som syftade till att säkra tillgången till tunga maskinvaror på de stora marknaderna inom kommunistblocket och vapen till tredje världen. Därtill hade Tjeckoslovakien en lättare industriproduktion, exempelvis motorcyklar och bilar, som var eftertraktad i kommunistiska och underutvecklade länder, även om de inte kunde möta konkurrensen på den västliga marknaden. Mer än 70 procent av Tjeckoslovariens export gick till det kommunistiska östblocket långt in på 1980-talet och ekonomin fortsatte att expandera. För att klara nödvändig import av västerländska produkter tvingades landet fortsätta sälja råvaror och halvfabrikat, såsom stål och cement.

Ekonomin lyckades hålla en årlig tillväxt på fem procent även efter Warszawapaktsinvasionen 1968, till stora delar med hjälp av billiga petroleumprodukter från Sovjetunionen. Tjeckoslovakien kunde dra nytta av planhushållningen genom full sysselsättning, enorma marknader, billiga råvaror, stabila priser och låga levnads-kostnader. Men man led också av nackdelarna i form av en icke-konvertibel valuta, svag konkurrens och oförmåga att möta konsumenternas krav på kvalitet och variation i varuutbudet, samt av en långsamt växande levnadsstandard. Perioder av ekonomisk stagnation var i allmänhet odramatiska, eftersom det alltid existerade möjligheter att öka exporten i öst.

En liten del av landets behov av olja och gas tillfredsställs genom inhemska tillgångar. Den inhemska produktionen av olja är dock långt mindre än förbrukningen. Olja utgör också en liten del av den totala exporten. Landet har även små fyndigheter av naturgas, men är ändå till största delen beroende av import. I stort sett all olja och gas som importeras kommer från Ryssland. För att undvika detta beroende av Ryssland byggs en ny oljeledning till Ingolstadt i Tyskland. I de fossileldade värmekraftverken, som svarar för en stor del av elproduktionen, använder man de mycket omfattande brunkolstillgångar som finns i norra Böhmen. Landet har ett kärnkraftverk och ytterligare ett är under uppförande. Kärnenergin svarar för över 20 procent av elproduktionen.

När Tjeckien och Slovakien gick skilda vägar 1993 införde båda länderna var sin valuta som kallades koruna. Den tjeckiska korunan har varit relativt stabil sedan 1993. Precis som i andra före detta kommuniststater har levnadskostnaderna ökat stadigt de senaste tio åren, med en höjning på 50 procent mellan 1994 och 2000. Prag har förstås den högsta levnadskostnaden i landet. Enligt OECD-uppgifter för 2003–2004 är Tjeckien ändå ett av de billigaste länderna för turister i Europa.

Vägen till marknadsekonomi

Tjeckien utgör en av de mest stabila och ekonomiskt blomstrande postkommunistiska staterna. Kanske är det ingen tillfällighet att de kommuniststater som Sovjetunionen hade de största problemen med, alltså Ungern, Tjeckoslovakien och Polen, är de som utvecklats till de mer lyckosamma postkommunistiska länderna. Man kan också fråga sig vilken betydelse man ska tillmäta styrkan av de antisovjetiska upproren och de hot mot hela systemet som dissidenterna utgjorde. Det kan dessutom noteras att inget av dessa länder någonsin gav upp sin centraleuropeiska identitet och accepterade att vara »öststat«.

Alltsedan de första åren av ekonomisk transition har Tjeckoslovakien, och det efterföljande Tjeckien, åtnjutit internationell tillförsikt om landets ekonomiska möjligheter, trots att produktionen

var tre gånger lägre än genomsnittet för EG (sedan 1993 EU). Ett exempel på det är att Tjeckien i november 1995, som första post-kommunistiska land, antogs som fullvärdig medlem i OECD, Organisationen för ekonomiskt samarbete och utveckling, vilket omedelbart ledde till att den tjeckiska valutan blev konvertibel.

Den tjeckiska transitionen har karakteriserats av mindre dramatiska händelser och frustrationer, vilket i större utsträckning plågat många av dess tidigare östeuropeiska allierade. En kort period av hög inflation 1991 kunde successivt reduceras de kommande åren. Prissättningen på elektricitet och bostäder behölls under statlig kontroll, vilket innebar att minskningen av reallönerna inte blev så kännbar. Av särskild betydelse för den ekonomiska politiken var också övervakningen av löneökningarna där det skedde en strikt kontroll av löneutvecklingen. Det finns fortfarande stora löneskillnader mellan män och kvinnor i Tjeckien. Kvinnornas löner är minst 30 procent lägre än männens för samma arbete. Löneskillnaderna motsvaras också av ojämlikhet i pensionerna. EU-medlemskapet har tvingat regeringen att granska förhållandet, men framstegen har varit små.

I början av 1990-talet förlorade Tjeckien huvuddelen av sin exportmarknad, vilken i praktiken hade kollapsat efter CMEA:s (eller Comecon, The Council for Mutual Economic Assistance) sönderfall. Behovet av nya marknader och nödvändigheten av att förbättra konkurrensmöjligheterna för landets produktion tillhörde de svårigheter som måste övervinnas. Ett sätt att tackla detta var privatiseringen av industrin. År 1990 försvann den statliga kontrollen av näringslivet och snart påbörjades en försäljning av de mindre, statsägda företagen. Det följdes senare av en privatisering och omvandling av de stora statliga företagen till aktiebolag. Redan 1991 hade Volkswagen skaffat sig kontroll över Škodafabriken. Till en början gav detta upphov till ett visst gnissel eftersom Volkswagen inte följde sina investeringsplaner, men senare har det visat sig lyckosamt för Škoda. Från att ha befunnit sig i stagnation sedan mitten av 1970-talet har fabrikernas produktion av bilar fördubblats under det senaste årtiondet.

Den första höjdpunkten i den ekonomiska tillväxten, efter sepa-

rationen från Slovakien, nåddes år 1995 när BNP steg med 5,9 procent. En bidragande faktor till denna ökning var den lyckade tjeckiska omorienteringen av landets export i riktning mot de utvecklade marknadsekonomierna i väst. Detta var i sin tur ett resultat av en strukturell förändring av exportindustrin där tillverkningen av metallvaror och maskiner minskades till förmån för en ökning av produktionen av råmaterial. De låga arbetskraftskostnaderna (ungefär 40 procent av EU:s genomsnitt) gav också den tjeckiska exportindustrin en viktig konkurrensfördel. Detta var emellertid något som enbart gav fördelar på kort sikt och som man av politiska och ekonomiska skäl skulle vara tvungna att begränsa eller helt överge. Den tjeckiska ekonomiska politiken började alltmer uppfattas som ett hot mot EU-ländernas industrier, och Tjeckien anklagades för dumpning. En annan viktig faktor som bidrog till den ekonomiska tillväxten var de växande direktinvesteringar i tjeckiska motor- och elektronikföretag och det allt större intresse som flera multinationella företag visade landet på grund av dess geografiska läge. Den tidigare underutvecklade servicesektorn expanderade dessutom kraftigt, samtidigt som de privata småföretagen blev allt fler.

I slutet av 1996 bröts den positiva ekonomiska utvecklingen och den tjeckiska ekonomin gick in i en mindre recession, vilket i hög grad berodde på den tröga takten i omstruktureringen av företag och kapitalmarknaden. Den här tillbakagången kulminerade i en valutakris våren 1997, när investerare blev oroliga över underskottet i landets betalningsbalans, som uppgick till 8,3 procent av BNP. Den tjeckiska centralbanken kunde inte återställa valutan till dess tidigare värde och lät den till sist flyta, efter att ha spenderat över tre miljarder dollar i stödköp.

Bland de mer allvarliga konsekvenserna av underskottet i betalningsbalansen var en kraftig minskning av den tjeckiska exportindustrin, en ökning av den inhemska efterfrågan och en löneutveckling som inte låg i paritet med produktiviteten. Några av de tuffa men nödvändiga åtgärder som regeringen vidtog var att införa restriktioner för bankernas utlåning och nedskärningar av statens utgifter med 2,6 procent av BNP, vilket fick kärva konsekvenser för

den offentliga sektorn. Ett inflöde av internationellt kapital och långsiktiga investeringar hjälpte till att förbättra situationen.

Men även om den tjeckiska ekonomin har genomgått flera kriser och överkommit åtskilliga svårigheter är framgångarna tydliga. Den tjeckiska ekonomin har inte bara överlevt revolutioner, skilsmässor och stagnation, den har lyckats klara alla hinder med en bibehållen image av ett europeiskt land där livet går sin gilla gång, där sociala problem löses efterhand som de dyker upp och där den ekonomiska och politiska utvecklingen inte framkallar några samhälliga omvälvningar. Därmed inte sagt att allt som de tjeckiska politikerna planerade också genomfördes. Det gällde inte minst de energiska försöken att privatisera industri- och banksektorn. Kostnaderna för en rask och genomgripande privatisering visade sig snabbt bli oerhört stora och den tjeckiska staten tvingades anpassa reformtakten till den ekonomiska verkligheten.

I likhet med andra postkommunistiska stater har också Tjeckien tvingats ta itu med en växande korruption och ekonomisk brottslighet. En omfattande sociologisk opinionsundersökning som gjordes år 1998 visade att korruption ansågs vara en av de allvarligaste kvarvarande effekterna av det kommunistiska systemet. De som tillfrågades i undersökningen svarade också att deras eget korrupta beteende minskade 1989, och att det inte ökat i samband med övergången till marknadsekonomi. Generellt sett hade en majoritet av de tillfrågade en negativ syn på korruption, men 22 procent svarade att det i den tjeckiska vardagen var nödvändigt att betala mutor. Motsvarande siffra nio år tidigare var endast nio procent. Enligt samma undersökning ansåg myndigheterna att korruption inte var någon särskilt allvarlig fråga som krävde särskilda åtgärder. Den här typen av attityder kan jämföras med det faktum att endast en tredjedel av de korruptionsärenden som behandlades i domstol 1997 ledde till fällande domar.

Undersökningen visade också att många människor hade en tvetydig inställning till korruption och ansåg att kunskap om hur korruptionen fungerar också är en nyckel till framgång. Även om tjeckerna tycks acceptera den typ av korruption som sker i det dagliga livet, är man mer kritisk till andra mer storskaliga former av

bestickning och fiffel, som man anser måste beivras och lagföras. Det står dock klart att majoriteten av tjeckerna anser att korruptionen ska bekämpas och att samhället borde vara befriat från den här typen av beteenden. Hela 95 procent ansåg att strängare straff är nödvändigt och 77 procent ansåg att polisen och andra rättsvårdande myndigheter borde ges utökade befogenheter. Över huvud taget visade undersökningen att ekonomisk brottslighet och korruption uppfattas som ett av de största hoten mot det tjeckiska samhället idag.

I en undersökning rörande korruption gjord av *Transparency International* år 2002 hamnade Tjeckien på 52 plats tillsammans med Slovakien, Lettland, Marocko och Sri Lanka. Jämfört med de övriga postkommunistiska nya medlemmarna i EU anses Tjeckien, tillsammans med Lettland och Slovakien, vara de mest korrupta. För den tjeckiska regeringen har frågan om att komma till rätta med korruptionen blivit högprioriterat. Dels är övriga EU-medlemmar bekymrade över länder som tenderar att överse med ekonomisk brottslighet, och då särskilt korruption, dels därför att det skapar ett dåligt investeringsklimat och förhindrar en fortsatt gynnsam utveckling av den tjeckiska marknadsekonomin.

De svårigheter och problem med korruption som Tjeckien har mött i privatiseringsprocessen är stora. Den höga graden av korruption i Tjeckien och andra postkommunistiska stater visar att utvecklandet av marknadsekonomi inte bara är en fråga om kunskap, utbildning, finansiella möjligheter och skicklighet, utan kanske i än högre grad en fråga om att utveckla en helt ny sorts politisk kultur.

Tjeckiens »mirakeltransition«

Om man studerar den ekonomiska övergången, den så kallade transitionen, från planekonomi till marknadsekonomi framträder en typisk »tjeckisk väg« som undviker många av de politiska och ekonomiska fallgropar som de flesta andra postkommunistiska länderna råkat ut för. I det tjeckiska fallet inträffade därför aldrig någon allvarlig ekonomisk kollaps eller genomgripande nedmon-

tering av de sociala skyddsnäten med ökad fattigdom och växande sociala klyftor som följde.

I maj 1992 – medan man fortfarande var en del av Tjeckoslovakien – påbörjade Tjeckien världens första massprivatiseringsplan. Syftet med planen var att ta bort hela det planekonomiska systemets regelverk och restriktioner samt att frigöra den privata initiativkraften och tillåta ett system baserat på utbud och efterfrågan. Privatiseringsplanen implementerades med hjälp av två olika lagar. Den ena behandlade överföringen av statligt ägda småföretag till privat ägo genom ett offentligt auktionsförfarande. Dessa privatiseringar var genomförda redan 1993.

Den andra lagen syftade till att underlätta överföringen av stora företag och industrier från statligt till privat ägande genom att finansministeriet upprättade en specifik privatiseringsplan för varje företag. I Slovakien valde man en annan modell och ett mer förenklat förfarande, vilket gav en snabbare privatiseringen av statliga företag. Redan 1997 var privatiseringen i Slovakien avslutad, då mer än 90 procent av de tidigare statligt ägda tillgångarna sålts ut.

Skälet till att man talade om den tjeckiska omställningen till marknadsekonomi som ett »mirakel« är att det hela, mot alla förväntningar, åtföljdes av en ovanligt liten ökning av arbetslösheten. Den tjeckiska arbetslösheten låg inte bara långt under den i andra postkommunistiska länder, den var också lägre än i många västeuropeiska länder och Förenta staterna. Med en arbetslöshet på 3,3 procent 1996 kom Tjeckien på andra plats efter Japan bland 27 OECD-länder. Denna mycket låga arbetslöshet ska också ses i ljuset av att landet samtidigt upplevde en kraftig ökning av pensionsavgångar och att många av landets gästarbetare återvände till sina hemländer. Detta orsakade en långt större produktionsnedgång mellan åren 1990 och 1995 än vad som skedde i Polen, Ungern och Slovakien.

Samhällsforskare har fört fram en rad olika faktorer i försöken att förklara vad som ibland betecknats som »det tjeckiska miraklet«. Man har bland annat pekat på den tjeckiska arbetskraftens professionalism, höga utbildningsnivå och tekniska skicklighet. Den tjeckiska arbetskraften bedöms vara mer utbildad än den

franska, och i paritet med de tyska och schweiziska arbetarna. Ett av kommunismens mer positiva arvegods var att det vid 1990-talets början fanns en ovanligt hög andel av arbetskraften som hade en universitetsexamen (9,2 procent jämfört med 6,8 procent i Slovakien), och yrkesutbildade (38,1 procent, dubbelt så många som i Slovakien). Utbildad arbetskraft har mycket lättare att ställa om och anpassa sig vid förändringar. En annan viktig faktor var att en relativt liten del av landets arbetskraft fanns inom jordbrukssektorn. Det fanns därför väldigt få lågutbildade arbetare att omlokalisera.

I den tjeckiska reformprocessen intog man tidigt en strategi som satte arbetskraften i centrum och betraktade den som landets viktigaste kapitaltillgång. En av själva grundförutsättningarna för reformprocessen var att den ekonomiska politiken intog en oeftergivlig linje gentemot den statliga industrisektorn och en mer kompromissinriktad visavi arbetskraften. Under det första skedet av reformprocessen gjordes därför stora ansträngningar att skapa så gynnsamma villkor som möjligt för att arbetskraften skulle klara omställningen. Man kan i det här sammanhanget se en rad olika åtgärder som regeringen vidtog för att minimera skadorna på det sociala och ekonomiska kapital som arbetskraften representerade. Inom den tjeckiska exportindustrin försökte man skapa balans genom införandet av ett treparts-system i löneförhandlingarna, som inbegrep regeringen, arbetstagare och arbetsgivare, i syfte att hålla lönerna nere och antalet arbetstillfällen uppe. Regeringen gjorde också stora ansträngningar för att öka andelen egenföretagare, vilket också gav resultat då en av åtta tjecker år 1996 försörjde sig genom eget företag eller mindre affärsrörelse.

Den ekonomiska avmattningen 1998–1999 satte stopp för den tjeckiska »mirakeltransitionen«. Med nedgången av utländska direktinvesteringar och en långsammare tillväxttakt började arbetslöshetsnivåerna att närma sig ett europeiskt snitt. År 2002 var arbetslösheten 10,2 procent och i början av år 2004 10,3 procent. I Tjeckien blev detta uppmärksammat inte bara för att siffrorna var de högsta sedan kommunismens fall i november 1989, utan också därför att man hade passerat den psykologiska 10-procentgränsen.

I likhet med länder som Polen var arbetslösheten större på landsbygden än i städerna. Den högsta nivån, med över 20 procent arbetslösa registrerades i de norra regionerna Böhmen och Mähren, medan det i Prag endast var något mer än tre procent.

I jämförelse med andra central- och östeuropeiska länder ligger den tjeckiska arbetslösheten 2004 mittemellan Polens och Ungerns. Att Tjeckien har förlorat sin förstaplats bland de övriga transitionsekonomierna i det här avseendet har framkallat en intensiv debatt med krav på att radikala åtgärder vidtas för att tackla den tjeckiska arbetsmarknadens långsiktiga problem. Debatten har givits nytt bränsle genom det faktum att mer än 40 procent av de arbetslösa har varit utan arbete i mer än tolv månader och att mer än 50 000 arbetssökande under de senaste åren har varit nyutexaminerade från skolor och universitet.

Ungern

Magyar Köztársaság

JOHAN LARSSON

För den idrottsintresserade är Ungern kanske främst känt för sitt framgångsrika fotbollslandslag, som med sin legendariske vänsterinner Ferenc Puskas besegrade allt motstånd under 1950-talet. Annars förknippas nog Ungern på våra breddgrader mest med kaféer, kryddstarka korvar, gulasch, sött tokajvin och badanläggningar.

Den händelse i den ungerska historien som är mest känd i Sverige torde vara Ungernrevolten 1956. Upproret fick den sovjetiska ledningen att reagera med militär repression och innebar en flyktingström ut över Europa. Till Sverige kom 8 000 personer. Det är främst från denna tid som majoriteten av ungerska invandrare i Sverige härstammar. Slutet för den politiska reformrörelsen kom även att innebära början på slutet för det ungerska fotbollslandslags storhetstid.

Sverige och Ungern är inga stora handelsparter, men sedan 1989 har svenskt intresse stadigt ökat för ekonomiskt utbyte med de central- och östeuropeiska länderna, inte minst inför EU:s utvidgning. Ett exempel på detta är Electrolux som etablerat en fabrik i Ungern. Skillnaden i kostnadsläge för tillverkningsindustrin – som gjort utlokalisering av västeuropeiska verksamheter österut så intressant – kan antas minska i takt med de nya medlemsländernas växande ekonomier.

I takt med att EU-integrationen framskrider kommer det ekonomiska utbytet mellan länder som Sverige och Ungern snart att utvecklas till ett mellan jämbördiga affärsparter. För den som reste till Ungern i början av 1990-talet och som återkom under 2000-talet är den ekonomiska utvecklingen tydlig. Den europeiska integrationen har också påskyndat normaliseringen av Ungerns för-

hållande till sina grannländer, där minoritetsrelationer och frågan om nationell tillhörighet utgjort politiskt bränsstoff i kommunismens kölvatten.

Geografi och befolkning

Ungern ligger mitt i Europa och består till största delen av slättland, omgivet av berg i norr och öster, samt av de östra och dinariska alperna i väst och sydväst. Landets högsta punkt Kékes, 1 014 meter över havet, återfinns i Matrasbergen intill gränsen mot Slovakien. Två tredjedelar av Ungerns yta klassas som odlingsbar jordbruksmark. Landets naturtillgångar är relativt begränsade och de energiresurser som finns i form av kol, olja, gas och uran är svår-exploaterade. I dagens öppna och specialiserade internationella ekonomi lönar det sig att importera liknande produkter och Ungern är, också av tradition, i hög grad ett handelsland. De råvaruresurser som förtjänar att nämnas är 12 procent av världens tillgångar av bauxit samt förekomst av manganmalm och uran.

Ungern består av tre geografiska områden: det kuperade Transdanubiska höglandet väster om Donau, slättlandet i sydöst som ibland kallas den ungerska Pustan samt bergsområdena i gränsländan. Klimatet är tempererat kontinentalt med viss skillnad mellan låglänta och mer höglänta områden.

I avsaknad av hav spelar de stora floderna Donau och Tisza en viktig roll för landets ekonomi och infrastruktur. Detta blev särskilt märkbart efter Natos bombningar av Serbien 1999, då ett antal större broar bombades och därmed klippte av Donau som transportled och livsnerv. Det ledde till kännbara ekonomiska konsekvenser även för Ungern. Ett knappt år senare, i januari 2000, förgiftades Tiszas vatten som en följd av att en gruvdam i Rumänien brast. Cyaniden i vattnet från gruvan i Baia Mare dödade nästan allt liv i floden och konsekvenserna för fiske och bevattningssystem blev omfattande. I dag simmar fisken åter i floden och återhämtningen har gått snabbare än man först vågade tro. Denna typ av katastrofer visar hur sårbara ett lands viktigaste naturtillgångar kan vara.

Det geografiska läget mitt i Europa innebär att Ungern delar landgränser med ett relativt stort antal länder: Kroatien, Rumänien, Serbien, Slovakien, Slovenien, Ukraina och Österrike. Med en befolkning strax över tio miljoner invånare ligger Ungern, tillsammans med Tjeckien, på andra plats bland EU:s nya medlemsstater vad beträffar folkmängd. Landets yta på 93 030 km² motsvarar ungefär en femtedel av Sveriges yta och folktätheten är 109 invånare/km², vilket kan jämföras med Sveriges 20 invånare/km².

Enligt många bedömare är Budapest, med knappa två miljoner invånare, en av Europas vackraste huvudstäder med den mäktiga Donau som delar den i en västlig sida, Buda, och en östlig sida, Pest. Andra störrestäder är Debrecen (211 000 inv.), Miskolc (184 100), Szeged (168 400), Pécs (162 500), Győr (129 400), Nyiregyháza (118 800), Kecskemét (107 700) samt Székesfehérvár (106 300).

Ungerns befolkning uppgår till 10 045 000 invånare (2003), av vilka ungefär 90 procent är etniska ungrare. En absolut majoritet av befolkningen talar ungerska, vilket tillhör den finskugriska språkfamiljen, dit också finska och estniska hör. Ungerskans när-

maste språkliga släktingar hittar man emellertid i mindre språk som talas i Sibirien. Utbildning i ungerska språket i Sverige bedrivs endast vid universiteten i Lund och Uppsala. I Ungern är inte heller utbildning i svenska vanligt, utan bedrivs på högre nivå endast vid ett fåtal institutioner, exempelvis Roland Eötvösuniversitetet i Budapest.

Diaspora och minoriteter

När Österrike-Ungern föll samman efter första världskriget, och den moderna ungerska staten skapades, hamnade över tre miljoner etniska ungrare utanför Ungerns gränser, i Österrike, Ukraina, Tjeckoslovakien, Rumänien samt Serbernas, kroaternas och slovenernas kungarike, det som 1929 skulle bli Jugoslavien. Det mång-etniska ungerska området, där endast hälften av befolkningen hade ungerska som modersmål under den habsburgska tiden, kom alltså att omformas till en etniskt och språkligt homogen ungersk nationalstat.

Sedan Ungerns landavträdelser genom Trianonfördraget 1920 har landet endast mindre minoritetsgrupper, varav romerna utgör den största. De uppskattas numera till mellan 4 och 8 procent av befolkningen. I folkräkningen från 2001 uppgav sig 62 233 personer vara etniska tyskar, 17 692 slovakar, 15 620 kroater samt 7 995 rumäner. Mellan 60 och 70 procent av befolkningen är katoliker, 20 procent kalvinister och 5 procent lutheraner. Det finns dessutom mindre grupper av ortodoxa kristna, men till följd av förintelsen och utvandring är andelen judar mycket låg.

Den osäkerhet som råder om romernas verkliga antal i Ungern har bland annat sin grund i den stigmatisering det innebär att kategoriseras som rom. Liksom i många andra länder i Central- och Östeuropa lever romerna spridda över landet. De lever ofta segregat, ibland i närmast ghettoliknande områden. Arbetslösheten bland romerna är sannolikt tio gånger högre än riksgenomsnittet. Romerna intar en särställning som folkgrupp bland minoriteter över hela Europa, eftersom de av omgivningen ofta anses sakna hemland. Därmed uppstår ofta problem när individer från denna

folkgrupp konfronteras med en alltmer konvergerande europeisk arbetsmarknads-, migrations- och asylpolitik. Personer som i juridisk mening saknar hemland riskerar i EU att behandlas som illegala flyktingar var de än befinner sig.

Numera försöker man i Ungern stödja romernas kulturella utveckling, bland annat genom forskningsinstitut, tidsningsstöd, radio- och teveprogram för romer, samt genom ett museum över romernas liv och kultur som inrättats i Budapest. Det finns ett antal intellektuella romska grupper och individer som deltar aktivt i politiska och samhällseliga organisationer, men det råder inte sällan stor oenighet inom dessa grupper. De allra flesta romer är mycket fattiga och ofta är de inte alls representerade i arbetsstatistiken. Jämfört med flera andra europeiska länder kan man dock säga att situationen för romer är mer mångfacetterad i Ungern.

Efter kommunismens fall fick många människor i de gamla kommunistländerna betala ett ekonomiskt och socialt pris för de nödvändiga politiska och samhällseliga reformerna. I flera stater är detta övergångsskede förbi för den stora majoriteten av befolkningen och man upplever successiva förbättringar. De ekonomiska påfrestningarna har emellertid drabbat romerna hårdast och det är svårt att se någon positiv förändring för deras del. Ledare för olika populistiska partier har ofta lagt skulden för den dåliga ekonomin under transitionen på just romerna. Synen på romer är ofta mycket negativ bland befolkningarna i dessa länder.

Varje besökare i större städer i Centraleuropa kan själv konstatera att romerna lever mycket marginaliserade liv, ofta utanför samhället och betraktade som lägre stående varelser av omgivningen. De särskilda satsningarna för att förbättra romernas situation, som genomförs av enskilda länder eller gemensamt med EU, har hittills fått litet praktiskt genomslag. Det gäller också Ungern.

Ungern bildas

Ungrarna, eller magyarerna som de kallar sig själva, invandrade enligt den nationella historieskrivningen under härföraren Árpád till slättlanden sydväst om Karpaterna på 800-talet. Stefan I skapa-

de under 1000-talet ett stort kungarike, som efter att osmanerna besegrat Ludvig II vid Mohacs 1526 delades mellan Osmanska riket, Habsburg och storfurstendömet Transsylvanien. I slutet av 1600-talet hamnade hela det gamla ungerska riket, inklusive det transsylvanska området samt det till Ungern knutna kungariket Kroatien-Slavonien, under det österrikiska Habsburgs kontroll.

Under 1800-talet växte sig nationalistiska rörelser allt starkare i imperiernas Europa. Språk, religion och etnisk härkomst blev i samband med upplysningen allt viktigare som grund för politiska idéer. I det mångetniska Ungern omfattade det politiska självständighetsprojektet föreställningar om en ungersk nation med ett ungerskt folk och ett ungerskt språk. Landets status inom imperiet stärktes 1867, och ett ungerskt parlament skapades som en följd av ett avtal mellan kejsaren i Wien och ungerska självständighetsföretädare. Ungerska blev officiellt språk i det rike som då omfattade ett stort geografiskt område och en mängd minoriteter.

Efter 1867 omsattes den ungerska nationalismen i växande utsträckning med en politik som gick ut på att integrera och magyarisera den icke-ungerska delen av befolkningen. Tyskar, judar, rumäner, slovakar, kroater och andra slaver skulle bli ungrare. Vid första världskrigets utbrott fanns det, trots eller kanske på grund av denna politik, inom det ungerska området en rad folkgrupper som tillhörde andra nationalistiska projekt med andra politiska centra, språk och uppfattningar.

Efter kriget var imperiernas tid förbi och många av de moderna europeiska nationalstaterna föddes. De olika fredsfördragen efter det första världskriget fick självfallet stora inrikes- och utrikespolitiska konsekvenser i mellankrigstidens kraftigt decimerade Ungern. Det viktigaste utrikespolitiska målet för Ungern var återupprättandet av de tidigare gränserna. Denna revisionistiska hållning fick bland annat till följd att Ungern under andra världskriget bildade allians med Tyskland. Efter att 1945 åter stått som förlorare i ett världskrig kom Ungern att ingå i den kommunistiska maktsfären när Europa delades mellan segrarmakterna. Visserligen fanns det inhemska och internationella ambitioner om ett demokratiskt ungerskt styre efter 1945, men den sovjetiska arméns närvaro och

en rad utrensningar i de politiska partierna ledde till att Ungern utropades till folkrepublik 1949.

Under kommunismens ok

Redan från början strävade kommunisterna efter att konstruera en socialistisk modellstat med medlemskap i Warszawapakten och den kommunistiska, ekonomiska samarbetsorganisationen Comecon. Efter Sovjetledaren Josef Stalins död 1953 och tillsättandet av Imre Nagy som ungersk premiärminister växte en ungersk reformrörelse fram. När de politiska protesterna utvecklades till väpnade sammanstötningar mellan studentgrupper och militär i oktober 1956 började man tala om en ungersk revolution. De sovjetiska trupperna i Ungern förlorade de första sammanstötningarna och den nya regeringen återinförde flerpartisystemet. Man beslutade också om utträde ur Warszawapakten i syfte att vara neutralt.

I början av november samma år kom emellertid en stark motreaktion från Sovjetunionen, som återtog den militära kontrollen och genomförde omfattande arresteringar och utrensningar. Från denna tid och under de följande repressiva kommunistiska åren flydde ett stort antal ungrare sitt hemland till en rad europeiska länder, däribland Sverige. Från revoltåret 1956 fram till 1989 fick sammantaget 15 000 ungrare en fristad i Sverige. Numera räknar man med att mellan 25 000 och 30 000 personer med ungersk härkomst bor i Sverige. Till dessa hör också en del ungrare som flydde från Rumänien under 1980-talet.

Redan under 1960-talet lindrades dock det hårda sovjetiska greppet om Ungern och en rad ekonomiska reformer i marknads-ekonomisk riktning genomdrevs. På 1980-talet kunde Ungern som första öststatsland därför bli medlem i internationella ekonomiska organ som GATT och valutafonden (IMF). Att Ungern blev ett av de första f.d. kommunistländerna med fullt EU-medlemskap är följdriktigt eftersom landet var det första av dessa som erhöll handelsavtal med EG redan under 1980-talet.

Ungern kom också att spela en särskild roll vid kommunistregimernas fall i öst. Faktorerna bakom kommunismens fall och de öst-

européiska staternas övergång till liberal demokrati och marknadsekonomi var givetvis många och samverkade på ett komplicerat sätt. Den sovjetiske ledaren Michail Gorbatsjovs öppenhetspolitik – perestrojkan – måste ses som central och något som möjliggjorde en politisk förändring. I Ungern spelade det politiska klimatet under Kádárregimen också en viktig roll för reformrörelsernas framväxt utanför kommunistpartiets tunga kapp. Man införde exempelvis ett flerpartisystem 1988, liksom man gjort under en kort period 1956. Med Gorbatsjov i Moskva blev det snart uppenbart att den sovjetiska centralmakten inte längre ämnade ingripa militärt för att påverka den politiska utvecklingen i de kommunistiska satellitstaterna.

Det konkreta beviset för detta kom när östtyskar tilläts fly till Österrike genom Ungern. Östtyskarna, som levde under den kanske mest repressiva regimen av Sovjetunionens lydstat, brukade kunna semestra i Ungern. När den ungerska regimen rev sina stängsel vid gränsen till Österrike kunde ingen hindra den stora flyktingströmmen. Den ungerska regeringen beslutade den 10 september 1989, ställde inför enorma köer av asylsökanden utanför Västtysklands ambassad, att tillåta omkring 10 000 östtyskar att resa västerut, vilket naturligtvis ledde till att en ännu större ström av östtyskar gav sig av mot Ungern och Tjeckoslovakien.

Författningen från 1949 reviderades 1989 och folkrepubliken Ungern förvandlades till republiken Ungern. Enligt den nya konstitutionen skulle Ungern vara en parlamentarisk demokrati.

Grannrelationerna

Ungerns historiska utveckling har inneburit att nästan en fjärdedel av de etniska ungrarna lever i relativt samlade grupper inom särskilda områden i flera grannländer. Inom landet finns däremot endast små grupper av etniska minoriteter från grannländerna. De är dock stora nog att utgöra distinkta minoritetsgrupper. Frågan om vilka människor och grupper som är medborgare i vilket land har efter frigörelsen från kommunismen politiserats i varierande grad. Den ungerska statens relation till de etniska ungrare som är med-

borgare i olika grannstater, och behandlingen av dessa minoriteter, är politiskt laddad och utgör en lockelse för politik med nationalistiska förtecken.

Grannrelationerna är i hög grad påverkade av dessa frågor. Det ligger något grundläggande mänskligt i resonemang av likabehandlingskaraktär: vi behandlar ert folk som ni behandlar vårt. Den svåra frågan är hur sådan gränslös identifikation uppstår. Varför bryr sig en banktjänsteman i Budapest om en bondes situation i södra Slovakien bara för att de talar samma språk? Under kommunisttiden var frågor av denna karaktär knappast något som kunde tas upp på den politiska dagordningen. Det socialistiska projektet rymde inga etniska tvistefrågor och beslut. Frågor om vilka som utgjorde folket var inte relevanta eftersom folket var arbetarna och arbetarna var folket.

Denna grova förenkling stämmer emellertid inte riktigt med verkligheten, men om etniska frågor restes var det för att kommunistpartiet hade en politisk föreställning om detta eller, mer sällan förekommande, för att man tillät någon annan att ha det. Detta innebar naturligtvis inte att etnisk diskriminering eller rasism inte kunde förekomma, men den existerade inte officiellt. Denna frånvaro av offentlig debatt innebar, efter kommunismens fall, att det fanns ett uppdämt behov att diskutera minoritetsfrågor.

Förhållandet till Rumänien

När det totalitära systemet brakade samman hamnade den etniska frågan ganska omgående på den politiska dagordningen. Främst berodde detta kanske på en oro för hur den ungerska minoriteten behandlades i det fortfarande hårt styrda Rumänien. Denna oro manifesterades i den nya ungerska grundlagen från 1989, där Ungern deklarerade sitt särskilda ansvar för ungrare utanför landets gränser. En annan faktor som bidrog till att befolkningsfrågan aktualiserades var osäkerhet kring den nya statens grunder, något som inte var unikt för Ungern. Det var helt enkelt ganska naturligt att de före detta kommunistiska folkrepublikerna väckte frågor om sina gränser, sin konstitution, kort sagt sin konstruktion. Om

den kommunistiska tiden varit en parentes, vad hade man att falla tillbaka på från tiden före andra världskriget?

I Ungerns fall var mellankrigstiden en period när revisionismen överskuggade det mesta. Detta framgick inte minst i Ungerns grannländer med betydande ungerska minoriteter innanför sina gränser. Grannarna undrade givetvis vilken väg den politiska utvecklingen i Ungern skulle ta efter 1989. Skulle storungerska och revisionistiska politiska idéer åter få fäste och folkligt stöd och hur skulle framtiden se ut för de minoriteter som levde i Ungern? Skulle lockelsen från det ungerska moderlandet skapa separatistiska rörelser med kraft i Rumänien, Slovakien eller Serbien?

På samma sätt bevakade man i Ungern utvecklingen i grannländerna. Revolutionen i Rumänien kunde på goda grunder till en början ses som en multietnisk rörelse. Men under våren 1990 drabbade rumäner och ungrare i Rumänien samman efter det att ungrarna firat den ungerska revolutionen 1848. Sammanstötningarna resulterade i fem döda och hundratal skadade. En annan orsak till nationalistiska spänningar var ett avtal mellan Ungern och Ukraina 1991. Avtalet, som undertecknades av center/högerpolitikern och premiärministern József Antall, innebar att de två länderna förband sig att inte göra framtida anspråk på gränsförändringar. För många ungrare var detta närmast ett svek mot den ungerska minoriteten i Ukraina.

De etniska motsättningarna har varit en grogrund för nationalistiska partier som sökt utnyttja främlingsfientliga händelser för att vinna folkligt stöd. I en situation med stor fattigdom och hög arbetslöshet är det lättare att skylla de sociala svårigheterna som uppstår på andra folkgrupper än att ta ett seriöst politiskt ansvar för den ekonomiska politik som bedrivs.

Mellan Ungern och Rumänien existerar, som en följd av de historiska slitningarna, traditionellt dåliga förbindelser. Behandlingen av de 1,5 till 2 miljoner ungrare som lever i Rumänien är i det perspektivet en central fråga. I omgångar har också minoritetsfrågan använts av diverse rumänska rörelser och politiker i syfte att finna stöd för den egna saken. Både till höger och vänster på den politiska skalan har nationalistiska budskap varit del i valkampan-

jer och i de transsylvanska delarna av Rumänien har den lokala makten ofta varit i händerna på nationalistiska partier eller personer.

Utvecklingen i Rumänien har efter kommunismens fall varit skakig med omfattande korruption och misskötsel av statsfinanserna. De sociala och ekonomiska påfrestningarna har för den rumänska allmänheten under transitionstiden varit betydligt större än i grannlandet Ungern. Långt färre utländska investeringar, ett svagare internationellt intresse och ett tungt arv efter diktatorn Nicolae Ceausescu har präglat den svåra omställningen från kommunismen. Dessa svårigheter har varit enkla att skylla på den ungerska minoriteten och grannlandet Ungern, för de politiska krafter som sökt tillträde till maktens boningar. Med åren och på grund av den uppmärksamhet kring frågan som riktats från omvärlden, inte minst från EU, har förhållandena emellertid inte utvecklats i den negativa riktning som man många gånger befarade under 1990-talet.

Situationen har på senare år normaliserats och det ungerska minoritetspartiet i Rumänien, RMDSZ (*Romániai Magyar Demokrata Szövetség*/Rumänienungrarnas Demokratiska Samfund), har till och med, i koalition med rumänska partier, innehaft maktställning. Vidare slöts ett samarbetsavtal mellan länderna 1996 där de förbinder sig att avstå från alla territoriella anspråk och att stötta respektive minoriteters ställning.

Grannar i norr och söder

På ett liknande sätt har situationen för den ungerska minoriteten i Slovakien varit skakig sedan kommunismens fall. Ungrarna, som utgör ungefär 10 procent av Slovakiens 5,4 miljoner invånare, var särskilt utsatta under mitten av 1990-talet då premiärminister Vladimir Mečiar ledde en nationalistisk regim som blev ökad för sin repressiva politik. Även här spelade historiska konflikter en betydande roll. Efter Tjeckoslovakiens delning 1993 kom den ungerska minoriteten att uppfattas som ett hot mot det slovakiska nationalstatsprojektet. Efter utländska påtryckningar träffades dock ett

avtal 1995 mellan Ungern och Slovakien om gränsernas okränkbarhet och behandlingen av minoriteter.

Liksom Rumänien lider Slovakien av relativt hög arbetslöshet, som främst är koncentrerad till den södra delen där huvuddelen av ungrarna bor. Denna trängda sociala situation utgör en naturlig grogrund för missnöje. EU-medlemskapet betyder i detta perspektiv en hel del för befolkningens förhoppningar om en ljusnande framtid. Unionen har också satt Slovakien under stor press att uppfylla Köpenhamnskriterierna där behandlingen av minoriteter utgör en viktig punkt. Det ungerska minoritetspartiet i Slovakien MKP, (*Magyar Koalíció Pártja*/Ungerska Koalitionspartiet), har en viktig funktion som demokratiskt arbetande organisation inom slovakiska politiska organ. Moderata minoritetspartier kan ofta samla minoriteters kamp för rättigheter och politiskt inflytande och på så sätt kan våldsammare radikaliseringsundvikas.

I samband med oroligheterna i det forna Jugoslavien under 1990-talet flydde 50 000 etniska ungrare från det tidigare autonoma området Vojvodina i norra Serbien. Även denna ungerska minoritet, på omkring 300 000 människor, är ett resultat av historiens omritade karta i samband med krig och konflikter. Vojvodina hade, i likhet med Kosovo, en särskild ställning som autonom provins under kommunisttiden, fram till Slobodan Miloševićs nationalistiska regim i slutet av 1980-talet. Det regionala självstyret och de tidigare generösa språklagarna upphörde att gälla 1989. De krig och konflikter som följde på Miloševićs maktövertagande påverkade Vojvodina främst genom flyktingströmmar till och från området. Serber från Bosnien och Kroatien flydde till Vojvodina, medan ungrare och andra som hade en möjlighet till ett bättre liv utanför Serbiens gränser flydde därifrån.

Under Kosovokriget 1999, drev de ungerska nationalradikalerne och högerextremisterna, under István Csurkas ledning, ett förslag om att Vojvodina borde återföras till Ungern genom en internationell fredskonferens. Csurka hade blivit en politisk förgrundsfigur under protesterna mot det ungersk-ukrainska gränsavtalet 1991. Efter Miloševićs fall, hösten 2000, har de serbiska relationerna till den ungerska minoriteten i Vojvodina sakta förbättrats. Det

har inneburit en klar fördel för den ungerska minoriteten att den verkade mot Miloševićs regim. Det ungerska regeringspartiet, som mellan 1998 och 2002 var FIDESZ (*Magyar Polgári Párt*/Ungerska civilpartiet), fortsatte under Viktor Orbáns ledning sitt engagemang för ungrarna i Vojvodina och området återfick sin autonoma ställning i Serbien 2002. Hösten 2003 möttes Ungerns premiärminister Peter Medgyessy och Serbiens premiärminister Zoran Zivkovic i Budapest och kom överens om en visumlag där ungrare kan resa utan visum till Serbien och Montenegro och medborgare från denna stat kan gratis ansöka om femårsvisum för resor till Ungern.

Viseringsfrågan

Viseringsfrågan kom att bli en kärnfråga när det ungerska medlemskapet i EU närmade sig, eftersom medborgarna i flera länder utanför EU:s gräns inte kan resa fritt utan visum in i EU. Den kraftigt debatterade ungerska så kallade statuslagen kom, efter EU:s och Europarådets påtryckningar, att resultera i särskilda visumregler för Ungerns grannländer. Under Orbáns högerregering 1998–2002 diskuterades ett förslag om särskild status för de etniska ungrare som levde som minoritet i något av Ungerns grannländer. Förslaget avsåg att ge ungrare i dessa länder särskilda id-handlingar som dels skulle kunna användas för fria inresor till Ungern, dels för att få del av ungersk sjukvård, ungerska arbetstillstånd och ungersk utbildning.

De som stödde förslaget, vilket bland annat innebar att etniska ungrare i grannländerna fick möjlighet att arbeta i Ungern tre månader per kalenderår, ansåg att detta var ett bra sätt att få minoriteterna att inte emigrera till Ungern. Motståndarna menade att det skulle locka en arbetskraftsreserv till Ungern, underblåsa ungersk nationalism och ge stöd åt partier med nationalistiska sympatisörer. Det ansågs också i grannländerna att lagen, som kom att tillämpas tidigt 2002 utan föregående ömsesidiga regeringskonsultationer, gav diskriminerande förmåner till etniska minoriteter.

När socialisterna och de fria demokraterna vann valet våren 2002 inleddes dock konsultationer som ledde fram till en lagänd-

ring 2003, där EU:s och grannländernas synpunkter tillgodosågs i större utsträckning. Till saken hör också att både Rumänien och Slovakien har egna versioner av statuslagar som till och med erbjuder dubbelt medborgarskap för respektive minoriteter. Möjligheten till dubbelt medborgarskap för ungerska minoriteter i utlandet har också diskuterats i Ungern. Enligt EU:s fördrag är detta en fråga som hör till de enskilda staternas jurisdiktion och den bör således vara en förhandlingsfråga mellan enskilda stater. Inför EU-medlemskapet kan man konstatera att minoritetsfrågor och grannrelationer nått en mer mogen förhandlingsnivå och underställts demokratisk, politisk debatt. Etnisk identifiering och de politiska möjligheterna att utnyttja nationalism som maktpolitiskt medel har emellertid visat sig vara sega strukturer, starka nog att överleva generationer.

Övergången

Med ett starkt stöd från omvärlden och genom omfattande politiska, ekonomiska och sociala reformer har Ungern på knappt tio år förvandlats från kommunistisk planekonomi till demokratisk marknadsekonomi. En bidragande faktor bakom den goda ekonomiska utvecklingen har varit den höga graden av utländska direktinvesteringar. Sådana har underlättats av den stora ungerska diasporan runt om i världen, den geografiska närheten till de västeuropeiska länderna samt ett förmånligt investeringsklimat med låga produktionskostnader och en välutbildad arbetskraft. Vid olika tillfällen under processen fram till EU-medlemskapet omnämndes Ungern som »bäst i klassen« i olika sammanhang.

Självfallet har resan inte varit problemfri. Ett problem, som varit gemensamt för alla de östeuropeiska staterna, har varit svagheter på det rättsliga området. Att omforma polis- och rättsväsende från att tjäna partiet till att tjäna medborgarna i en demokratisk rättsstat har medfört en hel del svårigheter. Dessa stater har utmärkts av ineffektivitet, omfattande korruption och organiserad brottslighet. En av de grundläggande orsakerna till dessa problem handlar om statens styrka och funktion.

Ungern är en av de stater som enligt flera EU-rapporter klarat denna transition bäst, även om problem återstår att lösa. Enligt de europeiska organisationer som bedömer denna typ av fenomen, kan korruptionen i Ungern jämföras med den i södra Europa, exempelvis i medlemsländerna Grekland, Italien, Portugal och Spanien.

Den kommunistiska eran innebar att landet industrialiserades i snabb takt med fokus på bland annat verkstadsindustri, järn- och stålindustri, kemisk industri samt elektronikindustri. Under omstruktureringen från början av 1990-talet har andelen sysselsatta inom jordbrukssektorn minskat i förvånansvärt snabb takt. Numera tjänar endast 5 procent av befolkningen sitt levebröd direkt från jordbruket. Jordbrukets andel av BNP är så låg som 4 procent och exporten av jordbruksprodukter har i det närmaste halverats från början av 1990-talet.

Jordbruksnäringen är inte den enda sektor som genomgått kraftiga förändringar. I samband med privatiseringarna på 1990-talet och omorienteringen av handeln från öst till väst har industrisektorn minskat betydligt i relation till servicenäringen som numera står för omkring 60 procent av BNP och sysselsätter hela 60 procent av arbetskraften i landet. En stor skillnad jämfört med kommunisttiden är självfallet turismens omfattning. Med badanläggningar, mat- och vinkultur, historiska platser, byggnader och monument, den varma Balatonsjön samt den attraktionskraft som huvudstaden Budapest besitter, utvecklas turismen i Ungern snabbt. Från mitten av 1990-talet har tillväxten legat kring 4–5 procent, medan arbetslösheten befunnit sig på förhållandevis låga 6 procent sedan slutet av 1990-talet. Vad gäller ekonomisk produktivitet och arbetslöshet existerar dock stora regionala skillnader där de västra delarna av landet, väster om Donau, uppvisar betydligt bättre siffror än exempelvis nordöstra Ungern där arbetslösheten ligger en bra bit över 10 procent.

Regional obalans är emellertid inte det enda problemet i det ungerska samhället. FN:s kommitté för mänskliga rättigheter rekommenderade år 2002 Ungerns regering att stärka kampen mot kvinnovåldet i landet. Detta förekommer i såväl hemmen som

inom den omfattande människohandel som vanligen är kopplad till prostitution. Ungern utgör ett viktigt transitland för handel med kvinnor från Ryssland, Ukraina, Moldavien och Rumänien till västra Europa, Kanada och Japan. Landet är också mottagarland och har en omfattande inhemsk prostitution där de senaste årens lagstiftning visat sig tandlös och det finns till och med grupper i parlamentet som arbetar för legalisering av prostitutionen. På samma sätt som i flera andra EU-länder har de ungerska myndigheterna dock utökat sina ansträngningar för att ta hand om offer för trafficking och prostitution. Andelen kvinnor som arbetar inom det rättsliga området, bland annat inom poliskåren, är förhållandevis hög, medan kvinnor i ledande befattningar, sett över hela samhällssektorn, emellertid är få.

Inför medlemskapet

Ungern har sedan kommunismens fall 1989 varit en av de ivrigaste kandidaterna bland de central- och östeuropeiska stater som blev medlemmar i EU i maj 2004. Redan hösten 1989 inledde EU sitt Phare-program i Ungern. Efter toppmötet i Köpenhamn 1993, då dörren öppnades för ansökningar från de forna öststaterna, var Ungern först (i mars 1994) med att lämna in sin ansökan. Ungern startade medlemskapsförhandlingar med EU samtidigt som Polen, Estland, Tjeckien, Slovenien och Cypern, den 31 mars 1998.

Tillsammans med Tjeckien och Polen blev Ungern 1999, som första före detta Warszawapaktsmedlemmar, ordinarie medlemmar i Nato. Den 12 mars samma år, då dessa stater upptogs i Natokretsen, tillfrågades chefen för den ryska baltiska flottan i Kaliningrad vad han ansåg om saken. Amiralen svarade i bryskt tonläge att folket i dessa tre stater uppenbarligen inte begripit att det var den ryska militären som räddat dem undan tyskarna under andra världskriget och att det var konstigt att man nu frivilligt anslöt sig till den andra sidan. Den som besökt Budapest och Kaliningrad de senaste åren kan utan djupare analys konstatera att Istvan från Budapest rimligen har en helt annan uppfattning om kommunismens fall och transitionens resultat än vad Ivan i Kaliningrad har.

Ungern är ett av flera östeuropeiska länder som, tillsammans med bland andra Italien, Portugal, Storbritannien och Spanien, stödde den amerikanska linjen under kriget mot Irak 2003. Man har dock inte deltagit med styrkor i Irak, men under 2002 ställdes flygbasen vid Taszar till förfogande för utbildning av omkring 3 000 medlemmar av den irakiska oppositionen. En överväldigande del av befolkningen har i opinionsundersökningar visat sig vara emot ungerskt militärt deltagande i kriget medan något fler är positiva till det politiska stödet för den allierade interventionen. Inför kriget genomfördes emellertid stora motdemonstrationer i många större städer över hela Europa, så också i Budapest.

Vid det ungerska parlamentsvalet i april 2002 fick endast fyra partier tillräckligt antal röster för att hamna över femprocentsspärren och bli representerade i parlamentet. Ungerska socialistpartiet/*Magyar Szocialista Párt* (MSZP) bildade genom en knapp seger regeringskoalition med liberalerna i Fria demokratiska alliansen/*Szabad Demokraták Szövetsége* (SZDSZ). Det tidigare konservativa regeringspartiet *Magyar Polgári Párt* (FIDESZ) hamnade tillsammans med det kristdemokratiska Ungerns demokratiska forum/*Magyar Demokrata Fórum* (MDF) i opposition.

Valresultatet hälsades med positiva reaktioner inom EU, eftersom den tidigare konservativa regeringen fört en mer nationalistisk politik. Den nye premiärministern, socialisten och tidigare kommunisten Peter Medgyessy, har större förtroende i en vidare europeisk krets. Vid 2003 års folkomröstning om EU-inträdet stödde hela 84 procent ett medlemskap i unionen. Valdeltagandet var dock endast 45 procent, en nivå som emellertid visat sig relativt vanlig också när de gamla medlemsländerna genomför EU-val och folkomröstningar. Som jämförelse kan nämnas att vid det senaste ungerska parlamentsvalet 2002 låg valdeltagandet på 71 procent.

I upptakten till folkomröstningen verkade det tidigare så kompakta stödet för medlemskapet svikta, som en följd av de hårda anpassningskraven. Samtidigt fanns en utbredd rädsla och ovisshet om vad som faktiskt skulle hända med den egna ekonomiska situationen. Det gällde särskilt frågor kring pensioner, arbetstillfällen eller räntor. Inför omröstningen gick dock både den starka katol-

ska kyrkan och den konservativa oppositionsledaren för FIDESZ, Viktor Orbán, ut och uppmanade folket att rösta ja. Man menade att det trots EU:s alla svagheter inte fanns några andra rimliga alternativ. Resultatet blev att stödet för EU blev större än man förutspått, även om den låga andelen röstande var ett bakslag. Ungern har även under Orbáns tidigare ledning på ett konstruktivt sätt närmat sig EU och det är endast mindre partier som stått för ett egentligt motstånd mot EU.

Ungern i EU

En fråga som vållat bekymmer hos EU:s nyaste medlemmar har varit den gemensamma jordbrukspolitiken (*CAP Common Agriculture Policy*). Den har oroat eftersom de nya medlemmarna inte fullt ut åtnjuter samma omfattande stödsystem som de äldre medlemsstaterna förrän 2013. Det är högst osäkert om EU kan ha samma ersättningsnivåer 2013 som i dag och därmed skulle de senast anslutna länderna inte ens efter den långa infasningsperioden er-hålla medlemskapets förmåner på samma sätt som tidigare varit brukligt. De förväntade strukturomvandlingarna är en annan källa till oro för många småbrukare i de nya medlemsländerna. På den stora europeiska marknaden, med omfattande krav på kvalitet, renlighet, miljö, djurskydd och andra produktionsförhållanden blir det omöjligt för mindre utvecklade jordbruksenheter att konkurrera. För Ungerns del är denna oro dock inte så utbredd eftersom en så liten del av befolkningen och industrin är inriktad på jordbruksproduktion. Dessa problem är långt större i exempelvis Polen.

Ett annat problem med den gemensamma europeiska jordbrukspolitiken, som naturvårdare, ekologer och ornitologer varnar för, är hotet mot det vilda djurlivet och fåglarna. Faunans artrikedom och florans mångfald är oerhört utsatta i det moderna jordbrukslandskapet med dess höga specialisering och större produktionsenheter. Växtlighetens mångfald på ångar och fält, fria från bekämpningsmedel, är i sin tur en förutsättning för insekternas existens. Med färre insekter och färre variationer i ekosystemet deci-

meras djurlivet och kanske i synnerhet fågellivet. I det moderna jordbrukslandskapet används också maskiner och redskap som i högre utsträckning än i traditionellt jordbruk direkt dödar många marknära arter.

Denna skillnad mellan västra och östra Europa riskerar med EU:s utvidgning att utjämnas i negativ riktning så att artrikedom och grödvariation blir allt mindre. Den biologiska mångfalden krymper.

Ungern har de senaste åren visat en stark tillväxt, från kraftigt negativa siffror åren efter kommunismens fall upp till 4–5 procent. Det finns inget av de femton tidigare EU-länderna som är ens i närheten av sådana siffror, och i hela det »nya« Europa har tillväxten fram till medlemskapet varit mycket stark. Den ungerska centralbanken anser att Ungern bör, så snart det är möjligt, delta i det europeiska valutasamarbetet och ge upp forinten för euron. De svåraste ekonomiska kraven för Ungern är de som begränsar inflationen, den offentliga sektorns skuldvärde i relation till BNP och budgetunderskottets storlek. Av dessa är inflationsmålet svårast att nå eftersom den ungerska tillväxten är så mycket högre än i västra Europa, vilket driver upp priserna.

En stor del av ekonomin, hela 85 procent, är privatiserad och de multinationella företag som investerat i Ungern bidrar ytterligare till utvecklingen. Arbetslösheten i landet är genomsnittligt låg, kring 5–7 procent. Ungerns genomsnittliga arbetslöshet är därmed lägre än Tysklands som ligger kring tio procent. Siffrorna talar ett tydligt språk, men det finns en oroande tendens och det är den ojämna fördelningen inom landet. I de östra delarna går utvecklingen inte alls med samman fart och arbetslösheten ligger på sina håll över 20 procent. Vissa ekonomer varnar för att en skiljelinje utvecklas mellan regionerna väster och öster om Donau.

Ungerns handelsförbindelser med och beroende av EU fortsätter att öka. Handeln med EU uppgår till 70 procent av landets totala utrikeshandel. Sverige importerar främst verkstadsprodukter, livsmedel och jordbruksprodukter från Ungern. Värdet på den totala importen omfattar 2,9 miljarder svenska kronor, vilket är mer än en fördubbling från 1995. Denna handel kommer eventuellt att

påverkas av de hårda livsmedelsreglerna inom EU som, i stället för tullhinder efter utvidgningen i maj 2004, kan komma att innebära nya tekniska handelshinder. Sveriges varuexport till Ungern uppgick 2002 till 4 miljarder svenska kronor, vilket innebär en fördubbling från 1995. De mest exporterade varorna från Sverige är verkstadsprodukter – en stor del telekomutrustning – papper och olika kemiska produkter.

I början av 2004 inleddes en särskild Sverige–Ungernsatsning, »Svéduletes:svensk–ungerska möten 2004«. Den syftar till att stärka banden och främja de ekonomiska kontakterna länderna emellan samt att öka det svenska näringslivets intresse för Ungern som en potentiell marknad. Svenska institutet och utrikesförvaltningen vill också rikta speciell uppmärksamhet mot kulturella utbyten, forskning och miljöfrågor.

En grundläggande faktor bakom det fortsatta utländska intresset att investera i Ungern är det allttjämt relativt låga löneläget. Den genomsnittliga månadslönen ligger på 1 23 437 forinter, vilket ungefär motsvarar 4 450 kronor (2003). Därmed har dock löneskillnaden till äldre EU-länder minskat kraftigt de senaste åren. Ungerska ekonomer tror att befolkningen om ungefär tio år kommer att ha genomsnittlig europeisk levnadsstandard. Detta skulle i så fall innebära en fördubbling av den genomsnittliga löneinkomsten från dagens nivå. Detta får också konsekvenser för utländska direktinvesteringar, och när lönerna närmar sig EU-standard minskar nyetableringarna. IBM, Salamander, Flextronics och Philips är några exempel på internationella företag som redan har dirigerat om sina investeringar till andra låglöneländer i Europa eller till Fjärran Östern där lönerna motsvarar 25 procent av de europeiska.

Med en ökning av de ungerska lönekostnaderna på 25 procent de senaste åren är detta inte särskilt förvånande och det är inte längre möjligt för Ungern att konkurrera om internationella investeringar enbart som låglöneland. Dagens ekonomiska satsningar görs i stället inom kunskapsintensiv industri, forskning och utveckling, precis som i de flesta andra EU-länder. Ekvationen är egentligen ganska enkel. Som konsumenter vill vi köpa produkter till så

låga priser som möjligt och som löntagare vill vi ha så höga löner som möjligt. För att kunna sälja billiga produkter måste företagen ha låga lönekostnader vilket alltså färre och färre EU-länder kan erbjuda. Därmed flyttar företagen produktionen och jobben utanför EU. Arbetslöshet och större konkurrens om de existerande jobben i ett Europa med fri rörlighet blir det förmodade resultatet.

Under vintern 2004 växte oron över EU:s framtidsutveckling. De äldre EU-länderna upplevde rädsla för att arbetslösa central- och östeuropéer efter EU-inträdet skulle utnyttja de mer generösa sociala försäkringssystemen i Västeuropa. Regering efter regering uttalade att dessa sociala försäkringar utgjorde en så stor lockelse att man var rädd för massiva migrationsströmmar. Österrike och Tyskland drev redan från början, när avtalen om utvidgning utformades, igenom undantag från reglerna om fri arbetskraftsrörlighet för de nya EU-staterna. Allteftersom den första maj 2004 ryckte närmare beslutade fler och fler länder att införa sådana restriktioner. Argumenten för övergångsregler formades mot bakgrund av ett scenario med omfattande oseriös arbetskraftsinvandring; fenomenet beskrevs som social turism.

Den svenska regeringen, som inledningsvis var emot Österrikes och Tysklands undantag från principen om fri rörlighet, svängde under vintern 2003–2004 och lade i stället fram förslag om särskilda övergångsregler. Detta fick emellertid inget gehör i riksdagen och Sverige blev tillsammans med Irland de enda av de tidigare EU-medlemmarna som inte införde övergångsregler för EU:s nya stater. De som i debatten var emot övergångsregler menade att sådana undantag för arbetsmarknad och sociala förmånssystem skulle motverka hela syftet med en utvidgning av Europeiska unionen. Kanske är det så att de nya EU-medlemskapen och de internationella företagens nyetableringar i de nya medlemsländerna kommer att skapa arbetstillfällen som innebär att arbetsmigrationsströmmarna flyter i motsatt riktning.

Vad är det man ser vid horisonten, möjligheter eller hot? I de nya medlemsländerna skapade dessa sena beslut om begränsningar i rörelsefriheten givetvis negativa reaktioner och besvikelse. En annan fråga som spädde på missnöjet var när EU fördelade ge-

mensamma myndigheter bland medlemsländerna. När exempelvis Sverige fick myndigheten för smittskydd blev de blivande medlemmarna utan EU-myndigheter. En fortsatt styvmoderlig behandling av de yngre medlemmarna kan bädda för framtida konflikter inom EU.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att Ungern är ett relativt välmående land med vissa ojämlikheter i samhället och en del bekymmer med organiserad kriminalitet. Kvinnor och romer diskrimineras på olika sätt och på skilda plan. Penningtvätt, människohandel och annan gränsöverskridande kriminalitet drabbar Ungern som är en geografisk knutpunkt i Europa, medan korruption är ett av flera inhemska problem.

I jämförelse med omgivande länder ur det forna kommunistblocket framstår ändå Ungern som ett positivt exempel. Med tanke på de stora omstruktureringar som varit nödvändiga sedan slutet av 1980-talet är resultaten slående goda. Minoritetsfrågorna och grannrelationerna, som efter frigörelsen 1989 blommade upp som potentiella hot mot den politiska och sociala stabiliteten, har hanterats med varierande skicklighet, men ändå inte tillåtit radera det demokratiska och marknadsekonomiska ungerska samhällsbygget. Med en ekonomisk tillväxt i Europatoppen finns all anledning att se ljus på landets framtid.

Appendix

Kortfattad utvidgningshistorik

1989–1990: Berlinmuren, den främsta symbolen för den »järnridå« som delade Europa i en väst- och en östhalva, faller.

Maastricht, februari 1992: Det nya unionsfördraget antas och den Europeiska unionen föds.

Köpenhamn, juni 1993: Köpenhamnskriterierna om vilka villkor som ska gälla för medlemskap fastställs av Europeiska rådet.

Essen, december 1994: Europeiska rådet beslutar att Phare, som inrättades 1989, ska utgöra det huvudsakliga finansiella instrumentet för utvidgningen.

Luxemburg, december 1997: Europeiska rådet fastställer hur anslutningsprocessen ska gå till och fattar beslut om att Cypern, Estland, Polen, Tjeckien, Ungern och Slovenien kan inleda medlemskapsförhandlingar.

31 mars 1998: Medlemskapsförhandlingarna startar med Cypern, Estland, Polen, Tjeckien, Ungern och Slovenien.

Berlin, mars 1999: Europeiska rådet antar handlingsprogrammet Agenda 2000 som förbereder unionen för utvidgningen genom nya ekonomiska ramar och en förstärkning av flera politikområden.

1 maj 1999: Delar av EU:s grundfördrag ändras genom att Amsterdambfördraget träder ikraft.

Helsingfors, december 1999: Europeiska rådet fattar beslut om att resterande kandidatländer kan inleda sina medlemskapsförhandlingar. Medlemskapsförhandlingar startar därmed med Bulgarien, Lettland, Litauen, Malta, Rumänien och Slovakien. Turkiet erkänns som kandidatland.

8 november 2000: EU-kommissionen överlämnar till Europeiska rådet en samlad rapport om utvidgningen bestående av lägesrapporter med bedömningar av kandidatländernas framsteg.

Nice, december 2000: Europeiska rådet antar ett nytt fördrag om institutionella förändringar som anpassar unionen för nya medlemmar.

Göteborg, juli 2001: Europeiska rådet anser att de kandidatländer som är färdiga för medlemskap bör kunna avsluta sina förhandlingar 2002 och upptas som medlemmar i unionen 2004.

Laeken, december 2001: Europeiska rådet antar ett strategidokument som fastställer att färdigförhandlade kandidatländer kan bli medlemmar 2004. Rumänien, Bulgarien och Turkiet inkluderas dock inte.

Bryssel, oktober 2002: Europeiska rådet tar beslut om en infasning av jordbruksstöd till kandidatländerna och EU-kommissionen rekommenderar att medlemskapsförhandlingarna med de tio kandidatländer som nått längst avslutas.

Köpenhamn, december 2002: Europeiska rådet avslutar förhandlingarna om medlemskap med de tio kandidatländerna som nått längst och inbjuder dem till medlemskap 2004. Rumänien och Bulgarien kan få bli medlemmar tidigast 2007, och Turkiet kan eventuellt få en tidpunkt för när de kan inleda sina förhandlingar om medlemskap efter 2004.

9 april 2003: Europaparlamentet ger sitt samtycke till Cyperns,

Estlands, Lettlands, Litauens, Maltas, Polens, Slovakiens, Sloveniens, Tjeckiens och Ungerns anslutning till EU.

1 maj 2004: Den senaste utvidgningsomgången är avslutad och EU får tio nya medlemmar; Cypern, Estland, Lettland, Litauen, Malta, Polen, Slovakien, Slovenien, Tjeckien och Ungern.

Folkomröstningarna 2003

På våren, sommaren och hösten 2003 höll nio av EU:s kommande nya medlemmar folkomröstningar om medlemskapet. På Cypern tog ett enhälligt parlament den 14 juli 2003 ställning för ett medlemskap i EU.

Länder och valdag	För (%)	Emot (%)	Valdeltagande (%)
Malta (8 mars)	53,6	46,4	91
Slovenien (23 mars)	89,64	10,36	60,4
Ungern (10–11 april)	83,75	16,25	45,62
Litauen (10–11 maj)	91	9	64
Slovakien (16–17 maj)	92,46	6,20	52
Polen (8 juni)	77,45	22,5	58,85
Tjeckien (13–14 juni)	77,3	22,67	55,21
Estland (14 september)	66,92	33,08	64,02
Lettland (20 september)	67	32,3	72,5

Källa: *Utrikesdepartementets EU-information.*

Litteratur och hemsidor

Allmänt

Rikard Bengtsson: *Historisk brytpunkt i Europa: EU:s utvidgning*. Stockholm: SNS 2004.

Bibliographisches Handbuch der ethnischen Gruppen Südosteuropas, 1–2. München: R. Oldenbourg Verlag 1997.

Central and South-Eastern Europe. London: Europe Publications 2000.

Felipe Fernández-Armesto (red.): *The Times Guide to the Peoples of Europe*. London: Times Books 1994.

Fredrik Folkeryd och Ingvar Svanberg: *Gypsies (Roma) in the Post-Totalitarian States*. Stockholm: Olof Palme International Centre 1994.

Kristian Gerner: *Centraleuropas historia*. Stockholm: Natur och Kultur 1997.

Kristian Gerner och Klas-Göran Karlsson: *Nordens Medelhav. Östersjöområdet som historia, myt och projekt*. Stockholm: Natur och Kultur 2002.

Roger Gyllin och Ingvar Svanberg: *Slaviska folk och språk*. Lund: Studentlitteratur 2000.

Anders Hammarlund: *Kulturbrytningar: musik och politik i Centraleuropa*. Stockholm: Carlssons 1999.

Ingmar Karlsson: *Europas styvbarn: minoritetsfolk utan egen stat*. Stockholm: Wahlström & Widstrand 2003.

Klas-Göran Karlsson (red.): *Östeuropa: länder på skilda vägar*. Moheda: Fontes 1999.

Claes Levinsson, Fredrik Lindström, Ingvar Svanberg och Oscar Österberg: *Central- och Östeuropa: kontinuitet och förändring*. Lund: Studentlitteratur 1998.

Witold Maciejewski (red.): *The Baltic Sea Region. Cultures, Politics, Societies*. Uppsala: Baltic University Press 2002.

Georg von Rauch: *The Baltic States. The Years of Independence. Estonia, Latvia, Lithuania 1917–1940*. New York: St. Martins Press 1995.

SNS Författningsprojekt: www.const.sns.se/dokum/lander/

Geoffrey Swain och Nigel Swain: *Eastern Europe Since 1945*. London: Macmillan 1994.

Ingvar Svanberg och Ingmar Söhrman (red.): *Balkan: folk och länder i krig och fred*. Stockholm: Arena 1996.

Ingvar Svanberg och Ingmar Söhrman (red.): *Minoriteter i Europa*. Stockholm: Arena 2004.

Rein Taagepera och Romuald Misiunas: *The Baltic States. Years of Dependence 1940–1990*. London: Hurst & Company 1993.
Sven Tägil (red.): *Europe: the Return of History*. Lund: Nordic Academic Press 2001.

Europeiska unionen

Europeiska unionens hemsida: www.europa.eu.int
Europeiska kommissionens hemsida: www.europa.eu.int/comm/
Europaportalen: www.europaportalen.nu

Cypern

Hemsida: www.cyprus.gov.cy
Ann-Sofie Jakobsson Hatay: *Konflikten på Cypern* (Världspolitikens dagsfrågor 2002:8). Stockholm: Utrikespolitiska institutet 2002.

Estland

Hemsida: www.riigikogu.ee
Mert Kubu: *Sverige och Estland/Rootsi ja Eesti*. Stockholm: Svenska institutet 2000.
Toivio U. Raun: *Estonia and the Estonians*. Stanford, CA: Hoover Institution Press 2001.
David J. Smith: *Independence and European Integration*. London: Routledge 2001.

Lettland

Hemsida: www.saeima.lv
Pär Lindström: *Sverige och Lettland/Zviedrija un Latvija*. Stockholm: Svenska institutet 2000.
Artis Pabriks och Aldis Purs: *Latvia. The Challenges of Change*. London: Routledge 2001.

Litauen

Hemsida: www.lrs.lt
Carl-Einar Stålvant: *Sverige och Litauen/Svedija ir Lietuva*. Stockholm: Svenska institutet 2000.
Stanley Vardis och Judith B. Sedaitis: *Lithuania. The Rebel Nation*. Boulder: Westview Press 1997.

Malta

Hemsida: www.maltavista.net
Jeremy Boissevain: *Saints and Fireworks: religion and Politics in Rural Malta*. London: London School of Economics 1969.

Ulf Schenkmanis: *Sverige och Malta/Sweden and Malta*. Stockholm: Svenska institutet 2000.

Polen

Hemsida: www.poland.pl

Polska ambassadens hemsida: www.polemb.se

Kjell Albin Abrahamsson: *Polen – Diamant i aska*. Stockholm: Fischer 1998.

Joanna Nicklasson-Mynarska (red.): *Szwecja-Polska: lata rywalizacji i przyjaźni/ Polen och Sverige: år av rivalitet och vänskap*, Stockholm: Svenska institutet 1999.

Slovakien

Hemsida: www.government.gov.sk

Rudolf Gedeon: *Sverige och Slovakien/Svédsko a Slovensko*. Stockholm: Svenska institutet 2000.

Minton F. Goldman: *Slovakia Since Independence: A struggle for Democracy*. Westport: Praeger 1999.

Slovenien

Hemsida: www.sigov.si

Kjell Albin Abrahamsson: *Sverige och Slovenien/Svedska in Slovenija*. Stockholm: Svenska institutet 2000.

Svein Mønnesland: *Før Jugoslavia og etter*. Oslo: Syppress forlag 1999.

Tjeckien

Hemsida: www.czech.cz

Rick Fawn: *The Czech Republic: A Nation of Velvet*. Amsterdam: Harwood Academic 2000.

Dagmar Hartlőva: *Sverige och Tjeckien/Svédsko Česká republika*. Stockholm: Svenska institutet 2000.

Carlos Silva-Jauregui: *Czech Republic: Toward EU Accession Vol 2, Main Report*. Washington, D.C.: World Bank, 1999.

Ungern

Hemsida: www.magyarorszag.hu

Terry Cox och Andy Furlong (red.): *Hungary: The politics of Transition*. London: Cass 1995.

Daniel Gustafsson: *Sverige och Ungern/Svédország és Magyarország*. Stockholm: Svenska institutet 2000.

Éva Molnár: *Hungary: Essential Facts, Figures and Pictures*. Budapest: MTI Corp 1995.

Författarna

Li Bennich-Björkman, Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.

Andrew Blasko, Institutionen för östeuropastudier, Uppsala universitet.

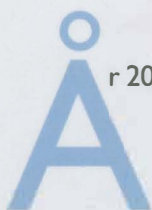
Ann-Sofi Jakobsson Hatay, Institutionen för freds- och konfliktforskning, Uppsala universitet.

Johan Larsson, Institutionen för östeuropastudier, Uppsala universitet.

Claes Levinsson, Institutionen för östeuropastudier, Uppsala universitet.

Elisabeth Sandberg, Institutionen för östeuropastudier, Uppsala universitet.

Ingvar Svanberg, Institutionen för östeuropastudier, Uppsala universitet.

År 2004 blev ytterligare tio länder medlemmar i Europeiska unionen: Cypern, Estland, Lettland, Litauen, Malta, Polen, Slovakien, Slovenien, Tjeckien och Ungern. Det är länder med olika ekonomiska och geografiska förutsättningar, varierande historiska erfarenheter och inte minst skilda befolkningsstorlekar.

I denna handbok, som vänder sig till dem som vill veta mer om EU:s tio nya medlemsstater, presenteras dessa länders historia, geografi och politiska system. Här diskuteras också de nya medlemsnationernas ekonomier och infrastruktur, etniska och religiösa förhållanden, samt ländernas olika vägar till fullt EU-medlemskap.

Boken har ställts samman av Claes Levinsson och Ingvar Svanberg, båda verksamma som forskare och lärare vid Institutionen för östeuropastudier, Uppsala universitet. Medverkar gör också Li Bennich-Björkman, Andrew Blasko, Ann-Sofi Jakobsson Hatay, Johan Larsson och Elisabeth Sandberg vid Uppsala universitet.

SNS
FÖRLAG

ISBN 91-7150-962-3

9 789171 509628